

Slovenská reč — jazykovedný časopis pre školu a prax. Vychodí mesačne okrem hlavných prázdnin. — Vydáva Štátne nakladateľstvo starostlivosťou Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied a umení. — Rediguje Dr. Štefan Peciar s redakčným sborom. — Zodpovedný zástupca: Dr. Štefan Peciar. — Predplatné na XVII. ročník Kčs 85.—, jednotlivé čísla po Kčs 8.50. — Účet Štátnej banky česko-slovenskej č. S 13635. — Príspevky a recenzné výťažky pre redakciu posielajte na adresu: Redakcia časopisu „Slovenská reč“ v Bratislave, Štúrova 7. — Rukopisy sa nevracajú. — Adresa administrácie: Štát. nakladateľstvo, Bratislava, Sasínkova 5. — Tlačia SEVST, n. p., z. z., Martin.

OBSAH

<i>Eugen Jóna</i> : Timravina reč	129
<i>Jozef Ružička</i> : Z náuky o vete	138
<i>Ján Oravec</i> : Rovnozvukné slová typu lekárnička, vodička, odberačka	145
<i>Gejza Horák</i> : Ukážka slohovej práce na škole I. stupňa	149

Podnety a diskusie

<i>Ján Horecký</i> : Poznámky k slovám pomer a vzťah	158
<i>Ján Horecký</i> : Názvoslovie a menoslovie	161
<i>Vlado Uhlár</i> : Písať mená knh. časopisov, novín, článkov, umeleckých diel v úvodzovkách?	162

Posudky a referáty

<i>Štefan Peciar</i> : Didaktické a kritické poznámky k učebným textom z materinského jazyka	165
<i>Ján Horecký</i> : Dr. Gabriel Orbán — Ladislav Meč, Slovensko-maďarský slovník	167
<i>Ján Horecký</i> : Ing. Mária Bodnárová, Rozoznávanie a používanie tráv a ďatelínovín	170
<i>Ján Horecký</i> : N. M. Klimov, Základy anatomie a fyziologie hospodárskych zvierat	171
<i>E. Jóna</i> : Dr. Bohuslav Havránek a Dr. Alois Jedlička, Stručná mluvnice česká pro střední školu	173
<i>G. Horák</i> : Tajovského Statky — zmátky v jazykovej realizácii činohry ND v Bratislave	173
<i>Ján Horecký</i> : Technická nakladateľstva Práca	175

Drobnosti

-r: Píšeme perom, drobným písmom, ale s malým (veľkým) začiatočným písmenom	179
-r: Znásobiť, zdvojnásobiť, strojnásobiť, zmnohonásobiť	180
-r: Sovietska armáda	180
vu: Patricius	181
uffa: Vakcína	182
Hý: Ekonom — ekonomik — ekonomista	182
Hý: Preklep — prieklep	183
E. J.: Vše, zavše	184
L. D.: Pos, vel, či. pos. veľ.?	184

Timravina reč

Eugen Jóna

Spisovateľka Timrava odišla zpomedzi živých v dobe, v ktorej sa pravým spôsobom hodnotí jej spisovateľské dielo a budovaním socializmu sa uskutočňujú i jej sny o spravodlivosti, o novej spoločnosti. V posledných rokoch života sa nemohla venovať tvorivej umeleckej práci, ale zato sledovala pozorne politické, hospodárske i kultúrne pomery v našom živote. Pozorovala, ako mizne stará spoločnosť, ktorú ona vo svojich prácach často kritizovala, ba i nenávidela, a ako sa rodí spoločnosť nová, socialistická. Videla, ako sa do popredia dostáva kedysi utláčaná, vykorisťovaná trieda, ako sa vlády svojich vecí chopil ľud, ten ľud, ktorého roľnícku časť ona vo svojich dielach verne a pravdivo zobrazovala. Práve v tejto novej spoločnosti dostalo sa jej samej najvyššieho vyznamenania — titulu národnej umelkyne.

Keď sa dnes hodnotí Timravino umelecké dedičstvo, nám prichodí osobitne si povšimnúť jej reč, položiť si otázku, aké boly podmienky pri utváraní jej umeleckého štýlu a čo tvorí jeho osobitosť.

Spisovatelia vo väčšej miere ako ostatní príslušníci národa zúčastňujú sa na formovaní celonárodného spisovného jazyka. V ich dielach zachycuje sa reč spoločnosti, ktorú zobrazujú, ale tieto diela súčasne spätne pôsobia na spoločnosť, na čitateľa nielen obsahom, ale i jazykove.

Lingvisti pri štúdiu a normovaní spisovného jazyka opierajú sa predovšetkým o diela veľkých spisovateľov, o diela umeleckej literatúry, o beletriu, lebo v nich ako celku je zachytená reč spoločnosti s každej stránky, kým v odbornej literatúre len s jednej stránky. Pravda, i v dielach umeleckej literatúry treba kriticky rozlíšiť, čo je v ich reči spoločné, celonárodné a čo je individuálne alebo miestne, krajové. Tieto úlohy čakajú nás aj pri štúdiu Timravinej reči.

Naša literárna história nepodala nám doteraz podrobný a úplný rozbor a výklad Timravinho diela. Lingvisti všimli si niektoré význačné črty

Timravinho štýlu, formalistickou metódou štrukturalizmu ho i analyzovali, no obmedzovali sa len na jednu alebo dve-tri vybrané práce.*

Tu sa pokúsime o celkovú charakteristiku Timravinho štýlu, pravda, nateraz len v náčrte, a to s hľadiska marxistickej jazykovedy.

Otázkam jazyka umeleckých diel venuje sa v Sovietskom sväze i u nás zvýšená pozornosť po známych prácach J. V. Stalina o jazykovede.** Hlavné Stalinove tézy o celonárodnom, nie triednom charaktere jazyka na jednej strane a na druhej strane jeho kladná odpoveď na otázku, či triedy majú vplyv na jazyk, či vnášajú do jazyka svoje „špecifické slová a výrazy“ (Za marxistickú jazykovedu, str. 27), ďalej slová, že „ľudia, jednotlivé sociálne skupiny, triedy zďaleka nie sú k jazyku ľahostajné“ (tamže, str. 13), umožňujú nám riešiť i otázky štýlu spisovateľa marxisticky.

Pre správne hodnotenie Timravinho diela a štýlu je dôležité poznať prostredie, z ktorého vyšla a v ktorom žila. Timrava, vlastným menom Božena Slančíková, narodila sa 2. októbra 1867 v Polichne, dedinke na severozápad od Lučenca, ako dcéra ev. farára Pavla Slančíka, ktorý svoje deti vyučoval sám. Tak i Božena dostala sa iba na jeden rok do B. Bystrice na zavŕšenie štúdií. Potom okrem niekoľkomesačného pobytu v Dolnom Kubíne celý svoj život prežila v rodnom kraji novohradskom, v Polichne, v susednej Ábelovej, kde jej brat bol farárom a kde ona sama nejaký čas učila na materskej škole, a napokon od konca druhej svetovej vojny až do svojej smrti (27. novembra 1951) v Lučenci. Ľudsky a umelecky rástla v tesnom priestransve novohradských vrškov, no práve preto mohla dokonale poznať svoje prostredie. Úzke prostredie ~~neuhasiť~~ jej opravdivý pozorovateľský talent, len jej pohľad zaostřilo. Pri pozorovaní človeka, ľudí, spoločnosti išla tým viac do hĺbky. Dobre poznala všetky spoločenské vzťahy i triedne protiklady, v ktorých žili príslušníci dedinskej inteligencie i dedinskí statkáři a prostí dedinskí ľudia. Sama patrila do spoločnosti rodín učiteľských, farárskych, notárskych a statkářských svojou výchovou, vzdelaním, spôsobom života a čiastočne i smýšľaním. Ale svojimi povahovými vlastnosťami a realistickou metódou živelne smerovala ku kritike vlastnej triedy a k osobitnému pomeru k dedinskému ľudu.

Počiatky svojej umeleckej činnosti, spôsob práce i náhľady na literárnu tvorbu podala nám Timrava nepriamo vo svojich umeleckých dielach. Zro-

*Porov. E. Paulíny, Skice k štúdiu formy u Kukučina a Timravy (rozbor novely Pomocník), Slovenský jazyk I, 1940 — 41, č. 7—8, str. 286—9. — St. Šmatlák, Príspevok k štýlu slovenského literárneho realizmu (rozbor poviedky Na jednom dvore), Slovo a tvar I, 1947, č. 11, 14—20. — E. Paulíny, Štruktúra Timravinej poviedky „Nemilí“, Literárnohistorický sborník IV, č. 2—3. — G. Horák, Vložené vety v Timraviniých poviedkach (Pomocník, Na jednom dvore, Príde čas, Hrdinovia), Slovenská reč XVI, 1950—51.

** Porov. Prehľad najvýznamnejších prác sovietskych autorov z oblasti štýlu v časopise Sovětská věda — Jazykověda, č. 6, 1951, str. 32—42.

denie spisovateľky opísala v práci s autobiografickými prvkami, nazvanej *Všetko za národ*, na postave Viery, ktorú podporovala a viedla hrdinka románu Hana Čepčinská. Svoju povahu, svoj obdiv k Hviezdoslavovi (bá-snikovi Javorovi) i niektoré svoje životné osudy opísala zas na postave Maríny Majtáňovej v novele *Skúsenosť*. Autobiografické črty sú aj v po-viedkach *Záplava*, *Dve doby* a i. Priamo sa charakterizovala Timrava vo svojej korešpondencii s literárnymi historikmi*:

„Život v takej malej dedinke, ako je Polichno, stane sa, zvlášť v zime vše nudným i takému, ktorý rád prírodu a zátišia. Tak vše aj ja, aby som si skrátila čas, zo zábavy a žartu začala som písať. Najprv sa to len pre-čítalo doma, zabavilo rod tým a rozdriapalo. Potom práce posielala som, nedržiac ich za vážne, do Slov. novín, peštianskych a vládnych. Pozdejšie zbadali ma vážnejší naši ľudia a potom som už písala do Slov. pohľadov, Živeny a Dennice. Ba i do Ameriky poslala som viac prác. Písavam naj-radšej v zime. V lete len s veľkým prisilením môžem pero do ruky vziať.“ — „Moje ľudové práce sú skutočné udalosti. „Márnosť všetko“ stalo sa s na-šou slúžkou. Za „Mojžíka“ bolo i šumu dosť na Abelovej a — aprehenzií! Ale aj pri iných, nie ľudových prácach mám na mysli skutočné udalosti.

Tvorím veru nie ľahko. Vlastne napíšem poviedku dosť rýchlo, ale ju potom korigujem tak veľa, že ma to i dvaráz toľko času stojí, ako kým ju napíšem. A čo ako ju naprávam, hladím, češem, strojím, nikdy nie som spokojná s ňou. Potom obyčajne prácu svoju tak zunujem, že by ju k ostatku najradšej hodila o zem. Vše mám lásku k mojej práci, ale vše temer nenávišť, keď ma priveľa utýra a neviem si rady s ňou, aby bola taká, ako sa mne páči. Pri tom je to smiešno, že keď začnem daktorú prácu písať, tak písať a skončiť ju musím, nedá mi pokoja, či mi je to po vôli či nie.“

Ako vidno, Timrava si bola vedomá svojho poslania spoločenského i umeleckého. Ako všetci veľkí realisti i ona zobrazovala verne skutočnosť, vyberala si typy skutočne živé, existujúce, no prosté fotografovanie, „ko-pírovanie“, naturalistické prvky v jej zreloch dielach nenachádzame. Sve-dectvo o namáhavej práci s úpravou diel, o mukách tvorenia, aké prežívali mnohí veľkí spisovatelia, núti nás chápať mnohé vlastnosti jej reči ako zámerné, ale pomáha nám i motivovať jednu z charakteristických črt jej štýlu — množstvo vsunutých viet. Mnoho vedľajších a vsunutých viet, časté prechodníkové väzby i neobyčajné bohatstvo slovnej zásoby sú vý-razom jej vynikajúcej schopnosti vidieť podrobnosti, jej smyslu pre detail. Napríklad začiatok jednačky na jarmoku takto opisuje v poviedke *Mojžík*:

Syn Paľo bol kúpiť páleného a začal ho merať na fruštík, sadnúc na viazaničku sena pri volových hlavách. Ako prišli, nepili ešte, hrdlá sú im už celé zaschnuté, ja-

* Porov. Dr. Ján Menšík v knižke *Timrava: Dedinské povesti*, 2. vyd. Praha 1929, str. 8. a 19. Uvádzam tu doslova tieto Timravine slová, lebo sú pomerne málo známe.

zyk tiež suchý ako drevená lopata. Mojžík práve niesol skleničku k ústam vábne voňajúceho nápoja, keď zastal vrchovský chlap, peknej rovnej postavy, s klobúkom, širokým ako vahan. Prižmúril oči, pyšne hlavu držiak a pozerúc tiež pyšne po voloch, povie cez zuby:

„Za čo tie voly?“

Mojžík zvolna preglgne rozhrievajúci nápoj, zvolna odštipne z bielej bochničky, čo im gazdiná upiekla na cestu, a zvolna pristúpi ku sputujúceму sa.

„Za čo voly?...“ I tľapkal im rukou chrbty. „Hehej! čo sa načahuješ na cudzie?“ skríkne vtom na jedného, ktorý sa načahoval na seno chudej kravy. „Radšej daj zo svojho... Paľko, daj im tej d'ateliny. I tej krave hod' chlíp, nech nebaží... Za čo voly, švagre? Iba 950 korún, nič viac.“ (Sobr. spisy VIII, 19.)

Je to obrázok z jarmoku, v ktorom autorka nezabudla na viazaničku sena, na zaschnuté hrdlá chlapov, na vábne voňajúci nápoj, na štipku chleba z bielej bochničky, na otázku „Za čo tie voly?“, na oddaľovanie odpovede (Mojžík *zvolna*, preglgne... *zvolna* odštipne chleba... a *zvolna* pristúpi...) atď.

Z reči prostredia, v ktorom rástla a v ktorom žila, Timrava čerpala i svoje výrazové prostriedky. Jej prvé, v Slovenských pohľadoch uverejnené poviedky a novely (Pomocník 1896, Ťažké položenie 1896, Tak je darmo 1897, Pozde 1898, Nemilí 1899, Boj 1900, Bál 1901, Skúsenosť 1902 atď.) zobrazujú spoločnosť, ktorá jej bola najbližšia: dedinskú školu a faru, rodiny notárov, lekárov a statkárov, a to najmä dievčenský a vôbec ženský svet.

Jedným z prameňov jej umeleckého štýlu bola hovorová reč vzdelancov. No v tomto prostredí nehovorilo sa už na rozhraní 19. a 20. storočia *len* slovensky, hoci podľa Timravíných prác mohlo by sa nám zdať, že rozhovory v „cudzom jazyku“, ako ona menuje maďarčinu, boli len príležitostné, zriedkavé. Maďarizácia tzv. panskej spoločnosti počiatkom 20. storočia postupovala už veľmi rýchle. Vo svojich predvojnových prácach Timrava zachytila pravdepodobne starší stav. V prácach z čias vojny a prvej republiky (Hrdinovia, Záplava, Dve doby a i.) národnostná otázka vystupuje do popredia zreteľnejšie a v súvislosti s tým i jazykové pomery sú podané jasnejšie. Timrava reč svojich hrdinov z „panského“ prostredia do istej miery teda štylizovala.

O svojich literárnych vzoroch Timrava málo hovorila. Podľa autobiografických prvkov niektorých prác (Skúsenosť, Všetko za národ...) možno predpokladať, že poznala súčasnú literárnu tvorbu slovenskú, českú a maďarskú. Sama zdôrazňovala (napr. v korešpondencii s Dr. Menšíkom a Dr. Hamaliarom), že chcela byť vždy osobitná, svojská, že nechcela napodobňovať. Slovenská literatúra bola akiste druhým prameňom jej umeleckého štýlu.

Hovorová reč slovenských vzdelancov a spisovný jazyk slovenskej literatúry boli a sú až do najnovších čias veľmi blízko ľudovej reči. Slovenskí spisovatelia vychádzali zo svojho rodného nárečia, na jeho základe tvorili si svoj individuálny štýl. Zriedka naturalisticky prenášali nárečie do lite-

ratúry v surovej podobe so všetkými jeho hláskovými a tvarovými odchýlkami (napr. E. Maróthy-Soltéssová v poviedke V čiernickej škole použila novohradské nárečie v priamych rečiach osôb z ľudu vo vernom prepise). Viac dialektických prvkov preniká do literatúry v oblasti slovníka a skladby.

Podobne je to u Timravy. Vo svojich novelách zpočiatku zachycuje osobitne prostredie „panské“ a ľudové. Až v prácach z čias vojnových a po-vojnových podáva „pánov“ a ľud paralelne popri sebe (Hrdinovia, Záplava, Dve doby). Keď v novele z „panského“ prostredia vystupuje epizodicky postava z ľudu, autorka snaží sa ju charakterizovať i rečou. Napr.:

... Postáli, gazda Šinkovie nesie krpce od žida, obzerá ich a krúti hlavou nad nimi, dobre bude zvedieť, čo sa mu nepáči.

„Čože je Grniac?“ zavolať svojim nežno znejúcim hlasom a postál, kým dôjde k nemu a vysvetlí.

„A som kúpil krpce chlapcovi, vedia, tomu Paľkovi, čo chodí za ovcami“, i zasťkne kútikmi úst, lebo mu sliny šly do nich, keď vrazil, zakníše sa, mal takú obyčaj. „Tie, čo som mu kúpil na jarmok v Lupkanci na deň na Stanislava — to byly dobré krpce, vedia, od toho majstra, čo to chodieval, hľa, tuto pánu Škripňovi, je vari akási prípleta, tak ženy povrávajú, ja neviem ... som ich kúpil, rok minul.“ (Sobr. sp. I, 107.)

Príznačný je tu začiatok so spojkou *a* (A som kúpil...), onikanie a opakovanie slovesa *vedia*, určovanie času (na jarmok v Lupkanci na deň na Stanislava, ... rok minul) a slovosled.

Timrava používa nárečové tvary v spisovnom kontexte zväčša len v ustálených prípadoch (na *zlô* obracať, záporová častica *ni* = nie, *ninto* = nieto, *ko mne*, spojka *ač* = ak, až, *tremárs*, tvary na *-oje*: *Krutišoje* a i.). V niektorých prípadoch sa výslovne uvádza, že ide o citát: „*Pamodaj dobrej den!*“ zavolala zďaleka, hneď od brány, v nárečí dediny ... (Sobr. spisy XI, 31.) Dlhší nárečový text nájde sa len výnimočne v „Prvých rozprávkach“, kde sa podáva „osobitným“ pravepisom celý súkromný list, složený z prvkov rokovacieho štýlu, bibličtiny a novohradského dialektu, koncipovaný gazdom „eškutom“ (prisažným) a adresovaný farárovi:

„pret. Našan pretnich žalobu skrze Mojej žene Kukla zuze. Tak jich prosin dvojicti pán farár hodni. Nak tak budú dobri nak Mito urobja Naktu Moju ženu dajú zavolati pretseba. ktorú son ja Karman Ondro dobrovolnezav Asvatov prisahov potvrdiv, ja chcem s ňou statočne nažívať ako Buch prikázal, onasa tak na zdá že je to bláznivost' čo ona bočí odo mňa. Ani mi jesti nenavari ani sa mi na deti neobzrje. Ja som za ňov nechodiv saMa prišla zamnou. Tak teraz akchce so Mnov nažívati Musí Mňa počúvati. Nak pošlu znešení pán farár preňu kostolnika. Psano dne 5/10. 1893. Stin jich pozdravujem Karman Ondro eškut.“ (Sobr. spisy XII, 102 — 3.)

V liste sú zachytené podstatné prvky západných novohradských nárečí: neurčitok na *-ti* (*jesti*, *počúvati*), *e* za *y* (*skrze Mojej žene kukla zuze*), *ej* za dlhé *ý* (*dobrej den*) atď. Je tu mnoho nedôsledností, vplyvov cirkevnej bibličtiny a i.

Tieto hláskové a tvarové dialektizmy ponímame ako

naturalistické prvky začiatočných prác Timravíných, keď sa na ľudovú reč dívala očami „panskej“ spoločnosti.

Inej povahy sú lexikálne dialektizmy, ktoré Timrava preniesla do svojho diela v hláskovej a tvarovej podobe spisovnej, napr. *ako-mak* = trochu, *capit*, *zacapit* = hodiť, zahodiť, *ďahom* = miestami, kde-tu, *došikovať* (niekoho) = doviest, *geceľa* = sukňa, *chyža* = izba, *kalit* (dom) = bieliť (vápnom), *konica* = stajňa, *kus* = trochu, *kuštravý* = neučesaný, strapatý, *lesa* = plot, *načim* = treba, *naveky* = vždy, *najinakši* = najlepší, najkrajši, najsúcejši, *navela* = po dlhom čase, *ohlásiť sa* = ozvať sa, *par-sún* = podoba, *planý* = zlý, *počúvnuť* = poslúchnuť, *rárožný* = pyšný, *rašmavý* = ničomný, nesúci, *šmarit*, *zašmarit* = hodiť, zahodiť, *štúlať sa* = túlať sa atď. Niektorým z nich Timrava pomohla, že sa stali celonárodnými (*načim* a i.). Nárečové slová vyskytujú sa predovšetkým v poviedkach z ľudového života. Dodávajú im zafarbenie dedinského prostredia, oživujú a obohacujú ich reč.

Niekedy Timrava v tej istej poviedke použije i slovo nárečové (pre ňu je to domáce slovo) i jeho synonymum spisovné alebo bližšie celonárodnému, napr. ... v *konici* pri statku (V čas vojny X, 115), ... aby si cigary v *stajni* nefajčil (X, 118).

V slovnej zásobe u Timravy odrážajú sa ako v zrkadle spoločenské pomery príslušnej doby; niektoré slová (názvy úradníkov ap.) podáva v spisovnej maďarskej podobe (*főispán*, *főszolgabíró*...), iné slová ako barbarizmy v skomolenej podobe (*kišasonka*, *halotkím*, *eškut*, *käteľujem sa*, *neandagujem*, *dadov* a i.).

Vcelku používa Timrava pomenovacie prostriedky celonárodné, vyskytujúce sa v ľudovej reči i v hovorovej reči vzdelancov, takže jej reč je jasná, srozumiteľná a svieža i po polstoročí. Napr. začiatok poviedky *Prípad Jana Hrkaľu*:

Celá dedina bola nahnevaná. Trpelivosť občanov bola u konca a vzbúrenie veľké povstalo medzi ľuďom. Ženy reptaly každým dňom väčšmi a vyhrážkam chlapov nebolo konca. Totiž hlásnik Hrkaľa, ktorý zastával tú službu už na štvrtý rok, povinností svojich nekonal nijako. (Sobr. spisy II, 3.)

Predmety a javy Timrava pomenúva ich pravým menom, nepriamych spôsobov pomenovania je u nej pomerne málo. Keď použije slovo v prenesenom význame, ide o ustálenú metaforu, vyskytujúcu sa i v ľudovej reči, napr.:

Nič sa jej odvtedy nepáči v dome, s ničím nie je spokojná. Naučca, majstruje a chce *zrútiť staré obyčaje*, odjakživa u Ľapákov zakorenené. (Sobr. spisy VIII, 29.) Osteň bôľu prerazil jej srdce ako nôž (VIII, 106). Jeho tvár teraz zmenila sa, na nej uhostila sa rozľútenosť a z očí šľahal žiaľ (XII, 213).

Prirovnania, najmä v poviedkach z ľudu, sú ustálené: *oči ako plánky*, *nemý ako skala*, *široká ako sud*, *s klobúkom širokým ako vahan*...

Osobitosť Timravinho slohu nie je teda v nových metaforách a prirovnaniach.

Pri charakteristike osôb Timrava si volí jednoduché prostriedky. Hrdinu charakterizuje obyčajne postupne pri reči, pri skutkoch, zriedka pri jeho predstavení naraz.

Obvyklým charakterizačným prostriedkom v Timravíných prácach je opakovanie prívlastku alebo prístavku: *Anča Jachtačka, levíta — muž Boží, Lea — ľudomilka, Vaľo — gazda, Paľo — žartovník, Anča — zmija, Iľa — kráľovná...*

Tak isto opakuje sa i prívlastková veta:

... Mladý učiteľ Jožo Čerkásky, ten, čo napísal knižku na úspešnú maďarizáciu Slovákov... (Sobr. spisy XI, 197.)

... stará sa Čerkásky, čo napísal slávnu knihu (X, 198).

Statkár Zoli Radó, čo si i föiőpán tykal s ním... (XI, 204).

Používa sa tu charakterizačný postup, aký je častý u ľudových vyprávačov, keď nie sú si istí, či poslucháč dostatočne pozná meno hrdinu vyprávania: pripomenie sa jeho význačná vlastnosť, zásluha alebo udalosť, pri ktorej sa stal slávnym alebo aspoň známym.

Opakovanie daktorého prívlastku zdôrazňuje charakteristickú vlastnosť osoby, ako napr.:

Cyril Čavkovič shodí kepeň s pliec, zavesí ho opäť na hák za dvere — s *namáhavou ľahkosťou* (Sobr. spisy I, 33).

Cyril skočil s voza s *nútenou ľahkosťou* (I, 35).

Zdržanlivý úsmev poíhral mu na chvíľu okolo *hrubých, plných pier* (Sbor. spisy I, 33).

Podľa úsmevu jeho *plných pier* (I, 36).

Ako slohový prostriedok využíva Timrava i hromadenie synonym, niekedy v gradácii:

„Či by sa zbavil, či by shodil, či by sošmaril tiažeň za Pavkovku... (Sobr. spisy IV, 166.)

Triedne protiklady, ktoré Timrava jasne videla na jednej strane medzi „ľudom“ a „pánmi“ a na druhej strane medzi bohatými (z dvora) a želiarmi, „niktošmi“, prejavujú sa i vo výbere výrazových prostriedkov. Ľudia, ktorí sa nejak odlišia od svojho prostredia sociálnym postavením, usilujú sa odlíšiť i rečou. Človek, ktorý sa ako kostolník často stýkal s farárom, osvojil si od neho niektoré výrazy často v skomolenej podobe a rád sa nimi chválil:

„Čo sa mňa týča...“ ozval sa kostolník Paľo Kocka, vo veľkých čizmách stojac skľagane, a obzrel sa, či zbadali slovo týča, ktoré podchytil od pána farára, usilujúc sa rozprávať vyberane. (Sobr. spisy VIII, 119.)

„Čo sa mňa týča“, povie i kostolník Kocka a utrie si ústa belasým ručníkom vážne, „pre mňa mohla sa aj im postaviť“ (VIII, 140).

Iný vybočil z dedinského prostredia tým, že sa stal cestárom, a tak napodobňuje v chôdzi, v pohľade, v úsmeve i v reči svojho predstaveného, pána komisára, všetko chce robiť „fajne“. Hovorí „prosím ich dobrotu“, „prosím ich milosrdenstvo“, vynájduce titul, ako sa mu zdalo najzvláštnější. (Porov. Sobr. spisy XII, 211.)

Osobu, ktorá išla slúžiť do mesta a vrátila sa na dedinu ako „pani“, vysmieávajú dedinčania, keď má úzku sukňu, vysoké opätky a hovorí každé druhé slovo maďarské, chce sa volať Žuži, nie Zuzka, Zuza atď. (Porov. *Sobr. spisy* IV, 183—5.)

Dedinského boháča takto charakterizuje:

Báčik Ďuro Bilkovie je človek pyšného držania. Háved'ou opovrhuje, chudobu nechce. *Rozpráva ako boháč, rozvlačujúc slová*, na druhého nepočúva. I po držaní, i zovňajškom to poznať, že je hrubým gazdom. — (*Sobr. spisy* IX, 126.)

S t a v b a v e t y u Timravy nie je vždy jednoduchá, priehľadná. Možno u nej vybadať tendenciu k podaniu zhustenému, úspornému. Prejavuje sa to predovšetkým mnohými vedľajšími vetami, vloženými vetami a prechodníkmi. Najmä vložené vety sú pre Timravine práce také charakteristické, že vzbudzujú pozornosť u prostého čitateľa, literárneho teoretika i lingvistu (porov. Slovenskú reč XVI, 239 n.). Prikklady sa nájdu v každej jej poviedke. Napr.:

Budem chodiť na zárobky — *zdravie mám veľmi dobré* — a môžem byť ešte mocnejším chlapom, ako som bol (II, 50).

A Škrepcovi, tomu, čo trpel na záduch — *ale je už pod zemou* — zahodila pole-no do boku, že sa mu hneď rebro prelomilo na dvoje, keď si bol neľudský úroky pýtať od nej, kým ešte ona bola dlžníčkou (VII, 60).

„Mne sa zdá“, ozval sa jeden večer Jurko Modrý, keď boli u Omlišov — *kde sa najradšej bavievali* — a Elena s Hermínkou ešte neboly tam, „že táto Elena je trochu nudná“ (IV, 47).

Ako vložené vety možno chápať i daktoré prechodníkové väzby:

Pavel Čordáš, *stojac pri Nele nachýlený vpred*, odstúpil ďalej od spoločnosti a prešiel dva razy izbou pozdĺž, *ostanúc akýsi veľmi vážny a nevšímavý* (IV, 49). Marta, *tajne držiac listok od Heleny Beňušovskej*, stála i s Máriou v záhrade a pri-zeraly sa, ako včely ponáhľajú sa s poľa, lebo nebo počalo sa chmúriť (V, 38).

Zriedka sú prechodníky u Timravy použité absolútne, neshodujú sa s platnými pravidlami o používaní prechodníkov v spisovnom jazyku. Napr.:

Ja vyšla som von a hneď *zatvoriac dvere, zacedily sa mi slzy z očí* (V, 23).

A *vidiac ich v takom oduševnení, zapáčilo sa mu nesmierne* (IV, 39).

Absolútne použité prechodníky možno vysvetľovať vplyvom ľudovej reči, kde sa vyskytujú spojenia typu „*idúc dolinou*, je to asi hodina cesty“ ap.

Tak isto možno vysvetľovať iné nepravidelnosti v stavbe súvetí, ako napr.:

Práve dnes, keď chystala večeru s Dorou, prišlo jej na um, *že asi za koho sa vydá*, keď je nie ani pekná, ani duchaplná, ani bohatá (IV, 85).

Ale ruku od čela už strčí do vrecku, kde nosí tvrdý predmet, fotografiu *Edmunda Gregora, zakrútenú v papieri, ktorý ju miloval* a ona jeho (V, 117).

Niektoré zjavy, ako napr. postavenie zvratného zamena *sa* za slovesom, genitív po zápore a i., treba pripísať martinským redakčným úpravám.

So stavbou vety u Timravy súvisí aj stavba odsekov a kompozícia

celých útvarov. Badať i v kompozícii snahu po sústredenosti, zhustenosti (napr. denníková forma poviedok).

Kompozičná stránka literárneho diela netýka sa priamo reči; preto tu spomenieme len dva príklady.

Timrava majstrovsky zachytila paralelné vnútorné a vonkajšie deje, ktoré podáva striedavo. V poviedke *Príde čas* ... (Sobr. spisy IV, 165) tak stavia scénu, v ktorej otec, dedinský pastier, shovára sa so ženou o dcére, „starej dievke“ (jedenie makových rezancov a rozmýšľanie o osude dcérinom). Otec v osude dcéry, ktorá sa nemôže primerane vydať, vidí pomstu za to, že on opustil kedysi chudobné dievča pre bohaté:

Jachtačka berie misku s rezanci, že ide s jedlom k mužovi. Ako vychodila zo dvier, vrazila do domu chlpská postava. Anča zdúpnela, myslíac, že to už Števo, no bol to muž. Pri voloch nechal Ondreja Hluchého a jeho ženu. Tí zamerkurujú, kým sa vráti on. Prišiel si krpce vybrať k židovi.

„La, čajsi si sa búšil do mňa“, rečie mu Anča so smiechom, obveselená, ako už dávno nebola.

„A čože je?“ na to on mrzute. Od Ďura vľúdneho slova nepočuješ v posledné časy. Ako videl v ruke ženinej misku, riekol:

„A Zuza je kde, že si sa zasa ty sobrala s jedním?“

Hoci sa hnevá na ženu, dievkina nešetnosť ho predsa mrzí. Anča neodpovie hneď; vracia sa späť k stolu, položí naň misku a vzdychne dojato:

„Zuza dnes čaká kohosi — nemôže ...“

„Koho?“ Ďuro pozrel dubkom na ženu. Potom hodí sa ustatý na lavicu. Kto by prišiel k starej dievke? Čaká a nedočká. Ďuro pochopil a vžil sa do toho, že s jeho dievkou bude tak ako s Pavkovkou, aby on tým bol potrestaný. I tá jeho čakala, vyčakávala a — nedočkala ...

„Koho čaká?“ opakoval nevľúdne.

„Števa čaká ... sľúbil sa jej“, povie Anča. Predloží pred neho misku s rezanci, nech sa naje tu, keď prišiel, a prisadne k nemu s dôvernosťou. „Jedz; rezancov som navarila s makom, ale ver len s cukrom, medu už nemáme ... Števo sa jej sľúbil, Števo Rebrinovie!“ opakuje s uveličením.

Ďuro berie vidličku do ruky, no nepovie nič. Nevyjasní sa mu tvár, hoci to i čaká jeho žena. Dá sa do jedenia zmužile, akoby toho veľmi potrebný. I on kedysi sľuboval, a neprišiel, nepríde ani Števo ...

„Veď pre ňu just len ten je súci“, rozpráva žena, keď nedostane odpovede. „A jemu tobôž len moja Zuzka“, tvrdí a vezme so stola rezanec, čo spadol s vidličky Ďurovej, i položí ho do svojich úst. „Jemu Zuzka tobôž!“

Ďuro len prežiera makové rezance hltavo. Nazdal by sa, že nejedol tento deň. Myslel tiež mu zimnične pracuje. Veď keby vzal Števo jeho dievku, keby vzal! Či by sa zbavil, či by shodil, či by sošmaril tiažeň za Pavkovku, ktorá nedá mu pokoja, dusí ho, — ktorá prenasleduje ho ešte i z toho hrobu, kde leží už dvadsať rokov. Ale Števo ju nevezme ... Vzdychne zhlboka, dobre mu rezanec nezabehne pritom.

„Ja nedbám; pošli k starej Kate do Rebrinov, azda ju vezme“, odpovedal, keď mu Anča žiadosť Zuzinu predriekla. Potom, kašľúc a utierajúc slzy od zabehnutia, mrmoce ešte: „Keby si ju vzal! ...“ (Sobr. spisy IV, str. 165—166.)

Podobne opisuje v románe *Hrdinovia* spievanie a rozmýšľanie dedinského mládenca v krčme pred odchodom na vojnu:

V krčme boli asi osemnásť chlapi z tých najmladších, čo majú ísť do vojny. Všetci sú krásnych postáv ako navyberaní. Čerství a pekní — ozdoba dediny. Tváre im

horely — pili trochu — ale viac od vnútorného rozčúlenia, to ich ešte krásnilo. Každý držal v ruke cigaru; fajčili s dychtivosťou. Dym obtáčať im hlavy; boli ako v priezračnom oblaku. Shovárali sa hlasno, niektorí kričali, iní spievali do roztrhnutia tuho. A každý mal žiadosť zadusiť žiaľ a bázeň pred tým, čo ho čaká. Ale ťažké myšlienky obletovaly okolo ich hláv, a čo ich zahnali raz spevom, raz krikom, v druhej chvíli už boli pri nich, aby im duše mučili.

Martin Haraj, mládenec peknej bielej tváre ako žena, spieval a myslel naraz takto: „Frajerečky štyri, prečo ste sa bily ... — „Ako nechám otca, mať starých, ako nechám túto dedinu?“

„Pre teba, šuhajko, že sme ťa ľúbili.“ — „Nikdy sa ja nevrátim ... umriem tam v neznámom svete. Niekde v cudzom poli zdochnem ako pes.“ — „Hej, pre teba, šuhajko, že sme ťa ľúbili ...“ — „Tam pochovám svoju mladosť. Nebudem mať svojho nikoho pri sebe, nezaplačú pri mne — zvony nezazvonia ...“ — „Hej, pre teba, šuhajko, že sme ťa ľúbili“ — spieval s rozhorčenosťou, nezbadaajúc, že to raz už opätovoľ.

So snahou po zhustenosti súvisí základný charakter Timravinej tvorby: je umelkyňou drobnokresby. Preto máme od nej pomerne málo väčších epických celkov (Veľké šťastie, Hrdinovia, Všetko za národ). Podala však i vo svojich menších poviedkach prenikavú analýzu rozkladajúcej sa polo-feudálnej a buržoáznej spoločnosti a ukázala na zdravé prvky novej spoločnosti v ľude. V podstate správny obraz našej spoločnosti z konca 19. a začiatku 20. storočia bol podmienený jej snahou po pravdivosti.

Timravin sloh celkove sa vyznačuje bohatosťou, zhustenosťou, ale i složitosťou výrazu. Nie sú to vlastnosti, ktoré by sa páčili pohodlnému čitateľovi. No kto vie pochopiť triezve realistické umenie Timravino, ocení si bohatstvo jej pozorovaní a skúsenosti, ocení si aj jej reč ako bohatú, sviežu a jadrnú.

Tieto hodnoty Timravinho diela si uvedomujeme znovu teraz pri jej odchode zo života. Jej dielo, už dávnejšie uzavreté, sa nielen významne začlenilo do vývoja slovenskej literatúry, ale pre pravdivé zobrazenie slovenského človeka a spoločnosti má čo povedať i dnešnému čitateľovi v období budovania socializmu. A svieži, zo žriedla ľudovej reči napájaný štýl k tejto novej funkcii Timravinmu dielu dopomôže.

Z náuky o vete*

Jozef Ružička

1. Skutočnosť — myslenie — jazyk.

Ľudská reč, jazyk je podstatným znakom človeka ako člena ľudskej spoločnosti. Význam jazyka pre život ľudskej spoločnosti i jednotlivca ako jej člena je nesmierny. Nezvratne to dokázal J. V. Stalin vo svojej epochálnej práci *Marxizmus a otázky jazykovedy*. Stalin v tejto práci

* Učebná látka z jazykovej výchovy pre III. triedu gymnázia.

Marxizmus a otázky jazykovedy
viete, ľudstvo je spoločnosť
domén, ktoré ľudstvo je spoločnosť
viete, ľudstvo je spoločnosť

hovorí: „Jazyk je prostriedok, nástroj, pomocou ktorého sa ľudia medzi sebou stýkajú, vymieňajú si svoje myšlienky a dosahujú vzájomné dorozumenie.“ „Výmena myšlienok je stálou a životnou nevyhnutnosťou, keďže bez nej nemožno organizovať spoločné akcie ľudí v boji proti silám prírody, v boji za výrobu potrebných materiálnych statkov... Teda bez jazyka srozumiteľného spoločnosti a spoločného jej členom spoločnosť prestáva vyrábať, rozpadáva sa a prestáva jestvovať ako spoločnosť.“

Ľudská reč je vo svojom vzniku i vo svojom vývine dialekticky spätá s myslením, s duševným životom človeka. Z tejto spätosti jazyka a myslenia vyplýva aj vzťah jazyka k objektívnej skutočnosti.

Objektívna skutočnosť je to, čo jestvuje nezávisle od nášho vedomia. V prvom rade je to príroda a prírodné dianie. Objektívnu skutočnosť vnímame svojimi smyslami a tak sa s ňou dostávame do styku.

Celý život človeka i ľudskej spoločnosti je zakotvený v objektívnej skutočnosti. Človek zpočiatku len vnímal a poznával skutočnosť, potom na základe svojich poznatkov snažil sa ju ovládnuť a pôsobiť na ňu. Túto prácu človeku umožňuje myslenie. Myslenie je závislé od skutočnosti. *Myslenie je odrazom objektívnej skutočnosti*, je najvyššou formou odrazu skutočnosti. Objektívna skutočnosť — svet, ktorý nás obklopuje — je súhrnom veľmi mnohých a bohato členených javov. Toto bohatstvo objektívnej skutočnosti sa odráža v našom vedomí ako veľmi bohatý okruh myšlienkových obsahov.

Veľké množstvo myšlienkových obsahov sa dá zapamätať, udržať v pamäti a používať pri vzájomnom styku ľudí iba pomocou jazyka, a to tak, že sa myšlienkové obsahy pomocou jazyka zaznamenávajú a upevňujú.

Jazyk je bezprostrednou skutočnosťou myslenia (M a r x—E n g e l s). *Jazyk je formou myslenia — myslenie je obsahom jazyka*. Jazyk a myslenie tvoria teda dialektickú jednotu; sú to dve stránky tej istej veci, ktoré sa vzájomne predpokladajú, dopĺňajú a ovplyvňujú. Bez myslenia by nebolo jazyka a naopak. „Všetky myšlienky, ktoré vznikajú v hlave človeka, môžu vzniknúť a existovať jedine na základe jazykového materiálu, na základe jazykových termínov a viet“ (S t a l i n).

Jazyk sa teda spája so skutočnosťou prostredníctvom *myslenia*, ktoré s jednej strany je *obsahom jazyka* a súčasne s druhej strany je *odrazom objektívnej skutočnosti*.

2. Veta.

Bohatstvu a členitosti objektívnej skutočnosti odpovedá bohatstvo a členitosť myšlienkových obsahov, ktoré vznikajú a uchovávajú sa vo vedomí človeka ako odraz objektívnej skutočnosti. Všetky myšlienkové obsahy sa vyjadrujú ľudskou rečou, jazykom.

Každý jazykový prejav sa zakladá na dvoch postupoch: na p o m e n o v a c o m a v e t o t v o r n o m postupe. Výsledkom pomenovacieho postupu

sú slová (pomenovacie prostriedky), ktorých súhrn tvorí slovnú zásobu jazyka. Výsledkom vetotvorného postupu sú vety. I slová i vety sa tvoria podľa gramatických pravidiel, ktoré platia pre príslušný jazyk.

Pomenovací postup je analytický a uplatňuje sa už pred vlastným jazykovým prejavom. Skutočnosť, o ktorej chceme prehovoriť, v mysli rozkladáme (analyzujeme) na také úseky, ktoré vieme pomenovať príslušnými jednotkami slovnéj zásoby jazyka. Keď sme našli všetky vhodné pomenovacie jednotky, spojíme ich do uzavretého celku — vety. Tento postup je syntetický, lebo jeho výsledkom je celok — veta alebo súvetie.

Ozrejmíme si to na príklade.

Skupina študentov cestuje vlakom. Jeden z nich sa pozerá oblokom a vidí, že sa na poliach pracuje. Tento celkový obraz chce tlmočiť ostatným spolucestujúcim. Celkový obraz — objektívnu skutočnosť — rozloží vo svojej mysli na také úseky, ktoré vie priliehavo pomenovať, a potom príslušné pomenovacie prostriedky spojí do vety podľa platných gramatických pravidiel. Výsledkom uvedenej duševnej práce sú napr. tieto vety: *Skupina družstevníkov pracuje na poli. Zemiaky i cukrovú repu vyorávajú traktormi. Práca im ide rýchle. Ako ľahko sa im takto pracuje!*

Poslucháč postupuje opačným postupom. Vety vníma ako celky. Tieto celky analyzuje (rozkladá) na pomenovacie jednotky, ktoré vo svojej mysli spája s jednotlivými úsekmi objektívnej skutočnosti. Predpokladom správneho pochopenia vety a celého jazykového prejavu je shoda výrazových prostriedkov u hovoriaceho i poslucháča. Táto shoda je daná jazykovým systémom, t. j. slovnou zásobou a gramatickou stavbou jazyka.

Každý súvislý jazykový prejav sa skladá z uzavretých celkov, ktoré voláme v e t a m i.

Každá veta vyrastá z nejakej situácie, ktorá je daná alebo mimojazykovou skutočnosťou, alebo súvislosťou celého prejavu (kontextom). Vety, ktoré sú vytrhnuté z kontextu, alebo sa neopierajú o konkrétnu situáciu, často sú úplne alebo čiastočne nesrozumiteľné, alebo nemajú jednoznačný význam.

Každá veta má svoj v e c n ý o b s a h, ktorý je predmetom sdelenia. Vety bez vecného obsahu nie sú normálne; často sú to len slovné hračky.

V každej vete sa odráža aj p o s t o j h o v o r i a c e h o k u s k u t o č n o s t i, o ktorej sa v danej vete hovorí. Hovoriaci vo vete alebo niečo prasto konštatuje, alebo hodnotí vyslovený dej ako možný, podmienený, žiadúci a pod.

V každej vete sa vyjadruje aj v z ť a h h o v o r i a c e h o k p o č ú v a j ú c e m u. Hovoriaci môže podať obsah vety ako prosté oznámenie, alebo ako otázku, alebo ako rozkaz. Želanie.

Každá veta musí byť s formálnej stránky zostavená tak, aby bola v shode s platnými pravidlami gramatickej stavby

jazyka. Hovoriaci síce má možnosť voliť medzi niekoľkými gramatickými prostriedkami, ale vždy musí zachovať zákonitosti stavby jazyka. V opačnom prípade jeho jazykový prejav nebol by srozumiteľný.

Celistvosť vety ako dorozumievacej jazykovej jednotky je daná so zvukovej stránky vetným prízvukom a intonáciou. Umiestenie vetného prízvuku a druh intonácie súvisí s vecným obsahom vety, s postojom hovoriaceho ku skutočnosti i so vzťahom hovoriaceho k počúvajúcemu. No jednotlivé typy vetného prízvuku aj intonácie sú ustálené v každom jazyku a každý hovoriaci ich musí zachovávať, ak chce, aby vety jeho prejavu zanechali v poslucháčovi dojem úplnosti a celistvosti.

V písaných jazykových prejavoch formálna celistosť vety, ako aj intonácia sa vyjadruje rozdeľovacími znamienkami (interpunkciou).

Z uvedených znakov vety vyplýva, že *veta je najmenšia významove ucelená, gramaticky organizovaná a intonačne uzavretá jazyková jednotka, v ktorej sa bezprostredne odráža kúsok skutočnosti a ktorá vyjadruje vzťah ku skutočnosti*. Takto definuje vetu akademik V. Vinogradov.

3. Vety podľa členitosti.

Podľa členitosti delíme vety na dvojčlenné a jednočlenné.

Dvojčlenná veta je taká veta, ktorú s obsahovej stránky možno rozčleniť na podmetovú a prísudkovú časť. V takých vetách možno vždy určiť, čo je podmetom vety a čo je prísudkom. Teda dvojčlenná veta vzniká spojením dvoch myšlienkových obsahov do vetného vzťahu (predikácia).

Rozlišujeme dva základné typy dvojčlenných viet:

1. Podmet aj prísudok vety sú vyjadrené jedným slovom alebo spojením slov (rozvitým alebo viacnásobným výrazom).

Príklady: Stromy/rastú. Mladé stromy/na jar rýchle rastú. Listnaté aj ihličnaté stromy/sú užitočné. Sovietsky sväz —/záštita svetového mieru!

2. Podmet vety je zamlčaný, ale dá sa doplniť podmetom predchádzajúcej vety (podľa určitého tvaru slovesa v prísudku).

Príklady: (Ľudovít Štúr žil v minulom storočí.) Narodil sa r. 1815 a umrel r. 1856. — O tom nič nevieme (bez dôrazu). — Ved' my o tom nič nevieme (s dôrazom).

Za dvojčlenné treba pokladať aj také vety so zamlčaným podmetom, ktoré pozostávajú z jedného slova (z určitého tvaru slovesného).

Príklady: Pracujem. Nechceš? Spí. Počúvaj! Idú.

Ak tieto vety vyslovujeme s dôrazom, v úlohe podmetu vystupuje osobné zámeno.

Príklady: Ja pracujem! Ty nechceš?

Dvojčlenné vety možno roztriediť aj podľa toho, aký slovný druh (aká čiastka reči) je jadrom prísudku. Podľa toho máme tieto typy dvojčlennej vety:

1. Slovesná dvojčlenná veta je taká, ktorá má v jadre prísudku určitý slovesný tvar (holým prísudkom je určitý slovesný tvar).

Príklady: Uvedomelý svázak pracuje statočne. Videli sme, že si sa ponáhlal.

2. Neslovesná dvojčlenná veta má v jadre prísudku podstatné meno, prídavné meno, zámeno, číslovku, príslovku alebo citoslovce. Menný prísudok vyjadrený podstatným menom, prídavným menom, zámenom alebo číslovkou sa spája s podmetom zpravidla pomocou spony (sponového slovesa).

Príklady: Pes je domáce zviera. Emil Zátopek je najúspešnejší československý atlét. Študenti sú členmi ČSM. Naše priemyselné výrobky budú ešte kvalitnejšie a lacnejšie. Slovenské výšivky boli známe po celom svete. Tento klobúk je môj. Trikrát štyri je dvanásť. Zápis denne. A žaba čľup! do vody.

Neslovesné dvojčlenné vety bez spony sú obvyklé iba v príslovciach, nadpisoch a heslách. Pre zvýraznenie členitosti vety niekedy sa tu píše pomlčka medzi podmetovú a prísudkovú časť vety.

Príklady: Mladosť radosť, staroba choroba. Mladosť — radosť, staroba — choroba. Dobrá kniha — zbraň pracujúcich. Sovietsky sváz — záštita svetového mieru.

Rozdiel medzi slovesnými a neslovesnými dvojčlennými vetami je najmä v tom, že slovesné vety obyčajne vyjadrujú nejakú činnosť alebo nadobúdanie vlastnosti, kým neslovesné vety vyjadrujú zpravidla nejaký stav alebo vzťah.

Príklady: Janko sa obúva (slovesná veta). Janko je obutý (neslovesná veta). — Dlane tvrdnú. Dlane sú tvrdé. — Líca červenajú. Líca sú červené. — Dcéra je celá otcova.

Jednočlenná veta je taká veta, ktorú s obsahovej stránky nemožno rozčleniť na podmetovú a prísudkovú časť. Preto pri jednočlenných vetách nehovoríme o prísudku a podmete. Jadrom jednočlennej vety je vetný základ, ktorý môže byť bližšie určený (rozvitý) rozvíjajúcim vetným členom (prívlastkom, predmetom, príslovkovým určením).

Jednočlenné vety rozdeľujeme podľa toho, akým slovným druhom je vyjadrený vetný základ. Rozlišujeme tieto typy jednočlennej vety:

1. Slovesné jednočlenné vety majú vo vetnom základe určitý slovesný tvar. Bývajú tu len slovesá istých významových okruhov, a to:

a) Slovesá, ktoré vyjadrujú *prírodné zjavy* a tzv. tajomné diania, ako napr. svitá, rozodnieva sa, vyjasňuje sa, prší, spŕchlo, sneží, fúka, duje, práši sa, hrmí, blýska sa, mrzne, oteplieva sa, straší, máta a pod.

b) Slovesá, ktoré vyjadrujú *telesné a duševné pocity a stavy*, ako napr. zaiskrilo sa mi v očiach, oziaba ma v ruky, bolí ma, pichá ma, svrbí ma, dusí ma, zlostí ma, zamrzelo ma, uľahčilo sa mi, chutí mi, darí sa mi,

spí sa mi, páči sa mi, prisnilo sa mi, zdá sa mi, chce sa mi, zachcelo sa mi a pod.

c) Slovesá, ktoré vyjadrujú *smyslové vnemy*, ako napr. bilo, zvoní, cengá, zahučalo, iskrí sa a pod.

d) Slovesá, ktoré vyjadrujú *možnosť alebo potrebnosť*, ako napr. svedčí sa, pristane niekomu, prišlo mi (isť, odcestovať) a pod.

Hlavným gramatickým znakom slovesných jednočlenných viet je určitý slovesný tvar v *jednotnom čísle, tretej osobe a strednom rode*. Napr. Dnes v noci silne hrmelo a pršalo. Starí ľudia hovoria, že v tomto zámku voľakedy strašilo.

2. Neslovesné jednočlenné vety majú vo vetnom základe *neurčitý slovesný tvar alebo iný slovný druh* než sloveso, najmä *podstatné meno, prídavné meno, príslovku, časticu, citoslovce, zriedkavejšie aj číslovku a zámeno*.

Príklady: (Je) *vidieť*, že si odborník. Je pondelok. Je 2. januára 1952. Je nás mnoho. (Je) *pekne* od teba, že si prišiel.

Neslovesnými jednočlennými vetami bývajú:

a) *Nápisy, titulky v novinách, v knihách, pomenovania spolkov, diel, štátov, miestností a pod.*

Príklady: Štúrova ulica. Stalinovo námestie. Nové Mesto nad Váhom. Sväz československo-sovietskeho priateľstva. Malý oznamovateľ. Pole neorané. Výdaj batožín. Takéto vety voláme *pomenovacími vetami*.

b) *Pozdravy, zvolania, povely, oslovenia alebo odpovede* (v dialogu).

Príklady: Česť práci! Dobré ráno! Pomoc! Hanba! Pozor! K zemi! Dospievať! Súdružky a súdruhovia! Pán predseda! Mamička moja! Dobre. Áno. Isteže.

c) Osobitnú skupinu neslovesných jednočlenných viet tvoria také vety, ktorých vetný základ je vyjadrený niektorými príslovkami alebo príslovkovými výrazmi, zväčša v spojení so sponou. Takéto vety vyjadrujú: 1. *prírodné zjavy*, napr. je pekne (škaredo, jasno, tma, podmrakom, hmlisto, chladno, zima, dusno, čisto, milo, ticho, útulno, pusto a pod.); 2. *telesné alebo duševné stavy a pocity*, napr. je mi dobre (teplo, chladno, veselo, ťažko, ľúto, lepšie, horšie, zima, hanba, do smiechu, do spevu, do tanca, do plaču a pod.); 3. *možnosť alebo potrebnosť* niečoho, napr. možno, nemožno, treba, netreba, načim (bolo možno, nebolo treba, bolo načim) a pod.

d) Bohatú skupinu tvoria *citoslovcové jednočlenné vety*. Napr.: Ach! Ej! Laľa! Bum! Hop! Čľup!

Vety s neurčitým podmetom.

Zvláštnu skupinu viet podľa členitosti predstavujú slovesné vety s neurčitým podmetom. Pri týchto vetách hovoriaci má na mysli nejakého životného pôvodcu deja, ale tento pôvodca deja nie je vyjadrený osobitným

slovom; na pôvodcu deja sa odkazuje iba osobnou príponou určitého tvaru slovesa. Takéto vety neslobodno stotožňovať s dvojčlennými vetami so zamĺčaným podmetom. Vo vetách s neurčitým podmetom sa podmet nedá doplniť z predchádzajúcej vety, ani osobným zámenom pri dôraze. S gramatickej stránky majú vety s neurčitým podmetom mnoho spoločného s jednočlennými slovesnými vetami. Na rozdiel od jednočlenných slovesných viet, v ktorých býva len slovesný tvar 3. osoby jednotného čísla, vyskytujú sa aspoň v niektorých typoch viet s neurčitým podmetom aj iné slovesné tvary (najmä 3. osoba množ. čísla, zriedkavejšie aj 1. a 2. osoba oboch čísel). Vety s neurčitým podmetom tvoria *prechod medzi jednočlennými a dvojčlennými vetami*.

Podľa gramatickej stavby rozlišujeme dva typy viet s neurčitým podmetom:

1. Vety s určitým tvarom slovesa v rôznych osobách v oboch číslach, s osobnou väzbou. Podľa smyslu podmetom týchto viet by mohli byť slová *človek, ľudia, ktosi, niekto, každý, všetci* a pod.

Príklady: O jeho chybách *hovorí* (*hovorili* vtedy) ešte len poľsky. (*Hovoríš,*) *akoby* z knižky *čítal*. (*Kričal,*) *akoby* ho za živa *rezali*. *Zvoní* na poludnie. S poctivosťou najďalej *dôjdeš*.

2. Vety s neosobnou väzbou zvratného slovesa. Sloveso je tu vždy v 3. os. jednotného čísla stredného rodu.

Príklady: Ešte vždy *sa hovorí* a *píše* o tom strašnom nešťastí. Bez usilovnej práce *sa nič nedokáže*. *Zajtra sa ide* na brigádu. V spoločnosti chorých *sa nemá fajčiť*.

Tieto vety s neosobnou väzbou poznáme podľa toho, že ich môžeme zmeniť na väzby s aktívnou väzbou bez zmeny smyslu vety. Napr.:

Zajtra sa ide na brigádu. = *Zajtra ideme na brigádu.*

Hovorí sa o tebe. = *Všetci hovoria o tebe.*

Také vety, ktoré nemožno zmeniť na vety s aktívnou väzbou bez zmeny smyslu, treba hodnotiť ako jednočlenné slovesné vety. Tak napríklad veta *Pracuje sa mi dobre* má iný význam než veta *Pracujem dobre*.

Výskyt a využitie jednotlivých typov jednočlennej a dvojčlennej vety nie sú rovnaké.

Všetky typy dvojčlennej vety sa všeobecne vyskytujú a používajú rovnako vo všetkých jazykových štýloch. Dvojčlenná veta najlepšie vyhovuje sdelovacej úlohe jazyka. Gramatická forma dvojčlenných viet jasne naznačuje členitosť vety, t. j. pomáha jednoznačne rozlíšiť podmetovú a prísudkovú časť vety. Na prísudkovej časti dvojčlennej vety jasne sú vyznačené gramatické významy osoby, čísla, času, spôsobu a slovesného rodu.

Jednočlenné vety sa nevyskytujú všeobecne. Ich obmedzený výskyt možno vysvetliť ich gramatickou stavbou. Najmä neslovesné jednočlenné vety majú málo zreteľnú gramatickú stavbu, pretože obyčajne nevyjadrujú spôsob deja. Jednočlenné vety slúžia viac jazykovému výrazu (zvolanie)

a jazykovej výzve (rozkaz). Niektoré typy jednočlenných viet sú silne citovo zafarbené. Preto sa temer všetky tieto vety tesne viažu na istú situáciu (na istý kontext), bez ktorej strácajú svoj jednoznačný obsah. Z uvedených dôvodov jednočlenné vety, najmä neslovesné, vyskytujú sa v hojnej miere v hovorenej reči a v literárnych dielach, ktoré používajú prostriedky hovorenej reči. Je to napr. v dramatických dielach, v dialogoch prozaických diel, v literatúre pre mládež, v rozprávkach.

Rovnozvučné slová typu *lekárnička*, *vodička*, *odberačka*

Ján Oravec

Stretol som sa s názorom, že je chybou slovenčiny, keď slovom *lekárnička* označuje až tri rozdielne veci. Mali by sme vraj inakšie pomenovať ženu, ktorá vyštudovala lekárnictvo a vykonáva lekárnickú prax.

Ide o rovnozvučnosť (homonymiu) troch významom rozdielnych slov. Homonymita má v rôznych jazykoch rôzny rozsah. Ale v každom jazyku je to zjav pomerne častý. Tu si bližšie všimneme homonymity v slovenčine v oblasti ženských odvodených mien na *-ka* (*-ačka*, *-ička*).

Socializmus umožnil našim ženám dostať sa aj do tých povolání, ktoré predtým zastávali len muži. Pre takéto pracovníčky treba utvoriť mená zamestnania. Najčastejšie sa tak deje prechýľovaním od príslušných mužských mien príponou *-ka*, ako napr. *murár* — *murárka*, *slievač* — *slievačka*, *obchodník* — *obchodníčka*. Sú aj iné prechýľovacie prípony, ale tu si chceme všimnúť špeciálne len túto.

Pri prechýľovaní sú isté ťažkosti v tom, že od niektorého mužského mena nemožno utvoriť alebo ťažko utvoriť prechýľovaním vhodné ženské meno (napr. pri menách *delostrelec*, *zemepisec*, *väzeň*, *psycholog* ap.).

Okrem toho sa tu často vyskytuje práve spomenutý zjav homonymie. Ženské mená zamestnania tvorené prechýľovacou príponou *-ka* sú niekedy rovnozvučné s podst. menami vecí, miesta, deja alebo s ich deminutívami, utvorenými už dávnejšie. Také sú napr. slová *lekárnička* (1. deminutívum k *lekáreň*, 2. skrinka s liekmi, 3. farmaceutka), *básnička* (1. deminutívum k *báseň*, 2. poetka), *papiernička* (1. deminutívum k *papiereň*, 2. ženská forma k menu *papiernik*), *kaviarnička* (1. deminutívum ku *kaviareň*, 2. ženská forma k menu *kaviarnik*), *vrátnička* (1. deminutívum k *vrátnica*, 2. ženská forma k menu *vrátnik*), *strážnička* (1. deminutívum k *strážnica*, 2. ženská forma k menu *strážnik*).

Všetky uvedené slová sú v reči veľmi časté.

Ináč vznikly homonymá *ladička* (1. nástroj na udávanie istých základ-

ných tónov, 2. ženská forma k menu ladič, t. j. žena, ktorá ladi hudobné nástroje), *čistička* (1. ženská forma k menu čistič, 2. čistiaci stroj).

Pri slovách *práčka* (žena, ktorá perie) — *pračka* (prací stroj) nám rozlišuje významy kvantita, ale homonymite sme sa nevyhli, lebo slovo *pračka* má aj dejový význam (ruvačka, bitka).

Obdobné významy máme v slovách *navíjačka* (1. dejové podst. m., navíjanie, 2. žena zamestnaná pri navíjaní, 3. navíjací stroj), *odberačka*, *lapačka*, *strihačka*, *krájačka* (každé s trojakým významom).

Menej časté sú homonymá typu *fyzička* (1. ženská forma k menu fyzik, 2. deminutívum k fyzika), *matematička* (1. ženská forma k menu matematik, 2. deminutívum k matematika), *mechanička* (1. ženská forma k menu mechanik, 2. deminutívum k mechanika).

Máme ešte aj takúto rovnozvučnosť: *vodička* (1. ženská forma k menu vodič, 2. deminutívum k voda), *kurička* (1. ženská forma k menu kurič, 2. deminutívum ku kura), *palička* (1. ženská forma k menu palič, t. j. zamestnanec, ktorý sa stará o správne vypálenie rudy v hutníctve alebo hmoty, z ktorej po jej zomleťí je cement v cementárstve, 2. deminutívum k palica).

V odbornej terminológii by bolo možno nájsť takýchto príkladov omnoho viac.

Akademik V i n o g r a d o v hovorí o homonymách toto: „Homonymá sú v oblasti neodvođených slov zriedkavým zjavom a ich povaha, kvalita i počet v tomto prípade sú určené štruktúrnymi zvláštnosťami rozličných jazykov.“ „Najčastejšie môžeme pozorovať tento zjav v oblasti odvođených slov.“ „Homonymá vznikajú najčastejšie v rámci samého jazyka. Niektoré z nich sú výsledkom jeho prirodzeného rozvíjania, drobenia slov na významy, strácania spojovacích ohnív, spájajúcich odvođené významy so základnými, a teda osamostatnenia odvođeného významu v samostatné sémantické jadro, ktoré nadobúda schopnosť samo byť východiskom pre rozličné odvođeniny. Iné zasa sa zjavujú v jazyku len ako následok určitej obmedzenosti jeho slovtvorných možností, i keď neobyčajne širokých, predsa nie neobmedzených.“ „Posledné sa vysvetľujú stálosťou jeho základného slovného fondu a s ním spätých slovtvorných vzorov.“ (Citované podľa článku R. D. Grigorjevovej „Učenie súdruha Stalina o základnom slovnom fonde a slovnej zásobe jazyka“, Sovetská veda-jazykověda 5, str. 19.)

Máme teda dva základné typy homonym.

V slovách *lekárnička*, *básnička*, *papiernička*, *kaviarnička*, *vrátnička* *strážnička* vznikly homonymá v dôsledku rytmického zákona, podľa ktorého v slove nesmú byť dve dlhé slabiky bezprostredne za sebou.

Tak sa stalo, že prípona *-(n)ička* (ktorá je napr. v slovách *banička*, *knihovníčka*, *pracovníčka*, *pokladnička*, *pôrodníčka*, *pustovníčka*) splynula s deminutívnou príponou *-ička* s krátkym *-i-* (ktorá je napr. v slovách

banička „malá baňa“, *knihovnička* „malá, milá knihovňa“, *pracovníčka* „malá, milá pracovňa“, *pokladnička* „malá pokladňa“, *pôrodnica* „malá pôrodnica“, *pustovníčka* „malá pustovňa“). Formálne splynutie oboch prípon nastalo v slovách, ktoré majú základ zakončený dlhou slabikou, pri ktorých v spisovnej slovenčine nie je možná prípona *-(n)ička* s dlhým *i*.

Teda rytmický zákon je tou štruktúrnou zvláštnosťou slovenčiny, ktorá zapríčinila homonymitu v uvedených slovách. Túto homonymitu môžeme zaradiť do druhého typu, lebo „sa zjavila v jazyku len ako následok určitej obmedzenosti jeho slovotvorných možností“.

Homonymitu slov *ladička*, *čistička* nespôsobil rytmický zákon ako v predchádzajúcej skupine, ale použitie toho istého slova v inom význame. Pôvodne sa uvedené slová používaly ako mená vecí (nástroja, stroja), ale rozvoj príslušných pracovných odvetví priniesol potrebu pomenovať aj pracovníčky, ktoré s uvedenými vecami (nástrojmi, strojmi) pracovali. Tu sa použila najbežnejšia prechýľovacia prípona *-ka*. Tieto homonymá sú teda výsledkom „prirodzeného rozvíjania jazyka“.

Tu nám rôzna kvantita základu pomáha rozlišovať význam napr. v slovách *trávička* — *travička*, *dláždička* — *dlaždička*, *hráčka* — *hračka*, *práčka* — *pračka*.

V slovách *fyzička*, *matematická*, *mechanická* nie je zdrobňovacia prípona *-ička*, ale len *-ka*, ktorá nám dáva rovnaký výsledok ako pri prechýľovaní príponou *-ka*.

Príklady homóným *navíjačka*, *odberačka*, *strihačka*, *krájačka*, *lapačka* (v chemickom priemysle) nie sú natoľko známe ako predchádzajúce. Sú to pracovné názvy vyššie organizovanej výroby, preto sú známe len určitému užšiemu okruhu ľudí.

Idete tu o drobenie slov na významy. Prípona *-ka* má tu tri významy.

V druhej, tretej a štvrtej skupine spôsobuje homonymiu to, že jazyk v týchto slovách využíva odvodzovaciu príponu *-ka* na tvorenie mien miesta i mien činiteľských a v 4. skupine i mien dejových. Hoci máme na tento účel aj iné prípony, jazyk ich tu nevyužíva.

Základy homonymných slov nemusia mať vždy úplne rovnaký význam, ani nemusia byť rovnakého pôvodu.

Tak napr. v druhej skupine mená vecí *ladička*, *čistička* sú odvodené zo slovies *ladiť*, *čistiť*, ale prechýlené mená *ladička*, *čistička* odvodzujeme od mien *ladič*, *čistič* (hoci zasa i tieto maskulína sú odvodené z uvedených slovies). V štvrtej skupine (*matematická*, *fyzická*, *mechanická*) vznikly homonymné slová len z menného základu, ale raz od mien mužského rodu a druhý raz od mien ženského rodu (*fyzik* — *fyzika*), čo však formálne na slovnom základe nie je vyjadrené.

Homonymá uvedených skupín vznikly drobením pôvodného spoločného významového jadra (prvý typ u Vinogradova).

V homonymných slovách *vodička*, *kurička* máme nielen rozličné prípony (raz dve prípony: činiteľská *-ič* a prechýľovacia *-ka*, druhý raz len

jednu zdrobňovaciu príponu *-ička*), ale i významove úplne rozdielne základy. Raz sú tu základom slovesá *vodit*, *kúrit*, druhý raz podstatné mená *voda*, *kura*. Niet medzi nimi nijaká vývojová súvislosť. Ide tu teda o druhý typ homonymity, ktorý je omnoho zriedkavejší ako prvý.

Zaujímavý je prípad *palička*. So stanoviska dnešného jazyka sa zdá rovnaký s predchádzajúcimi, lebo tu ide o odvodenie jednak od slovesa *páliť*, jednak od podst. mena *palica*, ktoré v dnešnom jazykovom povedomí významove nesúvisia. (V príponách je tu rozdiel. V prvom prípade sú dve odvodzovacie prípony, činiteľská *-ič-* a prechýľovacia *-ka*, v druhom prípade je len zdrobňovacia prípona *-ka* so striedaním *c/č* v základe.)

Ak sa však pozeráme na významy slov *páliť*, *palica* s etymologického, historického stanoviska, nemôžeme hovoriť, že spolu nejako nesúvisia. Naopak, majú spoločný pôvod. (Obidve súvisia s primitívnym zakladaním ohňa, trením, búchaním silných palíc o seba. Pozri J. Holub, Stručný etymologický slovník.)

Proces „drobenia slova na významy, strácania spojovacích ohnív, spájajúcich odvodené významy s pôvodným, a teda osamostatnenia odvodeného významu v samostatné sémantické jadro, ktoré nadobúda schopnosť samo byť východiskom pre rozličné odvodeniny“ — tento proces je tu už dokončený. Významy obidvoch slov sa od pôvodného významu („zakladať oheň“) veľmi vzdialily, najmä význam slova *palica*. A tak prípad možno zaradiť do prvej skupiny.

Čo sa týka rozlišovania významu homoným uvedeného typu, situácia je tu rovnaká ako pri iných homonýmách. Pochybnosti o ich význame môžu vzniknúť, len keď stoja osamotené, bez kontextu.

Vo vetnej súvislosti vieme presne, jednoznačne, o ktorý význam ide. Význam homoným určuje aj kontext predchádzajúcich a nasledujúcich viet, aj situácia, v ktorej sme príslušné slovo použili.

Rovnozvúčné slová nemožno pokladať za nedostatok jazyka. A. D. Griгорjevová vraví v spomínanom článku, že „slovný fond, ako vôbec i slovník jazyka obohacuje sa narastaním homoným“. A na inom mieste: „Homonýmá sú výborným prostriedkom na obohacovanie lexikálnej zásoby jazyka.“

To potvrdzuje našu mienku, že môžeme spokojne užívať domáce slová *lekárnička*, *básnička* popri cudzích *farmaceutka*, *poetka*.

Tým sa, pravda, netvrdí, že pri tvorení nových ženských podstat. mien prechýľovaním netreba vôbec brať ohľad na rovnozvúčnosť.

Súdruhovia učitelia, ktorí tvrdili, že homonýmá sú na prekážku presnosti v jazyku, precenili podľa mojej mienky pomenovaciu funkciu jazyka a nedocenili jeho dorozumievaciu funkciu.

Ukážka slohovej práce na škole I. stupňa

Gejza Horák

Hodina slohu dňa 19. XII. 1951 v III.A triede VIII. deväťročnej školy v Bratislave. Vyučuje s. Eva Klocová.

Podľa prísľubu na schôdzke slovenčinárov pri OPS s. Eva Klocová predviedla vo svojej triede dňa 19. XII. 1951 ukážkovú hodinu slohu, na ktorej sa zúčastnili členky krúžku a autor tohto článku. — Východiskom slohovej práce bolo oznámenie riaditeľa školy dňa 9. XII. 1951, ktorým sa zavŕšil na škole „Týždeň úderníckej práce“. Podľa vyhlásených výsledkov III.A v rámci súťaženia tried je v sporení na 19. mieste. — Žiačky neboly vopred na slohovú prácu pripravené (Predpokladaly, že budú mať hodinu gramatiky) a danej témy sa zmocňujú po prvý raz. — Ide o slohovú prácu kolektívneho rázu, usmerňovanú otázkami.

S. Klocová obracia pozornosť žiakov na nedávne vyhlásenie v školskom rozhlase (Čo vyhlasoval minule do rozhlasu s. riaditeľ?), ktorým riaditeľ školy ukončil súťaženie tried v rámci Týždňa úderníckej práce, a začína o ňom organizovaný rozhovor. — Žiačky III.A triedy sa dozvedely neprijemnú vec. Podľa oznámených výsledkov sú v sporení na predposlednom mieste. Zaujmienily si, že sa v tomto ohľade polepšia.

Po krátkom rozhovore na opätovnú otázku o predmete riaditeľovho vyhlásenia vytvárajú žiačky vetu: *Súdruh riaditeľ nám vyhlásil minule do rozhlasu, že III.A je na predposlednom mieste v sporení*. Veta je správna okrem slovosledu. Učiteľka žiada zlepšiť vetu tak, aby v nej „v sporení“ nebolo na konci. Po tomto upozornení opravujú žiačky slovosled vety a niekoľkokrát po jednej zopakujú vetu. Miesto výrazu „v sporení“ niektoré žiačky vyslovovaly „zo sporenia“. (Počul som i hovorove veľmi častú podobu „zo šporenia“.)

Potom učiteľka zacieľuje otázku na ohlas, aký vyvolalo v triede riaditeľovo vyhlásenie. Pýta sa: Ako nám to padlo? Žiačky trochu váhavo odpovedajú: *Smutne. Eúto nám bolo*. Stimulované učiteľkinými výzvami, aby svoju vnútornú reakciu vyjadrili lepšie a primeranejšie, žiačky sa vyjadrujú takto: *Mrzelo nás to a hanbíme sa za to*. Vzápätí po výzve s. Klocovej žiačky vyslovia obidve ohnivé témy: *Súdruh riaditeľ nám vyhlásil do rozhlasu, že III.A je v sporení na predposlednom mieste. Mrzí nás to a hanbíme sa za to*. Miesto výrazu „vyhlásil do rozhlasu“ u dakto-rych žiakov sa zjavuje variant „vyhlásil rozhlasom“, ktorý sa stane definitívnym pri ďalších ústnych shrnutiach a potom aj pri písomnom vyjadrení. Okrem tejto úpravy vypadá zo súvetia slovo „minule“ — málo presné príslovkové určenie, označujúce čas riaditeľovho vyhlásenia — pretože sa mlčky hodnotí ako nie nutné. Na učiteľkinu výzvu, aby žiačky vyslovily druhé súvetie bez „a“, vznikajú dve vety: *Mrzí nás to. Hanbíme sa za to*. Nové rozčlenenie myšlienky do dvoch približne rovnako dlhých viet bez spojkovej výplne (intonačne), vyjadruje psychickú reakciu triedy dô-

raznejšie. V prvej vete sa pozmeňuje čas slovesa (mrzelo — mrzí) a takto sa jej platnosť rozširuje aj na prítomnosť.

Dalej sa pristupuje k vytvoreniu tretieho ohniva témy. — Na otázky *O čo sa budeme usilovať? — Čo chceme? — Čo sme si povedali?* dievčence vyjadrujú svoje myšlienky takto: *Chceme sa dostať na lepšie miesto. — Budeme sa usilovať, aby sme boli na lepšom mieste. — V januári musíme doniesť každú aspoň päť korún.* — Prvá veta s malou obmenou (Pozri nižšie!) sa dostane do napísaného slohového celku a poslednú vetu po učiteľkinej usmerňujúcej otázke *Na čo sa zaväzujeme?* pretvárajú žiačky na súvetie: *Zaväzujeme sa, že v januári každá aspoň po päť korún donesie* s variantom, *že donesieme každá aspoň po päť korún.* Ako vidieť, aj tu robil žiačkam ťažkosti slovosled. Po učiteľkinom upozornení na chybný slovosled žiačky vykonajú zlepšujúcu úpravu. Pri opakovaní súvetia upúšťa sa od časového určenia platnosti záväzku („v januári“) a v tejto podobe sa súvetie stane definitívnym aj pre písomnú prácu.

Po otázke *Ako plníme náš záväzok?* počuť takéto vety: *Nosíme vkladné knižky. Každý deň ich je viac. — Dievčatá v našej triede usilovne sporia vkladné knižky(!). — Usilovné dievčatá si zbierajú do vkladných knižiek peniaze. — Dievčatá usilovne nosia vkladné knižky do školy, alebo s upraveným slovosledom nosia do školy vkladné knižky.* (Niekoľkokrát sa vyskytla nesprávna dĺžka v slove „knižky“.)

Potom na otázku *Podarí sa nám náš záväzok?* dievčence sa usilujú vytvoriť poslednú vetu, takto: *Náš záväzok sa nám určite (variant iste) podarí splniť. — Náš záväzok sa iste splní. — Náš záväzok sa nám určite splní.* — Posledná obmena sa prijíma ako najvýstižnejšia. (Neskôr pri písaní došlo však k obmene tejto vety. Porov. ďalej!)

Teraz jednotlivé žiačky zopakujú slohový celok ako shrnutie jeho troch súčiastok (ohnív), pričom sa kolektívnou kontrolou strežie správnosť vyslovaného textu.

Vytvorený slohový celok treba napokon výstižne pomenovať, treba mu nájsť vhodný nadpis. Aký nadpis dáme tejto našej úlohe? pýta sa s. Klocová. Žiačky pohotovo prichádzajú s niekoľkorakým návrhom: *Náš záväzok. — Naše záväzky. — Naše sporenie.* Ale s. učiteľke sa nepozdáva ani jeden, žiada ďalej rozmýšľať a hľadať čosi lepšie. Prichádzajú ďalšie návrhy: *Plnenie záväzkov. — Spórimo. — Polepšíme sa v sporení. — Naša práca. — Sporenie. — Celá trieda sporí.* Pri poslednom návrhu učiteľka poznamenáva: *To je veta, to nie je nadpis!* — Zjavne s. Klocovej ide o to, aby nadpis bol stručný, a pritom poukazoval na ťažisko slohového celku. S týmto zámerom vypomáha žiačkam otázkou *Čo chceme dosiahnuť?* V odpovediach na túto otázku (*Chceme sa dostať na lepšie miesto. — Chceme byť na lepšom mieste. — Na lepšom*

mieste. — *Dostaneme sa na lepšie miesto.*) sa napokon žiačky dostanú k nadpisu *Na lepšie miesto*, ktorý prijíma aj s. učiteľka.

Po dohode o nadpise slohovej úlohy pristupuje sa k písomnému zachyteniu slohového celku. — Na výzvu s. Klocovej žiačky napíšu na prvý riadok vpravo svoje priezvisko i triedu a doprostred podľa nadpisu na tabuli prijaté pomenovanie vytvorenej slohovej úlohy *Na lepšie miesto*.

Teraz znova jednotlivé žiačky vyslovujú prvú, druhú, tretiu a ďalšie vety a za vyslovením nasleduje vždy jej napísanie. (Každá žiačka píše samostatne na svoj list papiera.) Žiačky sa medzitým dopytujú na veci pravopisného rázu. — Pri prvej vete prichádza jedna žiačka s dopytom, ako napísať „súduh“. Učiteľka radí napísať skrátené *S.* (na začiatku vety); skratku napíše na tabuľu a upozorňuje, že v slove „riaditeľ“ je na konci *-l*. — Ďalej sa žiačky bez okúňania pýtajú na pravopis jednotlivých slov: Aké *i* „oznámil“? Aké *r* „riaditeľ“? Ako napísať „tretia á“? — Učiteľka odpovedá a na tabuľu napíše *III.A.* Potom vysloví prvé súvetie a intonáciou výrazne naznačí polohu čiarky. Otázkou Čo sme počuli? prekontroluje, či si žiačky správne uvedomily, na čo sa poukazuje.

Pri ďalších dvoch vetách (*Mrzí nás to. Hanbíme sa za to.*) vyučujúca upozorňuje na správne písanie slov „mrzí“, „hanbíme“ a napíše ich na tabuľu. Keď píše žiačky nasledujúcu vetu, počuť otázky: Ako treba správne rozdeliť slovo „lepšom“? Ako rozdeliť slovo „rozhlasom“? (Pozri predchádzajúcu vetu!) — Nasledujúce súvetie má tieto varianty: *Zaväzujeme sa, že každá žiačka donesie* (variant *prinesie*) *aspoň päť korún* (variant *aspoň po päť korún*). Vyskytol sa aj takýto slovosled: „že každá žiačka aspoň donesie po päť korún“. — Tu sa pýta jedna zo žiačok, ako napísať „päť korún“, či číslicou alebo slovom. — Jedna pozorná žiačka pripomína: Tam sme vynechali „v januári“. Učiteľka jej vysvetlí, že to nemusí byť (Porov. vypustenie príslovkového určenia v prvej vete!) a pracuje sa ďalej. — Jedna zo žiačok sa pýta, ako rozdeliť slovo „dievčatá“, iná, s akým *i* sa píše slovo „usilovne“. Obom žiačkam s. Klocová vhodným spôsobom pomôže. V prvom prípade žiada, aby si žiačka sama pomohla (*S l a b i k u j!*), v druhom odpovedá na dopyt priamo. (Žiačky ešte nepreberaly vybrané slová po obojakej spoluhláske s-.)

Pozoruhodný je ďalší dopyt. Jedna zo žiačok sa pýta: Čo ide ďalej za „usilovne“? Zvuková podoba vety zrejme vypadla žiačke z pamäti, keď vetu začala písať. Inak povedané: Sústreďenie sa na výkon písania a na pravopisnú stránku prvých slov vety znemožňovalo podržať v pamäti celú vetu. — Aj v tomto prípade postupovala s. Klocová správne. Vyzvala žiačku, aby si nahlas prečítala, čo z vety napísala, a potom otázkou Čo robia dievčatá? ju upamätala na ostatok vety. — Posledná veta dostáva novú, teraz už definitívnu modifikáciu: *Náš záväzok určite splníme.* Tá sa dostáva do písomnej práce.

*

Prizrime sa teraz na písomnú slohovú prácu, ktorá je zavŕšením vyučovacej hodiny. — Máme pred sebou 45 slohových úloh, ktoré nám umožnia pozorovania s hľadiska všetkých složiek jazykovej výchovy.

Slo h. — Uveďme si tu v prepise slohový celok žiačky G.

Na lepšie miesto.

S. riaditeľ nám oznámil rozhlasom že, III.A je v sporení na predposlednom mieste. Mrzí nás to. A hanbíme sa zato. Chceme byť na lepšom mieste. Zaväzujeme sa, že každá žiačka donesie aspoň po päť korún. Dievčatá usilovne nosia do školy vkladné knížky. Náš záväzok určite splníme.

Ako vidieť, žiačka G. sa presne pridŕža kolektívne vypracovaného znenia slohového celku. Odchýľuje sa od neho len v jedinom bode, a to vo vetách „Mrzí nás to. A hanbíme sa zato“. Tu pod vedením učiteľky, ako sme už vyššie uviedli, prijaly žiačky takúto podobu: *Mrzí nás to. Hanbíme sa za to.* Prvé ústne vyjadrenie týchto dvoch viet však malo podobu *Mrzí nás to a hanbíme sa za to.* Takto formulovať myšlienku bolo v pôvodnom zámere žiačky G. aj pri písaní úlohy. Vidíme to z toho, že skôr dala medzi vety čiarku a len neskôr ju prepísala na bodku. Na čele nasledujúcej vety však ostalo A, ktoré zjavne dokazuje, že obe vety, tak ako ich G. napísala, sú kontamináciou pôvodnej konštrukcie (*Mrzí nás to a hanbíme sa za to.*) s úpravou, ktorú navrhla učiteľka.

Aj u niekoľkých iných žiačok badať tu váhanie. Stretávame sa s týmito variantmi: Či: „Mrzí nás to hanbimesa za to.“ — Dob: „Mrzí nás to, hanbime sa za to.“ — Lan: „Mrzí nás to, a hanbíme sa za to.“ (Potom čiarka prepísaná na bodku a malé „a“ prepísané na veľké.) — Sz: „Mrzí nás to, a hanbíme sa za to.“ (Teda ako u Lan, lenže nepozmenené.) — Ba: „Mrzí nas to a hanbyme sa zato.“ — Odchýlky tu teda máme len u piatich žiačok.

Pozoruhodné sú so slohovej stránky tri odchýlky, pokiaľ ide o druhú časť prvého súvetia. Od dohodnutého znenia *S. riaditeľ nám oznámil rozhlasom, že III.A je v sporení na predposlednom mieste* odchýľujú sa tri žiačky: 1. An: „že, III.A je v šporenim na predpozlednom mieste“, 2. Ch: „že III.A je na šporenim na poslednom mieste“. V oboch prípadoch máme tu odchýlku logicky odôvodniteľnú a toho istého typu. V 2. prípade — u Ch spojenie „na šporenim“ vzniká anticipáciou predložky na z ďalšej čiastky vety. Psychologicky by sme mohli odchýlku azda lepšie vyložiť takto: Ch sa sústreďovala v druhej časti prvého súvetia na jeho logické ťažisko ... na poslednom mieste... Písala: „S. ria-

ditel' nám oznámil rozhlasom, že III.A je... Chcela napísať „na poslednom mieste“, ale sa zháčila — uvedomila si, že ešte nenapísala v čom (čím) je na poslednom mieste — a bez toho, že by bola predložku „na“ pretiahla, pripísala „šporenim“ a pokračovala. — Podobný je tretí prípad. Žiačka Re má v spomenutej časti tak isto pôvodne „na šporení“, predložku „na“ však dala potom do zátvorky. Psychický pochod pri omyle bol priam taký ako v predchádzajúcom prípade. Zaujímavé je, že vo všetkých troch prípadoch vyskytuje sa „šporením“ so začiatočným š-, ktoré je v hovorovej slovenčine veľmi časté. (Pozri vyššie popis ústnej prípravy!) — Podoba so začiatočným š- sa vyskytuje ešte v práci Ko.

Ešte jeden prípad, ktorý svedčí o samostatnom myslení. Žiačka Ga píše: „S. riaditeľ nám oznámil rozhlasom, že *sme* v sporení na predposlednom mieste.“ Vidieť, že žiačka nevyhovovalo konštatujúce nezainteresované vyjadrenie..., že *III.A je v sporení na predposlednom mieste*. Ona vzťahuje náplň vyhlásenia na kolektív, do ktorého aj sama patrí (že *sme* v sporení...). Táto odchýlka je zaujímavá najmä preto, že jej autorka nepokladala za potrebné použiť poznámku na tabuli (III.A). — Odchýlku, ktorá vychádza z pôvodného znenia prvého súvetia, má ešte žiačka Ši: „S. riaditeľ nám vyhlásil rozhlasom...“

Opísanými piatimi prípadmi sme už vlastne aj vyčerpali všetky pozoruhodnejšie odchýlky, ktorými sa odlišuje písaná podoba prvého súvetia od kolektívne vypracovanej jeho podoby zvukovej (ústnej).

Ani v jedinom prípade sme nenašli vyjadrenie „S. riaditeľ nám vyhlásil *do rozhlasu*...“, ktoré bolo v pôvodnej zvukovej podobe súvetia. Tuná všetky žiačky prijaly vhodnejšie vyjadrenie *rozhlasom* a správne ho pri písaní slohovej práce použili.

Tu by sme sa mohli dotknúť aj interpunkcie. V tomto ohľade si treba povšimnúť prvé súvetie, kde G dala nenáležite čiarku za spojku *že* („S. riaditeľ nám oznámil rozhlasom že, III.A. je v sporení na predposlednom mieste.“) — Ako si toto vysvetliť? — Žiačka sa pri písaní tohto súvetia rozepamätala na upozornenie s. učiteľky, (naznačenie interpunkčného znamienka výrazne intonáciou a prestávkou medzi hlavnou a vedľajšou vetou predmetnou, ktorá má na čele spojku *že*), ktorým poukázala na potrebu dať medzi vety súvetia čiarku. Je zrejmé, že tu sa pozícia čiarky viazala na *z v u k o v ý d o j e m*, ktorý mala žiačka v pamäti z učiteľkinho prednesu súvetia, a k spojke *že*. Keď mala G vyznačiť neukončenú pauzu (zdvihnutie hlasu), rozhodla sa umiestiť ju (dať čiarku) za spojku. V druhom prípade však (*Zavádzujeme sa, že každá žiačka donesie aspoň po päť korún.*) čiarku umiestila správne.

Podobné presunutie čiarky v prvom súvetí sa vyskytuje aj u iných žiačok, napr. u A (v druhom prípade umiestňuje čiarku správne), priam tak u B, Č, Dob, Ga a Lac.

Váhanie v interpunkčnom oddelovaní viet v oboch súvetiach badať aj u týchto žiačok: Le (v prvom prípade čiarka pred *že* i za ním; v druhom

prípade správne), Mar (v oboch prípadoch bez čiarky), Pol (v prvom prípade čiarka pred *že* i za ním; v druhom prípade správne), Ren (v prvom prípade čiarka pred *že* i za ním; potom prvá čiarka pretiahnutá; v druhom prípade čiarka umiestená správne), Uh (v prvom prípade bez čiarky; v druhom prípade čiarka za *že*), Ba (v prvom prípade správne; v druhom bez čiarky), C (v prvom prípade čiarka pred *že* i za ním; v druhom prípade správne), Dobr (v prvom prípade čiarka pred *že* i za ním; čiarky dáva chybné aj inde; v druhom prípade správne), Dom (v prvom prípade čiarka pred *že* i za ním — potom za *že* pretiahnutá; v druhom prípade pomkla čiarku o jedno slovo dopredu: „Zaväzujeme, sa že každá žiačka donesie aspoň po päť korún.“), Ch (v druhom prípade čiarka chybuje), Kem (v druhom prípade čiarka chybuje), Kral (v prvom prípade čiarka pred *že* i za ním; v druhom prípade správne), Ku (v prvom prípade čiarka pred *že* i za ním; v druhom prípade správne), Len (v prvom prípade čiarka pred *že* i za ním; v druhom prípade správne).

Pokiaľ ide o slovosled vo vete *Dievčatá usilovne nosia do školy vkladné knižky*, veľmi často nachádzame také usporiadanie vety, aké sme uvádzali v opise ústnej prípravy slohovej práce. („Dievčatá usilovne nosia vkladné knižky do školy.“) Tu odchýlka je logicky veľmi ľahko vysvetliteľná. — Keď žiačky písaly túto vetu po predmetnom slovese, priam sa im tlačilo do pera (čo?) — *vkladné knižky*. Čiže: dôležitejší a bližší im bol po slovese predmet ako príslovkové určenie. Pozmenený slovosled v tomto prípade má vedno 21 žiakov.

K tomu poznamenávame, že osvojenie si správneho slovosledu robí u nás ťažkosť na školách všetkých stupňov. Ťažkosť tu korenia vo veci samej. Nemožno sa preto čudovať, keď s nimi žiaci I. a II. stupňa zápasia na každom kroku.

Teraz si všimneme rozptyl v použitom slovnom inventári. — Odchýlky s tejto stránky sú v týchto prípadoch: Žiačka An namiesto „vkladné knižky“ použila pomenovanie „s k l a d n é knižky“ (chybné dižeň). Badať, že žiačka nemá pomenovanie *vkladná knižka* ešte dosť upevnené a logicky opreté. Nevyskytovalo sa azda dosť často v jej ústnych prejavoch (netvorí prvok jej aktívnej slovnej zásoby) a priraduje sa svojou prvou časťou k pojmu (a teda i k pomenovaniu) najbližšiemu: vkladať — skladať („skladná knižka“).

Pokiaľ ide o slovnú zásobu, ktorou žiačky narábali v slohovej práci, odchýlky zisťujeme v poslednej vete, kde žiačky vyjadrujú presvedčenie, že ich usilovanie bude mať žiadaný výsledok. Kolektívne prijatá podoba vety znie: *Náš záväzok určite splníme*. Túto podobu stretávame u veľkej väčšiny žiakov. Odchýlky sú tu u piatich žiakov: Ma, Do, Či — „Náš záväzok sa iste splní“; Ch a Gr — „Náš záväzok i s t o t n e splníme.“ V prvom, druhom a treťom prípade použitie príslovky „iste“ namiesto *určite* sa opiera o variant vety, ktorý sa vyskytol pri ústnej príprave, pričom určenia

iste — určite sú obsahovo ekvivalentné, kým určenie istotne u žiačok Ch a Gr sa svojou intenzitou od určenia *určite* odlišuje. Veta *Náš záväzok istotne splníme* vyjadruje intenzívnejšie presvedčenie, že usilovanie triedy bude mať kladný výsledok.

Menšiu odchýlku čo do slovníka vidíme ešte u žiačky La. Používa namiesto *donesie* (*že každá žiačka donesie...*) úplne rovnocenný, ale vari viac knižný tvar *prinesie*. — I takáto maličkosť môže učiteľovi poslúžiť pri poznávaní žiakovho psychického založenia a v našom prípade pri zisťovaní jeho postoja k jazykovým prvkom v rámci vlastného hovoreného alebo písaného prejavu.

Gramatika a pravopis. — Obráťme teraz pozornosť na gramatickú stránku napísanej slohovej práce. Vychádzajme z pravopisu. — Najprv si preberieme tie odchýlky od spisovnej normy, v ktorých vidíme alebo predpokladáme vplyv inojazyčného prostredia alebo domáceho (slovenského) nárečia.

Pozoruhodné sú tieto prípady:

1. Žiačka Do nahrádza znelé spoluhlásky neznelými a naopak v takých polohách, v ktorých neplatí v slovenčine neutralizácia znelostného protikladu. Píše: „riadi~~d~~el“. (Tento prípad by bolo možno vysvetľovať aj vplyvom predchádzajúceho *d*: riadi~~d~~el.) V druhom prípade „Tievčatá“ ťažko nájsť iný výklad ako vplyv cudzojazyčného prostredia (nemecký pôvod, alebo vplyv okolia?). — Podobný prípad sa vyskytuje u Ch. — Píše namiesto aspoň „asboň“.

2. Žiačka Ju napísala namiesto *splníme* „splníme“; Mar zasa v tom istom prípade „spuníme“. — V prvom prípade treba hľadať vplyv inojazyčného prostredia (maďarčina?) a v druhom zásah domáceho nárečia (výslovnosť *u* v pozícii spisovného slabikotvorného *l*). U Mar by na slabšie ovládanie slovenského jazyka poukazoval i tvar príslovky „určitne“. (Omyl oprávňujúci kvalifikovať slovo ako novozískané.)

3. Na vplyv nárečia poukazujú ťažkosti v používaní dvojhlások, napr. „doniese“ (Kro), „donesé“ (Gran), žačka (Do). — Výslovnosť „doniese“ sme zachytili aj v ústnej príprave.

4. Na vplyv nárečia poukazujú odchýlky v morfológii u Do, Hu: „predposlednem“ („na predposlednem mieste“) a Ba: „predposledním“.

Najviac chýb, ako to na nižšom stupni zvyčajne býva, je v dĺžkach. U žiakov sa často stretávame s náklonnosťou hodnotiť diakritické značky (najmä dĺžne) ako čosi, čo nie je nevyhnutne súčiastkou toho-ktorého napísaného slova. (Pri *í, ô, ä* je to inak. — Tu sa značka nad literou hodnotí ako jej podstatná súčiastka. Chyby v týchto prípadoch stretávame len veľmi zriedka.)

Zlepšenie sa tu dá docieľiť len dôslednými cvičeniami reči a upozorňovaním na potrebnosť vyznačovania dĺžky, ktorá má v slovenčine rozlišovaciu úlohu. (Dvojice slov s rozličným významom, ktoré sa čo do svojej

hláskovej stavby odlišujú len dĺžkou jedinej samohlásky: *latka* — *látka*, *muka* — *múka* ap.) Poukážeme na prípady, keď nesprávnym vyznačením alebo nevyznačením dĺžky môže veta nadobudnúť celkom iný význam.

Pomerne často sa vyskytla nárečová dĺžka v slove „knížky“ (20 prípadov). — Bolo ju počuť aj v ústnej príprave.

Zámena znelej spoluhlásky neznelou a naopak podľa výslovnosti je dosť zriedkavá. Vyskytujú sa tieto prípady: „pretposlednom“, „roshlasom“. Iného druhu je chyba „vo zporení“ (len raz).

Najčastejší je omyl v slove *hanbíme* („hambíme . . .“), kde výslovnosť má veľký vplyv na ortografiu aj u starších žiakov, najmä preto, že tu nie je hneď naporúdzi príbuzné slovo, ktorým by sa mohol pravopis v potrebnej miere podoprieť (*hanba* ako *haniť*).

Daktoré žiaci chápú *v-* v slove *vkladné* (*vkladné knižky*) ako predložku (Re, Či, Mar). To svedčí o nedostatočnom osvojení pomenovania *vkladná knižka*. (Porov. aj príklad vyššie!) Časté je písanie „zato“. (*Mrzí nás to. Hanbíme sa za to.*) Menej často sa vyskytuje chyba „vsporení“ alebo bez predložky „sporení“. Tu zjavne na spôsob písania vplýva výslovnosť a neujasnenosť pojmu predložky, čo je, pravda, na danom stupni ešte ľahko vysvetliteľné.

Nad chybami v písaní *i — y* („Hanbíme“, chceme „biť“ na lepšom mieste) sa netreba osobitne pozastavovať. Veď žiaci sa len v tomto ročníku začali učiť vybrané slová a tak spôsob písania daktorých slov (pokiaľ ide o *i — y*) ešte nepoznajú a v iných prípadoch nie je písanie *i — y* ešte zmechanizované.

Ako sme spomínali, pomerne veľmi často sa pri písaní slohovej práce vyskytla otázka o spôsobe rozdelenia toho-ktorého slova. Ťažkosti tohto druhu sú zasa vo veci samej (Pozri poznámku o ťažkostiach so slovosledom!), lebo tu doteraz nemáme uspokojujúce poučky.

Vyznačenie mäkkosti spoluhlások *d, t, n, l* pred samohláskami *e, i* sa vyskytlo len v dvoch prípadoch — u žiacky Vo: „určíte“ a u An: „miesťe“.

U dvoch-troch žiakov badať neúplnosť a hmlistosť slovného obrazu: „vkadné knižky“, „riadil“ (namiesto *riaditeľ*) ap. Omyly tohto druhu sú často dané ťažkosťami, ktoré donáša so sebou písomné zaznačovanie hovoreného slova a vôbec výkon písania. (Reduplikácia, stiahnutie ap. — Napr. u Mi: „Hambime (sa) me sa zato.“)

Pravopisné nedostatky, ktoré sme tu spomenuli — najmä tie, ktoré spôsobuje vplyv inojazyčného prostredia a nárečia — chyby vo vyznačovaní diakritických znamienok, chyby v používaní dvojhlások, sa dajú odstraňovať dôsledne vykonávanými rečovými cvičeniami a porovnávaním hovorených prejavov s napísanými. (Dobrá službu tu vykonáva hlasné čítanie.) Cvičenie reči máme na zreteli nielen na hodinách jazykovej výchovy, lež v celom výchovno-vyučovacom procese.

Rukopis žiačok je pekný a celkove pekne upravený. Poznať, že s. Klocová venuje rukopisu svojich žiačok osobitnú pozornosť.

*

Slohová hodina, ktorú sme sa tu usilovali predstaviť najmä rozborom vypracovanej slohovej úlohy, je veľmi peknou ukážkou dobre premysleného, pripraveného a správne organizovaného vyučovacieho postupu. S. Klocová zamestnávala celú triedu, ktorá vystupovala ako disciplinovaný pracovný kolektív. Medzi učiteľkou a žiačkami je ovzdušie vzájomnej dôvery.

S. Klocová oprela slohový výcvik svojej triedy v danom prípade o správne východisko a usmernila svoje zásahy tak, že žiačky vytvorily ucelený, správne rozčlenený a výchovne účinne završený slohový celok. — Úloha má čo do obsahu tri časti:

Do prvej časti, ktorá ukazuje na východisko (stimulus), patrí prvé súvetie.

Druhú časť tvoria vety vyjadrujúce a) citovú reakciu triedy na riaditeľov oznam, b) úsilie po zmene daného stavu, c) záväzok triedy ako kolektíva a d) realizáciu prevzatého záväzku. (a) *Mrzí nás to. Hanbíme sa za to.* b) *Chceme byť na lepšom mieste.* c) *Zaväzujeme sa, že každá žiačka donesie aspoň po päť korún.* d) *Dievčatá usilovne nosia do školy vkladné knižky.*)

Tretiu časť tvorí posledná veta *Náš záväzok určite splníme.* V nej sa vyjadruje pevné presvedčenie, že záväzok, ktorý si celá trieda osvojila, sa splní.

Chceli sme tu zobrazením jednej slohovej hodiny obrátiť pozornosť na najvd'áčnejšiu, ale často veľmi zanedbávanú složku jazykovej výchovy na škole prvého stupňa. Napísaný slohový celok, ktorým sa skoro všeobecne slohový výkon završuje, je v každom čase pre učiteľa bezpečnou sondou, ukazujúcou správnu cestu v ostatných složkách jazykovej výchovy. V tomto príspevku sme na to v skratke poukázali.

Bolo by dobre, keby sa súdruhovia učitelia prihlásili so svojimi skúsenosťami, príspevkami, diskusnými pripomienkami i ťažkosťami. — Pre prípadnú diskusiu navrhujeme dotknúť sa týchto otázok:

1. Východisko slohového celku. 2. Rozličné spôsoby ústnej prípravy. — 3. Prípustný rozptyl, obmeny vyjadrenia (pokiaľ sú, pravda, správne). — 4. Nadpis slohového celku. (K tejto otázke poskytuje naša slohová ukážka bohatý materiál.) — 5. Možné uzávery z pozorovania školskej a domácej slohovej práce s tou istou témou. (Žiačky s. Klocovej mali tú istú tému na domácu úlohu.) — 6. Zistené výsledky slohovej práce, ich dôsledky pre ostatné složky jazykovej výchovy a pre celý výchovno-vzdelávací postup.

*

Redakcia Slovenskej reči očakáva, že krúžok slovenčinárov pri OPS v Bratislave pomôže svojimi príspevkami zlepšiť vyučovanie slovenského jazyka na našich školách.

PODNETY A DISKUSIE

Poznámky k slovám pomer a vzťah

Ján Horecký

Na prvý pohľad sa môže zdať, že slová *pomer* a *vzťah* sú synonymá, ktoré majú úplne rovnaký význam. Tento prvý dojem by potvrdzovala skutočnosť, že sa tieto dve slová často vyskytujú vedľa seba ako označenie pre ten istý pojem. Vidieť to veľmi názorne napr. z tohto citátu: *Ak povieme „Tento stôl je väčší ako tamten“, vyjadrujeme tým istý pomer, vzťah, ktorý je medzi dvoma predmetmi* (Jurovský, Psychologia 65/8). Tu sa slovo *pomer* dopĺňa, objasňuje slovom *vzťah*.

V iných príkladoch, ktoré máme z kartotéky Jazykovedného ústavu SAVU, tieto dve slová sa využívajú štylisticky, aby sa neopakovalo v tej istej vete to isté slovo: *Pri dispozícii panovníka... prejavuje sa jeho vzťah k poddaným v dvojakom smere: jednak sa tu kvituje istá skutočnosť, čo sa už stala a ktorá je pre tento pomer zvlášť relevantná* (Historica Slovaca I—II, 166/6). (*Krajina*) *mala iba natoľko právnu povahu, že bola prvým objektom právnych vzťahov, ktoré vyplývaly z jej pomeru k štátnej moci* (Hist. Slovaca I—II, 158/36).

Smysel viet by sa nijako nezmenil, keby sme tieto slová v uvedených citátoch navzájom zamenili alebo keby sme vo všetkých prípadoch použili len slovo *vzťah*, alebo len slovo *pomer*.

Ale pri pozornejšom preskúmaní vetných súvislostí, v ktorých sa slová *vzťah* a *pomer* vyskytujú, zistíme, že vzájomná zámena týchto dvoch slov nie je možná v každom prípade. To znamená, že významový obsah slov *pomer* a *vzťah* sa nekryje úplne, ale iba zčasti. Môžeme síce povedať *aktívny vzťah k potomstvu* i *aktívny pomer k potomstvu*, *priateľský vzťah k Slovensku* i *priateľský pomer k Slovensku*, *dobrý pomer medzi štátmi* i *dobrý vzťah medzi štátmi* práve tak, ako to bolo možné v citovaných vetách. Ale nemožno už povedať „predpísaný vzťah miešania“ miesto *predpísaný pomer miešania* (napr. farieb) alebo „najst logický pomer“ miesto *najst logický vzťah*. Na druhej strane možno síce povedať *pomer farieb* i *vzťah farieb*, ale tu po každý raz ide o inú vec: o pomere farieb možno hovoriť napr. pri ich miešaní, o vzťahu vtedy, ak ide o vyjadrenie nejakej súvislosti medzi nimi.

Už z týchto pozorovaní vidieť, že významový obsah slova *pomer* sa nekryje úplne s významovým obsahom slova *vzťah*. Pokúsime sa ukázať, ktoré významy týchto slov sa nekryjú, a tak aspoň v hlavných obrysoch určiť, kedy je správne používať slovo *pomer* a kedy slovo *vzťah*.

Z jednoduchého kvantitatívneho porovnania výskytu oboch slov sme zistili, že slovo *pomer* sa vyskytuje oveľa častejšie ako *vzťah*. To nasvedčuje, že slovo *pomer* bude mať širší významový obsah.

Pri roztriedení všetkých významov, ktoré môže mať slovo *pomer*, sa ukázalo, že treba predovšetkým vydeliť veľkú skupinu prípadov, v ktorých sa slovo *pomer* používa v množnom čísle. Sú to napr. tieto spojenia: *kultúrne pomery*, *majetkové pomery*, *právne pomery*, *politické pomery*, *obchodné pomery*, *hygienické pomery*. Tu sa dá slovo *pomery* aspoň približne rovnocenne zameniť slovom *okolnosti* (ako vidieť aj z predložkových spojení *za týchto pomerov*, *v týchto pomeroch*, *v rozháraných pomeroch*). Všetky tieto prípady možno významove vysvetliť ako súhrn podmienok, ktoré sa vyskytujú v istom čase a týkajú sa niečoho. Je dôležité poznamenať, že v týchto prípadoch nemožno slovo *pomery* nahradiť slovom *vzťah*, resp. *vztahy*. To znamená, že v tomto význame nie sú slová *pomery* a *vztahy* synonymné.

Tak isto nemožno zameniť slová *pomer* a *vzťah* v spojení *mať pomer s niekým* vo význame „mať dôvernú, sexuálne podfarbenú známosť s niekým“.

Do ďalšej skupiny s približne rovnakým významom možno zaradiť také spojenia so slovom *pomer*, kde ide o vyjadrenie porovnania dvoch alebo niekoľkých veličín. Napr. *pomer medzi dovozom a vývozom*, *zhusťovací pomer plynu*, *obrátený pomer*, *diferenciálny pomer*, *zväčšovací pomer*, *zväčšenie v pomere 1:1*, *predpísaný pomer miešania*, *pákový pomer* (v strojníctve), *štíhlostný pomer* (v letectve), *percentuálny pomer*, *klesať v nepravidelnom pomere*. Ani v týchto prípadoch nemožno použiť slovo *vzťah* ako významove rovnocennú náhradu a preto usudzujeme, že ani v tomto význame nemožno o slovách *pomer* a *vzťah* hovoriť ako o synonymách. Aj tam, kde možno použiť obidve slová, ide o zrejmy významový rozdiel: vo výraze *vzťah medzi dovozom a vývozom* ide o všeobecnú súvislosť medzi dovozom a vývozom, kým vo výraze *pomer medzi dovozom a vývozom* ide o vyjadrenie číselného pomeru.

Veľmi blízke tomuto porovnávaciemu významu sú aj všeobecnejšie, nie priamo číselne vyjadriteľné spojenia typu *v tom pomere*, *v akom*; *v akom pomere sú složky* a pod.

Ďalšiu osobitnú skupinu tvoria spojenia z odboru práva, ako *nájomný pomer*, *pomer veriteľa a dlžníka*, *urbársky pomer voči zemepánovi*, *námezdný pomer*, *služobný pomer*, *pracovný pomer*, *branný pomer*; *príbuzenský pomer*, *manželský pomer*, *poručnícky pomer*, *adoptívny pomer*. Tu by sa azda dalo uvažovať o použití slova *vzťah* (napr. *príbuzenský*, *pracovný*, *námezdný vzťah*), ale je zaujímavé, že je tu ustálené práve slovo *pomer*. Túto ustálenosť treba rešpektovať a konštatovať, že slovo *pomer* (a nie *vzťah*) sa používa a má používať tam, kde ide o vyjadrenie povinností a práv právne vyplývajúcich z nejakého skutkového stavu a súvisiacich s dvoma stranami (napr. veriteľ — dlžník, otec — syn, zamestnávateľ — zamestnanec).

Takto sme z porovnávania významu slov *pomer* a *vzťah* vylúčili značnú časť významového obsahu slova *pomer*. Ale ani v takto zúženom materiáli nemožno dosť presne povedať, aký je presný významový rozdiel medzi slovami *pomer* a *vzťah* v tých prípadoch, kde ich nemožno zameniť bez narušenia významovej výstavby jazykového prejavu alebo určitého ustáleného spojenia. Ide napr. o spojenia *privádzať (pudy) do vzťahu s inštinktmí*, *tvar ruky má vzťah k povahe človeka*, *vzájomné vzťahy medzi hospodárskymi faktami*, *vzťahy medzi dvoma ľudmi*, *nájsť logický vzťah*.

Pozrime teraz, či by pri riešení tejto otázky nepomohol výskum pôvodu slov *pomer* a *vzťah*, resp. ich zaradenia do celkovej slovnej zásoby jazyka.

Slovo *pomer* nemožno už dnes pokladať za odvodené. Ale pri historickom rozbere zistíme celkom bezpečne, že je v ňom základ *mer* a predpona *po-*. Táto predpona má asi taký význam ako v slovese *porovnať* a z toho možno usudzovať, že predpokladané sloveso *pomeráť* by malo význam „porovnať meraním“. Z tohto slovesa odvodené slovo *pomer* bude teda najsprávnejšie použiť tam, kde ide o porovnanie dvoch alebo viacerých faktov. A naopak, slovo *vzťah* (ktoré v konečných dôsledkoch súvisí so slovesom *ťahat'*) by sa malo používať tam, kde nejde výslovne o porovnanie, ale iba o vyjadrenie akejkoľvek súvislosti medzi dvoma alebo najčastejšie medzi niekoľkými javmi. Takéto riešenie možno veľmi pekne doložiť skutočnosťou, že na vyjadrenie vzájomného vzťahu ľudí, ako aj ich pôsobenia na prírodu a naopak používame v marxistickej politickej ekonomii výraz *výrobné vzťahy*. (Porov. napr.: *Vzájomné vzťahy, do ktorých ľudia vstupujú vo výrobe a na podklade výroby, nazývame teda výrobnými vzťahmi*. Hanzel, O zákonitostiach spoločenského vývinu, 106/6.)

K podobnému záveru môžeme dôjsť aj z porovnania slovotvorných skupín, ktoré sa sdružujú okolo slov *pomer* a *vzťah*.

Kým so slovom *vzťah* súvisí prídavné meno *vzťahový* a sloveso *vzťahovať sa* (zriedk. aj *vzťahovať niečo na niekoho, na niečo*), príp. aj odb. psychologický termín *vzťahovacosť* (slová *vzťahnosť, vzťahný* sem patria iba v druhom stupni), so slovom *pomer* súvisí prídavné meno *pomerný, pomerový*, príslovka *pomerne*, podstatné meno *pomernosť* a ďalej, v druhom stupni, podobne tvorené slová *úmerný, úmerne, úmernosť, úmera, úmerový* (zaujímavé, že tu niet slovesa!).

Pritom treba zdôrazniť, že napr. prídavné meno *pomerný* a príslovka *pomerne* veľmi výrazne vyjadrujú porovnanie. Vidieť to napr. z terminologických ustálených spojení *pomerná výška* (výška v porovnaní s okolím), *pomerné zastúpenie* (v porovnaní s počtom hlasov dosiahnutých pri voľbách), *pomerné odškodnenie* (v porovnaní s utrpenou škodou), ako aj z iných spojení, napr.: *pomerná neprístupnosť* (v porovnaní s prístupnosťou niečoho iného), *pomerný pokoj, pomerný blahobyt*, resp. *pomerne ťažká práca* (v porovnaní s inou prácou), *pomerne rovnako dlhé hranice* (v porovnaní medzi sebou).

Podobným výkladom, pravda, nemožno vysvetliť také prípady, kde prídavné meno *pomerný* priamo súvisí s podstatným menom *pomer* v jeho matematickom, resp. právnickom význame: *pomerné uspokojenie, pomerný podiel na majetku, pomerná srážka*, kde význam priameho porovnania už ustupuje významu „vzhľadom na určitú veličinu“, ktorý je však v konečných dôsledkoch tiež len výsledkom porovnania.

S týmto významom prídavného mena *pomerný* úzko súvisí aj prídavné meno *úmerný* a príslovka *úmerne* v takýchto spojeniach: *úspechy nie sú úmerné vynaloženému úsiliu, úmerné zvýšenie cien, úmerné uspokojenie, úmerná deľba práce, úmerne vyšší výnos, obsah klesá úmerne s vekom*. Význam tohto prídavného mena možno opísať asi takto: „ktorý je v náležitom pomere k niečomu, proporcionálny“. Tu sa teda nevyjadruje iba porovnanie ako také, ale zdôrazňuje sa aj náležitosť, správnosť pomeru, ktorý dostaneme porovnaním.

Spojenia typu *pomerné uspokojenie* a *úmerné uspokojenie* možno teda významovo diferencovať tak, že v prvom prípade sa má vyjadriť prosto vzťah medzi jednotlivými pohľadávkami, kým v druhom sa zdôrazňuje, že pomer medzi pohľadávkami je náležitý.

Okrem toho má však prídavné meno *úmerný* aj význam, ktorý priamo

súvisí s matematickým termínom *úmera* (= dva rovnaké pomery spojené znakom rovnosti), napr. *úmerná rovnica*, *úmerné číslo nejakej jednotky*, *priamo úmerný*, *nepriamo úmerný*, a ďalej s podstatným menom *úmernosť* (= proporcionalita, vlastnosť podmienená pomerom k sebe príslušných hodnôt prirovnávaných veličín), napr. *úmernosť veličín*; *postavy (tohto sochára) nestrácajú úmernosť a formu*.

Ak by sme teraz chceli shrnúť svoje poznámky, mohli by sme stručne povedať asi toto:

Slová *pomer* a *vzťah* sú synonymné iba v tej významovej oblasti, ktorú sme dostali, keď sme v slove *pomer* (ako v slove významovo bohatšom) vydělili význam „súhrn podmienok, ktoré sa vyskytujú v istom čase a týkajú sa niečoho“, „dôverná (sexuálna) známosť“, ďalej význam vyjadrujúci porovnanie dvoch veličín, ako aj význam „súhrn povinností a práv“.

V takto vymedzenej významovej oblasti sa ukázalo, že slovo *pomer* sa častejšie používa tam, kde sa má vyjadriť porovnanie, resp. kde je možnosť porovnávania, kým slovo *vzťah* sa častejšie vyskytuje tam, kde ide o vyjadrenie súvislosti medzi vecami. Takéto vymedzenie sa potvrdzuje aj výskytom a používaním odvodených slov *pomerný*, *pomerne*, *úmerný*, *úmerne*, resp. *vzťahový*, *vzťahovať sa*.

Názvoslovie a menoslovie

Ján Horecký

V príspevku s takýmto istým titulom (porov. Slovenská reč XVII, 1951/52, 47—48) poukazuje Jiří Paclt na potrebu rozlišovať mená a názvy v pomenovaniach z rozličných odborných oblastí a pre súhrn mien, resp. názvov navrhuje zaviesť termíny *menoslovie* a *názvoslovie* ako náhradu za medzinárodné a do slovenčiny prevzaté slová *nomenklatúra* a *terminologia*.

Oprávnenosť požiadavky rozlišovať terminologiu a nomenklatúru je nepochybná. Nezdá sa nám však správne, keď J. Paclt chce zaviesť popri slove *názvoslovie* aj slovo *menoslovie*. Aspoň stručne tu vyložíme svoje dôvody.

Slovo *názvoslovie* patrí k tým složeným slovám, ktorých druhá časť nie je už samostatným slovom (slova *slovie* v dnešnej slovenčine niet). Okrem toho časť *-slovie* je takým slovotvorným prvkom, pomocou ktorého sa už nové slová netvorí. Počet slov s druhou časťou *-slovie* je vcelku obmedzený; tieto slová sa dajú presne vypočítať: *hláskoslovie*, *tvaroslovie*, *kmeňoslovie*, *vetoslovie*, *významoslovie*, *názvoslovie*, *zvykoslovie*, *bájeslovie* a staršie *bohoslovie*. Pritom sa významovo dajú rozdeliť na dve skupiny. V prvej skupine majú tieto slová význam „náuka o niečom“. Napr. *hláskoslovie* je náuka o hláskach, *tvaroslovie* náuka o tvaroch a pod. V druhej skupine je význam „súhrn nejakých prvkov“. Napr. *zvykoslovie* je súhrn zvykov, *bájeslovie* je súhrn bájí, *názvoslovie* je súhrn názvov a *menoslovie* by bol súhrn mien.

Odras neproduktívnosti a významovej nejasnosti uvedených termínov vidieť veľmi dobre aj v tom, že sa miesto nich často používajú prevzaté medzinárodné

slová, napr. *fonetika* miesto *hláskoslovie*, *morfologia* miesto *tvaroslovie*, *syntax* miesto *vetoslovie*, *sémantika* miesto *významoslovie*, *mytologia* miesto *bájeslovie*, *teologia* miesto *bohoslovie* a *terminologia* miesto *názvoslovie*. Nápadné je používanie prevzatých slov najmä v druhej významovej skupine, v slovách s významom „súhrn nejakých prvkov“.

Vráťme sa teraz k vlastnému slovu *menoslovie*. Toto slovo, ktoré navrhuje J. Paclt, bolo by zrejme utvorené podľa vzoru, ktorý je v dnešnej slovenčine formálne i významovo neproduktívny. Okrem toho je tu riziko, že by sa mohlo zaraďovať aj do prvej významovej skupiny s významom „náuka o niečom“, takže by malo význam „náuka o menách“. Slovo s takýmto významom by sa veľmi dobre mohlo použiť napr. pre označenie jazykovej disciplíny, ktorá sa dnes volá *onomastika*. Ďalšou prekážkou zavedenia slova *menoslovie* je skutočnosť, že to nie je slovo v dejinách spisovnej slovenčiny neznáme. Vyskytovalo sa už v štúrovskej slovenčine, ale malo tam význam „schematizmus, soznam mien“, teda dnešný „menoslov“. Práve táto okolnosť, že sa navrhuje slovo, ktoré malo ešte v nedávnej minulosti značne odlišný význam, hovorí proti ustáleniu slova *menoslovie* v tom význame, v ktorom ho navrhuje J. Paclt.

Okrem toho je v shode s celkovou tendenciou spisovnej slovenčiny, ako sme už naznačili, nahrádzať slová tvorené podľa neproduktívnych slovotvorných typov slovami prevzatými. To je dôvod preto, aby sme popri slove *terminologia* používali aj slovo *nomenklatúra* a nie *názvoslovie* a *menoslovie*.

Je však ešte aj otázka, či treba klásť pojmy a slová *terminologia* a *nomenklatúra* vedľa seba ako úplne rovnocenné a paralelné, ako to navrhuje J. Paclt. Podľa našej mienky by bolo možné pokladať *nomenklatúru* iba za špeciálny druh *terminologie*. Zdá sa tomu nasvedčovať skutočnosť, že napr. v strojníckej *terminologii* máme podobné typy pomenovaní ako povedzme v *nomenklatúre* živočíchov, rastlín alebo kysličníkov, a predsa nehovoríme o *nomenklatúre*. Pomenovania ako *kliešte kovárske*, *kliešte štípacie*, *kliešte rúrkové*, resp. *skrutka rozpieracia*, *skrutka základová*, *skrutka do dreva*, *skrutka do muriva* nepokladáme za mená, nomína, ale za názvy, termíny.

V každom prípade však, či už sa ukáže, že ide o dva priradené alebo o dva podradené pojmy a termíny, vystačíme s prevzatým slovom *nomenklatúra*, používaným popri prevzatom a všeobecnejšie známom slove *terminologia*.

Písať mená kníh, časopisov, novín, článkov, umeleckých diel v úvodzovkách?

Vlado Uhlár

V písaní názvov kníh je u nás nejednotná prax. Starší spôsob je taký, že názov knihy sa píše v úvodzovkách. Pravidlá z r. 1940 síce uvádzajú, že tak ich treba písať „pravda, len vtedy, keď pre presnosť chceme názvy oddeliť od ostatného textu“ (str. 120, bod 5), ale tento vývod porušujú nevhodnými príkladmi, ba ho uvádzajú celkom v zmatok na iných miestach. Tak hneď na str. 121 v kapitole Zátvorky po uvedení citátu z Hlavatého, ktorý nedávajú do

úvodzoviek, uvádzajú tento príklad: — Kto na malom priestore napíše také kabinetné kúsky charakteristiky, ako je „Neprebudený“ (Slov. besiedky 1886), alebo „Tiene a svetlo“ (Slov. pohľady 1887), alebo „Veľkou lyžicou“ (tamže 1886) a „Z teplého hniezda“ (Almanach mládeže slovenskej 1885), a kto už ovláda látku takú složitú, ako v novele „Mladé letá“ (Slov. pohľady 1880), to je umelec hotový. (Jaroslav Vlček, Dejiny literatúry slovenskej, str. 386.) — Pochopiteľne, že takéto príklady nepomáhajú zaviesť v písaní jednotnú prax.

V príručkách a knihách dejín literatúry sa už dávnejšie ustálila prax, že názvy kníh, románov, noviel, básní, časopisov, článkov ap. sa síce typograficky vyznačujú obyčajne kurzívou, ale píše sa bez úvodzoviek. Zaiste tlač iným typom písma je najlepším spôsobom na presné odlíšenie názvov kníh, článkov ap. od ostatného textu. Preto by sme si tiež mohli myslieť, že názvy kníh ap. v podobných prípadoch len preto nie sú v úvodzovkách, lebo sú odlíšené od ostatného textu iným typom písma. No kniha Dr. A. Mráza Dejiny slovenskej literatúry (SAVU 1948) dôsledne uvádza názvy kníh, časopisov ap. bez úvodzoviek v každom prípade, ba i vtedy, keď ich uvádza v pôvodnom pravopise alebo s gramatickými tvarmi, ktoré sa líšia od tvarov dnešnej spisovnej slovenčiny. Napr. na str. 106 o Bajzovi: — Najvýznamnejšie z uvedených diel sú sväzky René mládenca príhodi a skúsenosti, ktoré... — Na str. 109 o Fándlim: — V I. sv. knižky Pilní domajší a poľní Hospodár takto určuje smysel práce svojej generácie... — Na str. 173 o Hodžovi: — V Literárnej jednote vyvodil svojimi básnickými prácami, ideovými prednáškami, z ktorých ukážka sa dostala i do Plodov. ... Jeho básne z týchto rokov (napr. epická skladba z Plodov Meč křivdy) prezrádzajú... —

Vec je jasná: úvodzovky zbytočne zaťažujú rukopis i tlač. Konečne veľké začiatkové písmeno knihy, básne, časopisu ap. je dostatočným signálom pre čitateľa, aby vedel, o čo ide.

Ale predsa stará prax s úvodzovkami je ešte dosť častá. V skriptách istého školského praktika nachodíme prax, z ktorej ukážku uvádzam, aby náležite vynikla nemiestna nadmernosť i zbytočnosť úvodzoviek: — Zguriška vydala zbierky noviel: „Obrázky z kopaníc“, „Dvanásť do tucta“, „Ženích s mašinou“, „Svadba“ a „Hostina“. Román „Bičianka z doliny“ ... — Autor skript i riedi i do úvodzoviek dáva tituly kníh, básní ap.

I prax našich žiakov je rozkolísaná. Na strednej škole si poväčšine navykajú písať názvy kníh do úvodzoviek a potom zväčša nevedia odvyknúť od tohto spôsobu uvádzania názvov (napr. Sládkovičov „Detvan“ a „Marína“).

Naši korektori, zdá sa, zväčša tiež používajú v praxi tento starší spôsob. Tak v denníku Práca z 19. IV. 1951 na prvej strane v rubrike Z obsahu čísla uvádzajú: O sovietskom filme „Veľká žiara“, ale v samotnom článku vnútri v čísle P. Branko píše názov filmu Veľká žiara bez úvodzoviek. — Adresa denníka sa uvádza takto: Vydáva „Práca“, vydavateľstvo ROH. — Časopis Slovenská reč má tak isto na obálke (str. 2): Príspevky a recenzné výťažky pre redakciu posielajte na adresu: Redakcia časopisu „Slovenská reč“ v Bratislave, Štúrova 7.

Počet príkladov nejednotnej praxe by bolo možné rozhojniť, ba našly by sa príklady nejednotnosti v rámci jednej knihy, článku a najmä časopisu.

Je potrebné, aby nové vydanie Pravidiel pamätalo na zavedenie jednotnej praxe v písaní názvov umeleckých diel, kníh, básní, článkov, časopisov a pod. a odporúčalo ich písať bez úvodzoviek.

Pozn. red. V podstate súhlasíme s autorom v tom, že úvodzovky v takýchto prípadoch netreba zneužívať. Nerobili by sme však z tejto veci prísnu normu, pretože v praxi sa niekedy môže vyskytnúť potreba typograficky vyznačovať nielen začiatok, ale aj koniec názvu knihy, časopisu atď. To je dôležité pri viacslovných názvoch (napr. Piľní domajší a poľní Hospodár). A technicky je vždy ľahšie vyznačiť názov úvodzovkami než iným typom písma. Veď niektoré menšie tlačiarne nemajú vôbec možnosť použiť v jednom riadku dva typy písma (to bol aj prípad Mrázových Dejín slovenskej literatúry).

POSUDKY A REFERÁTY

Didaktické a kritické poznámky k učebným textom z materinského jazyka

Štefan Peciar

Členovia Učebnicovej komisie pri PŠVU pripravili ďalšie sošity učebných textov pre vyučovanie slovenského jazyka.*

Pre I. triedu strednej školy bola odovzdaná do sadzby látka zhruba na jeden mesiac. Obsahuje celé hláskoslovie aj kapitolu zo slohu. Autori (Dr. G. Horák a M. Rumpel) rozdelili učebnú látku z hláskoslovnia do štyroch kapitol. V prvej podávajú všeobecné poučenia o hláskach a písmenách, o rečových ústrojoch, o artikulácii a o rozdelení hlások. V druhej kapitole preberajú výslovnosť a pravopis slovenských samohlások a dvojhlások, v tretej výslovnosť a pravopis slovenských spoluhlások, v štvrtej hovoria o prízvuku a dôraze. Pridaná piata kapitola obsahuje základné poučenia o správaní sa pri reči, z vlastnej slohovej výchovy sa preberajú pozdravy a blahoželania.

Podľa doterajších osnov je to učebná látka na december a január okrem slohovej partie, ktorú osnovy predpisujú na október. Učitelia a žiaci dostanú aj tieto učebné texty oneskorene. Je to chyba, ale text treba využiť aspoň pri opakovaní látky. Učiteľ prečítaním učebných textov zistí, čo a ako so žiakmi preberal a prípadné medzery usiluje sa odstrániť tak, že žiakom ukladá za domácu úlohu preštudovať príslušné partie. Potom skúšaním, diktátom alebo rozborom textov zistí, či žiaci učebnú látku skutočne ovládajú. Slohovú látku sa žiaci nemajú učiť nazpamäť. Hlavné je, aby vedeli prakticky používať jednotlivé slohové druhy.

Autori spracovali učivo z hláskoslovnia v podobe sústavného popisu. Je to jeden z možných spôsobov spracovania látky. Prináša so sebou nebezpečenstvo, že sa na žiakov budú klásť neúmerné požiadavky, že sa pritom nebude klásť náležitý dôraz na tie časti učiva, ktoré žiaci majú bezpečne ovládať, aby mohli ísť úspešne ďalej. Tomuto úskaliu sa nevedeli vyhnúť ani autori učebných textov pre I. triedu. Sústredili sa na výslovnosť, na systematický popis výslovnosti jednotlivých hlások a zanedbali pritom pravopis, o ktorom je známe, že je najslabšou stránkou vyučovania materinského jazyka na našich školách. Bolo treba sa sústrediť práve na toto slabé miesto. V osnovách sa to výslovne zdôrazňuje.

Niekoľko dokladov. V učebných textoch, o ktorých tu referujem, niet zmienky o tzv. vybraných slovách, hoci to osnovy správne žiadajú. V kapitole o mákkom *l* sa síce uvádza istý počet slov, v ktorých sa píše *l*, ale soznam týchto slov nie je ani zďaleka úplný a výber je viac-menej náhodný. Nerozlišujú

* Pozri v č. 4, str. 119 n.

sa prípady s *l* vnútri kmeňa, ktoré sa musia žiaci naučiť nazapamäť ako „vybrané slová“, ak sa tu nepoužije praktická metóda porovnávania s češtinou alebo s ruštinou, a prípady s *l* na konci kmeňa, ktoré treba žiakom vysvetliť poučkami z tvaroslovía („mäkké“ vzory). Poučka, že mäkké *l* vyslovujeme všade tam, kde ho píšeme (označujeme mäkkčonom) — autori ju opakujú aj v prehľade učíva — je celkom neužitočná, lebo žiaci práve nevedia, kde treba mäkké *l* písať. Táto poučka vznikla z podcenenia pravopisu a precenenia výslovnosti. Jej pôvod treba vidieť v podivnej snahe našich gramatikárov zastaviť proces zanikania mäkkého *l*, ktorý je v slovenčine nesporne na postupe. — Dvojhĺasky sa preberajú vôbec len s hĺadiska výslovnosti, nie s hĺadiska pravopisu (po ktorých spoluhláskach a kedy ich píšeme), tým menej s hĺadiska tvaroslovía. Cvičenia sú síce volené dobre, ale bez predbežných výkladov nesplnia svoj účel. — Dokonca aj predpony *s-* (*so-*), *z-* (*zo-*) a predložky *s* (*so*), *z* (*zo*), kameň úrazu nášho pravopisu, preberajú sa len s hĺadiska výslovnosti. O predpone *vz-* niet vôbec zmienky a podobne ani o ostatných predponách a predložkách (s pravopisného hĺadiska), hoci to osnovy žiadajú. Niet zmienky o pravopise skratiek ani o základoch tvorenia slov v spojitosti s ich delením na konci riadku. — Autori sa tu mali prsto pridržať osnov, tým skôr, že paralelná česká učebnica, ktorú autori majú odporúdzi, je spracovaná podľa osnov.

S podceňovaním pravopisu pravdepodobne súvisí aj to, že v učebných textoch niet zmienky o rytmickej zákone (hoci tu ide o dôležitý jav aj s hĺadiska slovenskej výslovnosti). O rytmickej zákone sa nezmieňujú ani osnovy. Zrejme preto, lebo slovenské osnovy sú v podstate mechanickým a nepremysleným prepisom českých osnov.*

Starostlivosť o správnu spisovnú výslovnosť je síce dôležitou súčiastkou jazykovej výchovy a je známe, že výslovnosť žiakov i učiteľov na našich školách má ďaleko do vzornej spisovnej výslovnosti, ale tu treba voliť správnu metódu a dbať o to, aby sa partie z výslovnosti neprecenily na úkor iného, dôležitejšieho učíva. Predovšetkým neslobodno výslovnosť odtrhovať od pravopisu, ako sa to stalo autorom týchto učebných textov. A pravopis (s výslovnosťou) neslobodno zasa preberať ako samouúčelný uzavretý celok, ale tu treba nadväzovať na gramatiku, najmä na morfológiu (tvaroslovie). Je to samozrejma požiadavka pri takých pravopisných systémoch, ktoré sú založené na kombinácii fonologického a morfológického princípu, ako je práve slovenský pravopis. Ináč sa žiaci pravopis nenaučia ani do matúry.

Starostlivosť o správnu výslovnosť na národnej i nižšej strednej škole treba podľa môjho názoru ponechať hlavne na iniciatívu učiteľa. Učiteľ má pri každej príležitosti, na každej hodine sústavne odstraňovať chybnú alebo nesprávnu nárečovú výslovnosť jednotlivých hlások, hláskových skupín, resp. jednotlivých slov. Zpravidla mu pritom bude stačiť čisto sluchová metóda, t. j. prosté upozornenie (resp. častejšie upozorňovanie), že to a to slovo znie spisovne tak a tak. Pri dvojhĺaskach a pri spoluhláskových skupinách sú však potrebné

* Je prirodzené, že české i slovenské školy majú mať jednotné osnovy. Ale pri vyučovaní materinského jazyka (a čiastočne i pri vyučovaní ruštiny) treba v osnovách pamätať na charakteristické rozdiely medzi češtinou a slovenčinou. Rozhodne treba odmietnuť doterajšiu prax, že sa české učebnice ruštiny mechanicky prepisujú do slovenčiny.

všeobecné poučky a tie by práve mali poskytovať učebné texty. Terajšie učebné texty obsahujú málo takýchto všeobecných poučiek (týkajú sa najjednoduchších prípadov hlasivkovej asimilácie párových spoluhlások a výslovnosti spoluhlásky *v*).

Miesto všetkých uvedených potrebných vecí preberajú autori podrobne výslovnosť jednotlivých izolovaných hlások, a to aj v takých prípadoch, kde nik nerobí chyby ani vo výslovnosti ani v pravopise. Podľa môjho názoru táto látka nepatrí na strednú školu a tým menej do prvej triedy. Učiteľ nesmie od žiakov žiadať, aby sa naučili presný popis výslovnosti jednotlivých hlások. To je ťažké i pre jazykovedcov a mnohí z nich majú o artikulácii jednotlivých hlások veľmi skreslené predstavy. I elaborát samých autorov učebných textov bolo treba pri redigovaní s tejto stránky hodne vylepšovať. Neúmerne mnoho pozornosti sa venuje výslovnosti spoluhlásky *v* a pritom sa nepreberajú všetky prípady jej výskytu. I tu bude v škole užitočnejšia sluchová metóda než popis artikulácie, najmä ak nie je celkom presný. Myslím, že sa s požiadavkou dôslednej bilabiálnej (obojernej) výslovnosti *v* na konci slova a pred párovou spoluhláskou vnútri slova na našich školách prestreľuje. Pri výslovnosti málo energického labiodentálneho (perozubného) *v* vzniká rovnaký sluchový dojem ako pri bilabiálnom *v*. Dôležitejšie je vedieť, že slovenské *v* je hláska *o k a m ž i t á*, nie *trená*.

Záverom o tejto partii opakujem, že popis artikulácie hlások nie je učebnou látkou pre strednú školu. Popisy artikulácie jednotlivých hlások, ktoré učiteľ nájde v učebných textoch, bude môcť použiť v ojedinelých prípadoch nápravných cvikov vadnej výslovnosti.

Ďalšie kapitoly — o prízvuku a dôraze, o správaní sa pri reči a slohová partia — sú spracované dobre. Treba ich náležite využiť, najmä pokiaľ túto látku žiaci vôbec neprebrali.

Dr. Gabriel O r b á n — Ladislav M e č: *Slovensko-maďarský slovník*. Tretie, opravené vydanie. Vydalo nakladateľstvo Magyar könyvtár v Bratislave 1951, str. 828, broš. Kčs 149.—, viaz. Kčs 196.—.

Potreba dvojjazyčných prekladových slovníkov bola u nás vždy aktuálna, no tým aktuálnejšia je dnes, keď sa všetkým pracujúcim otvárajú nové možnosti štúdia nielen cudzích jazykov, ale predovšetkým cudzojazyčnej odbornej literatúry. V našich slovenských pomeroch to vo zvýšenej miere platí o slovníku slovensko-maďarskom, resp. maďarsko-slovenskom. Vidieť to zo samého faktu, že recenzovaný slovník vyšiel už v treťom vydaní.

Treba však hneď na začiatku povedať, že i keď tento slovník vyšiel už v treťom vydaní, predsa nevyhovuje požiadavkám, ktoré sa dnes kladú na prekladový dvojjazyčný slovník. Nemáme možnosť podrobnejšie sa zaoberať maďarskou časťou tohto slovníka, ale aspoň v jeho slovenskej časti poukážeme na jeho vážne nedostatky.

Predovšetkým konštatujeme, že významové rozpracovanie jednotlivých slovenských slov ide málo do hĺbky. Zásadne sa tu uvádzajú slovenské slová bez významového rozlíšenia a k nim sa pridáva často aj niekoľko maďarských výrazov bez akýchkoľvek poukazov na ich významovú alebo štylistickú platnosť. Tak napr. pri slove *hlas* sú maďarské ekvivalenty *hang*, *szó*, *szavazat*, ale neuvádza sa, že *hang* je hlas v prvotnom význame, *szó* že znamená aj slovo a

szavazat že je hlas pri voľbách, vótum. Ešte väčšia nejasnosť je napr. pri slove *myseľ*, kde sa zase bez akéhokoľvek významového, štylistického alebo frazeologického rozlíšenia uvádzajú maďarské výrazy *kedély*, *kedv*, *elme*, *ész*, *értelem*, *indulat*, *hajlam*.

Ani spracovanie frazeologie pri jednotlivých slovách a ich významoch nie je systematické a nepredstavuje ani len pokus o vyčerpávajúce zachytenie frazeologie. Pri hesle *plný* je napr. iba toto: *má plné oči slz*, *život plný útrap*, *niekoho z plného srdca nenávidieť*. Chýbajú tu napr. spojenia *plný hlas*, *v plnom počte*, *plná moc*. Pri hesle *podeliť* je iba *podeliť vojsko* (átcsoportositja a katonaságot), pričom vlastne nejde o rozdelenie, ale o premiestnenie. Pri hesle *pohreb* je iba *deň pohrebu*, pri hesle *poplach* iba *nastane poplach* (hoci každého by zaujímal preklad spojení *letecký poplach*, *planý poplach*), pri *preplniť* iba *preplniť si žalúdok*, pri *priliezť* iba *had tam priliezol* a takéto náhodné spojenia sú v slovníku pravidlom. Sloveso *byť*, ktoré je skúšobným kameňom slovníkárskoho dôvtipu pre neobyčajné množstvo jemných významových odtienkov a frazeologických spojení, je preložené *van*, *létezik* a ilustrované iba týmito spojeniami: *byť na niečom* (azon van, hogy), *byť účastným niečoho*, *byť pod kuraťelou*, *byť v činnosti*, *byť v poručení*. Nieto tu teda ani takých bežných spojení, ako sú *byť na nohách*, *byť na čistom s niečím*, *je na nevydržanie*, *nie je od vecí*, *je mi do smiechu* a pod.

Úplne nedostatočne sú prepracované predložky. Napr. predložka *pre* je „spracovaná“ takto: *-ért*, *-miatt*, *részére*; *pre Boha az Istenért*. Chýba tu rozlíšenie, kedy má predložka *pre* význam *-ért*, kedy *-miatt* a kedy *részére*. Pri predložke *pri* sa výslovne nehovorí, že je to predložka, a iba bodkočiarkou sú oddelené významy predložkové od predponových: *mellet*, *-nál*, *-nél*; *nagyon*, *igen*, *túlságosan*.

S hľadiska lexikografickej techniky treba pokladať za správne, že sa v tomto slovníku zachytuje slovná zásoba slovenčiny do významových hniezd. Nie je však správne, že sa tu hniezdovanie chápe len ako mechanická pomôcka na usporiadanie miest. Pritom sa stáva, že do jedného hniezda sa dostávajú nielen také slová, ktoré tam patria svojím významom (napr. *murár*, *murárka*, *murársky*, *murárstvo*), ale aj slová významovo vôbec nesúvisiace. Typickým príkladom na takéto mechanické priradzovanie je hniezdo *pozemné*, *pozemnoknižný*, *pozemok*, *pozemský*, *pozemšťan*, alebo *pastor*, *pastorča*, *pastorkyňa*, *pastorský*. Pritom pokladáme za úplne zbytočné rozmnožovať rozsah hniezd o slovesné podstatné mená, ktorých význam nie je odchýlny od základného slovesného významu, zachyteného už v neurčitku. Týka sa to napr. slovesných podstatných mien *amnestovanie*, *baženie*, *borenie*, *poskytnutie*, *predpokladanie*, *prekáženie*, *tavenie* a mn. i.

Ďalej možno poukázať na niektoré vecné i významové nesprávnosti. Tak sa uvádza názov *aerodynamický klub* (léghajózási társaság) pre vzduchoplavecký klub, spolok, *pripálenina* (égési hely), *agrárnik* (mezőgazdász) a pod. Slovo *pluviál* sa napr. prekladá ako *papi ruha* (esőképeny), čo doslovne znamená „kňazský odev (plášť do dažďa)“. Pritom je, pravda, známe, že *pluviál* nie je kňazský plášť do dažďa, ale druh liturgického rúcha. Nemožno pokladať za správne, ak sa ako rovnocenné kladú slová *ambulančný* — *ambulantný*, *bahenný* — *bahnatý* — *bahnistý* — *bahnitý* — *bahnivý*, *bájkový* — *bájny*, *brázdenný* — *brázditý* — *brázdny*, *postupný* — *postupový*, *poučka* — *poučenie*, *poznámka* —

poznamenanie. Nesprávne väzby sú napr. *potrpieť si na niečom* (spr. na niečo), *porúčať pozornosti niečo*, *cvičebný v niečom(?)*. Nesprávne tvary sú napr. *baptist* (spr. baptista), *brnenec* (spr. obrnenec, obrnený voz), *bremeníť* (spr. zaťažovať bremenom), *prežúvanec* (spr. prežúvavec), *bunečka* (malá bunka), *buničný* (spr. bunečný, bunkový), *bezpečovať* (k *bezpečíť*, spr. ubezpečovať, zabezpečovať), *poznatky, poznatiek* (spr. poznatky, poznatkov alebo proste v singulári poznatok, poznatku) a i.

Podľa úvodu k tretiemu vydaniu „slovníkár je v pravom slova smysle filmárom slovnej zásoby reči a dobrý slovník je dokonalým a verným filmovým pásom rečovej materiálnej(!) zásoby tej-ktorej doby svojho vzniku“. Preto autori slovník doplnili, ale nevyneli ani starú zásobu, pretože ten, „kto bude slovník potrebovať, bude sa stretať i s takými slovami a výrazmi, ktoré dnešný úzus už zabúda, alebo nahrádza novými“.

Táto zásada však podľa našej mienky nie je správna, pretože v jej smysle sa potom dostávajú do slovníkov také slová, ktoré nielenže už nikto aktívne nepoužíva, ale ani sa s nimi nestretáme v písanom jazyku, pretože sú to slová alebo nárečové (ako *cajda*, *cicmoš*, *cipfel*, *pagaj*, *podcudky*), alebo vo väčšine prípadov veľmi zastaralé, prevzaté zo starších slovníkov bez kontroly ich faktického výskytu. Takýchto zastaralých slov je v recenzovanom slovníku neobyčajne mnoho. Uvediem iba najtypickejšie so začiatočnými písmenami A, B, C, P: *almužnárstvo*, *arcikoruhevník*, *arcistolník*, *arcišachta*, *barbieren*, *barvozračnosť*, *berňa*, *besedár* (társalgó), *bezočatosť*, *bezšľavý*, *bezušec*, *blahozvúcie*, *blízkoslnie*, *blízkozemie*, *bojak* (= bojko), *bojazeň*, *bokolov*, *bridlicolom*, *bridlicolomec*, *bronník* = nikel, *budovište*, *bujnatosť*, *celizňa*, *celkovosť*, *clon* (= tieň), *paromlyn*, *pasenka* (vágas, azda rúbanisko), *pehutina*, *pitvár*, *pitváč*, *plavište*, *podobratnícky*, *podporište*, *pohraničan*, *pochvalba*, *pospešiak* (irtóeke), *potatme*, *povetrica* (víchrica), *praskavka* (rakéta), *prenasledovník*, *príčitka*, *pripojište*, *pripovednica* (jegyes — snúbenica, verenica), *prúžnica* (rúgó — pružina, pero). Veľmi nápadná je táto zastaralosť pri právnych termínoch, ak ide o veci alebo inštitúcie, ktoré už dávno prestali jestvovať, ako napr. *apoštolský poľný biskup*, *banská výsosť*, *banderilný systém*, *gazdovská banka*, *bezmatkosť* (anyátlanság), *poistenie proti nemohúcnosti* (t. j. invalidite), *poradná zápisnica*, *preličenie* = *súdne rokovanie* (dnes je len pojednávanie), *prostredný tovar* (spr. tovar strednej akosti).

Ale autori sa nedržia ani zásady vyslovenej v prvej časti citátu, ktorý sme vyššie uviedli. V recenzovanom slovníku sú síce niektoré nové slová, ako napr. *výstavba*, *stranníkosť*, *káder*, *ľudová demokracia*, *osev*, *preveriť*, *preverka* (!), *stachanovec* (ale už chýba *stachanovský*), *výmlat*, *kolektivizácia*, *kolektivismus*, *komsomol*, *závodná rada*, *závodná kuchyňa*, *rekreácia*, *plenárka*, ale na druhej strane v ňom chýbajú slová ako *mládežník*, *paktovať*, *agrotechnika*, *agrobiológia*, *výstupište*, *bombardovací*, *podnetný*, *pravícový*, *pretekár*, *úderník*, *zlepšovateľ*, *družstevník*. Toto všetko sú slová kontrolované náhodne. Sústavnejšiu kontrolu sme urobili tak, že sme v slovníku hľadali všetky novšie slová, ktoré sa vyskytujú v Pravde z 19. sept. 1951. Výsledok bol, že sme z nich v slovníku nenašli do 70 slov, medzi ktoré patria napr. *školenie*, *marxizmus*, *plánovač*, *plánovací*, *kolchoz*, *naoplán*, *traktor*, *osadenstvo*, *sabotáž*, *svárač*, *kolektív*, *kolektivizácia*, *aktív*, *vykorisťovateľ*, *strojár*, *novátor*, *kombajn*, *údržba*, *päťboj*, *hádzanár*, *ľahkoatletický*, *rozcvička*.

Autori sa pri doplňovaní slovníka podľa všetkého viac opierali o svoju pamäť než o excerpovaný slovníkový materiál napr. z dennej tlače. Ak sa nedostatok novších slov porovná s uvedeným prebytkom slov zastaralých, nemožno z toho vyvodzovať nič iné než to, že recenzovaný slovník podáva nepresný, skreslený a nesprávny obraz o slovnej zásobe dnešnej spisovnej slovenčiny. Znalci maďarčiny by si mali povšimnúť, do akej miery je v slovníku zachytená slovná zásoba dnešnej spisovnej maďarčiny.

Napokon by sme chceli upozorniť na okolnosť, že hoci už ide o tretie vydanie tohto slovníka, predsa v ňom ostalo príliš mnoho tlačových chýb, resp. nedopatrení pri korektúrach. Tieto chyby sa týkajú napr. krátenia dĺžok, obvyčajne pri mechanickom zaraďovaní do hniezda (napr. *anachorétsky, apenínský, atribútny, beztvárny, brunátnik, papierníctvo, pavéznik, porúčik*), označovania dĺžok (napr. *privrženec, prisľub, pridverie, prehlbenina, prasadlo, badateľ, boženik, pokryvač, polobluk, pokúšenie*), označovania mäkkosti (napr. *abortovať, cickat, paliteľný, počistovať, popoľštiť, predstojná žláza*), ba je tu dokonca aj niekoľko ypsilónových chýb (napr. *prabilína, belorýtká, polozakritý*). Niektoré vecné nesprávnosti vznikli mechanickým hniezdovaním. Tak vznikol tvar *pravý uhľý* miesto *pravouhlý*, *poľá bateria* miesto *poľná bateria*, *popredku*. Sloveso *podviezť* je tu dvakrát, kým úplne chýba sloveso *podviesť*; *cukrovarstvo* je dvakrát za sebou a pod.

Prílišné zmechanizovanie práce pri zostavovaní slovníka však nemá len takéto formálne následky. Prejavuje sa, a to s dôsledkami oveľa vážnejšími, napr. vo významovej stránke slovíes. Takmer ku každému dokonavému slovesu sa v zátvorke po skratke *fr.* (čo znamená frekventatívum, opakovacie sloveso) uvádza aj tvar nedokonavý, pričom v snahe mať vždy nedokonavú paralelu priradujú sa do jedného hniezda aj také slovesá ako *počistovať* od *počistiť*, *posádzať* od *posadiť*, *prestriať* od *prestrihnúť*, *prilúčať* od *prilúčiť* (?), *prekážať* od *prekaziť*, *priváľať* od *privaliť*, *vyplákať* od *vypláknúť*, *vyplakávať* od *vyplakať*, *vysedať* od *vysediť*, *vysluhovať* od *vyslúžiť*, *vystíhať* od *vystihnúť*, *vyšľahať* od *vyšľahnúť*, *vysvecovať* od *vysvietiť* a mnoho podobných. Je jasné, že vo väčšine prípadov tzv. frekventatívne sloveso významovo už vôbec nesúvisí s dokonavým slovesom, pri ktorom sa v slovníku uvádza.

Ako vidieť z uvádzaných príkladov, obmedzili sme sa na dôkladnejší rozbor iba pri písmene P, zčasti aj pri A, B, C, V. Nepostupovali sme ďalej, lebo už aj pri rozbere týchto písmen sa ukázali základné nedostatky recenzovaného slovníka. A práve skutočnosť, že už z tejto malej časti slovníka bolo možno uviesť také množstvo chýb lexikografických, vecných, gramatických i pravopisných, je dôkazom o slabej hodnote slovníka Dr. Orbána a prof. Meča.

Ján Horecký

Ing. Mária Bodnárová: *Rozoznávanie a používanie tráv a ďatelinovín*. Roľnícke vydavateľstvo Oráč, Bratislava 1951, str. 70, Kčs 16.—

Roľnícke vydavateľstvo Oráč má veľké zásluhy na zveľadení slovenskej odbornej literatúry, najmä z odboru poľnohospodárstva a lesníctva. Neobyčajne cenným prínosom do tejto literatúry je knižka Ing. Bodnárovej jednak preto, že prístupným spôsobom shrnuje poznatky o trávach a ďatelinovinách, jednak

preto, že vie tieto poznatky podať jasným a názorným štýlom, zachovávajúc pritom ustálenú botanickú terminologiu a nomenklatúru.

Za vzor popularizačného štýlu možno pokladať napr. rozvedenie definície tráv na str. 7. Miesto stručnej definície *Trávy sú jednoklíčne rastliny z čeľade Gramineae* sa tu najprv vysvetľuje celý postup od klíčenia až po kvitnutie a napokon sa shrnuje, že „trávy sú skupina rastlín, ktoré kľčia len jedným lístkom a nad zemou vyrastajú do stebiel, nesúcich nenápadné kvety“.

Inou dobrou vlastnosťou autorkinho štýlu je, že sa snaží vyjadrovať v krátkych, stručných vetách. Napr.: *Každý klások, okrem vrcholového, podpiera jedna klásková pleva. Vrcholový má naspodku dve plevy. Klásková pleva siaha najmenej do polovice klásku, zpravidla ju však presahuje* (str. 19).

Niekedy však snaha po stručnosti vyúsťuje až do telegrafického štýlu, pri ktorom sa vynechávajú slovesá. Napr.: *Kostrava lúčna (Festuca pratensis). Listy veľmi podobné listom júlka talianskeho. Čepele na líci zreteľne ryhované, na rube lesklé. Jazyček malý, zúbkovaný, uprostred trochu zahrotený. Ušká sú malé, list v pupeni stočený* (str. 21). Takýto spôsob vyjadrovania sa už nehodí pre popularizačné práce.

Z terminologických nedôsledností treba poukázať na kolísanie pri používaní adj. *pasienkový* — *pastvinový* — *pastevný*. Používajú sa tu napr. termíny *pasienkový porast* (str. 18, 56, 67), *pasienková miešanka* (str. 23), ale aj *pastevný porast* (str. 15, 31, 37, 54), *pastvinový porast* (str. 58, 59, 60, 69), *pastvinová miešanka* (str. 59, 61), hoci ide zrejme o ten istý porast, resp. tú istú miešanku. Podľa našej mienky by sa tu mal zaviesť termín *pasienkový porast*, *pasienková miešanka*, lebo ide o to, že sa vyskytujú na pasienkoch a v miestnom význame je slovo *pasienok* bežnejšie v dnešnej slovenčine než slovo *pastva* alebo *pastvina*.

Podobné kolísanie je aj v termíne *stanoviisko* (str. 22, 58) a *stanovište* (str. 15, 57, 69). Tu by bolo na označenie miesta správnejšie použiť podobu *stanovište* a podobu *stanoviisko* ponechať na označenie postoja k niečomu. Za nedopatrenie možno pokladať tvar *oplodíť* (str. 9) miesto *oploďniť* a tvar *splstnatie* (v spojení *psinček splstnatie celý porast*, str. 37) miesto *splstnatí* (= urobiť plstnatým). Tvar *splstnatieľ* totiž znamená „stať sa plstnatým“.

Odhladnuc od týchto drobností patrí Bodnárovej knižka svojou jazykovou i typografickou úpravou k najvzornejším publikáciám Oráča. Ján Horecký

N. M. Klimov, *Základy anatomie a fyziologie hospodárskych zvierat*. Sovietske úspechy sv. 5, Oráč, Bratislava 1951, Kčs 8.—.

Touto malou brošúrkou sa zaoberáme predovšetkým preto, že je prístupne napísaná a vcelku aj pekne preložená, a ďalej preto, že má všetky predpoklady, aby sa v nej používaná terminológia stala majetkom všetkých poľnohospodárskych pracovníkov v teórii i praxi.

Práve pre toto však chceme poukázať na niektoré termíny, ktoré nepokladáme za správne. Tak sa názov *tračník* (str. 14) by sme radšej použili opis *výstupná časť* (ako je aj lat. colon ascendens), za *varlatá* (str. 25) je v našich zdravotníckych publikáciách už zaužívaný termín *vajce* (a podobne *nadvarlatá* = *nadvajce*). Nesprávny je termín *kostná driev* (str. 21). Treba diferencovať (ten) *driev* ako názov kra a (tá) *dreň* ako názov vnútornej časti napr. zuba, kosti. Prevzaté medzinárodné názvy *pelagra* (str. 23), *folikul* (str. 26) treba

písať takto, foneticky a nie „pellagra“, „follikula“ (najmä keď v latinčine je folliculus mužského rodu). Za úplne nesprávne pokladáme termíny *citné nervy* (str. 28) miesto *senzibilné nervy*, *sekretické neuróny* (str. 28) miesto *sekretorické neuróny*, *útlak* (str. 31) miesto *útlm*, *tukopot* (str. 36) miesto *tukový pot*. Termín *príštitné telieska* (str. 35) treba písať takto, a nie „príštitné“. Za *ušný boltec* (str. 33) sa už často používa *ušnica* a za *brzlík* (str. 35) je častejšie *týmus*. Termín *mliečna cisterna* (str. 37) nám vnuká predstavu čohosi veľkého, čo si ťažko možno predstaviť u kravy, preto by bolo treba uvažovať o vhodnejšom názve.

V texte brošúrky ostalo ešte niekoľko štylisticky neprepracovaných miest, najmä pokiaľ ide o neorganické pripájanie jednotlivých viet v súvetí. Ako príklad uvádzame vetu *Najjednoduchšie sú reflexy pohybové, obranné a vykonávajú sa miechou* (str. 29), v ktorej je pripojenie časti *a vykonávajú sa miechou* nezvyklé, ba je skoro vykoľajením z väzby. Správne by bolo *ktoré vykonáva miecha*. Podobný je príklad (str. 30): *Nepodmienené reflexy, to sú vrodené reflexy a prejavujú sa automaticky*. Aj tu by bolo lepšie povedať *ktoré sa prejavujú automaticky*. Veľmi rozbitá, až temer nesrozumiteľná je napr. veta (str. 32): *Skladá sa (t. j. oko) zo systému priesvitných častí, lomiacich svetlo (rohovky, zornice, šošovky, sklívca), a blany, reagujúcej na svetlo — sietnice, složenej z nervových buniek zvláštneho tvaru*. Túto vetu by bolo možno urobiť srozumiteľnejšou napr. takto: *Oko sa skladá zo systému priesvitných častí, ktoré lámu svetlo, a z blany, ktorá reaguje na svetlo. Blana je složená z nervových buniek zvláštneho tvaru a volá sa sietnica*.

Dalej možno z tejto brošúrky uviesť zaujímavé príklady, ako môže čiarka vplývať na význam vety. Na str. 34 je veta *Na preberanie všetkých týchto podráždení v koži sú umiestené osobitné nervové aparáty*. Z tejto vety nie je na prvý pohľad jasné, kam patrí výraz *v koži*, či totiž treba spojovať *podráždenie v koži* alebo *v koži sú umiestené*. Takáto nejasnosť je na inom mieste riešená čiarkou (str. 21): *Súčasne s vytvorením živej hmoty, v bunkách organizmu deje sa čiastočný rozklad*. Čiarkou za slovom *hmoty* sa naznačuje, že výrazy „živej hmoty“ a „v bunkách organizmu“ nepatria k sebe. Ale ani takéto riešenie nie je správne, lebo nenáležitým použitím čiarky sa rozbieja logická i syntaktická jednota vety. Možno tu nájsť podľa našej mienky jednoduché a logicky i štylisticky správne riešenie tak, že sa namiesto čiarky v tejto vete presunie sloveso a veta bude znieť: *Súčasne s vytvorením živej hmoty deje sa v bunkách organizmu čiastočný rozklad*.

Iný, ale podobný príklad je na str. 36: *Vtáky majú tukové žľazy, umiestené nad chvostovými stavcami*... Tu treba poznamenať, že už predtým sa hovorí o tukových žľazách u iných zvierat. Pri uvedenej štylizácii by sa dalo predpokladať, že iba vtáky majú tukové žľazy a tieto že sú umiestené nad chvostovými žľazami, hoci autor chcel pripomenúť, že u vtákov sú tukové žľazy umiestené nad chvostovými stavcami. Je jasné, že čiarka za slovom *žľazy* nepatrí.

Napokon chceme upozorniť ešte na stále sa opakujúce kladenie čiarky pred čiže: *Pri zvieratách rozoznávame dva krvné obeh — veľký(,) čiže telový(,) a malý(,) čiže pľúcny (str. 17).* — *krvné platničky(,) čiže trombocyty (str. 20)* — *predný(,) čiže veľký mozog (str. 30)*. V jednom prípade je dokonca čiarka s pomlčkou: *svieračom(, —) čiže sfinkterom (str. 37)*.

V knižke je pomerne veľa tlačových chýb. Napr. *nepučí* miesto *napučí* (str. 15), *uvolňenie* (str. 18), *množstvo pluzových vln* miesto *pulzových* (str. 19), *femrent* miesto *ferment* (str. 20), *placenta* miesto *placenta* (str. 27), *nútornej sekrécie* miesto *vnútornej* (str. 35), *žliaž* miesto *žliaz* (str. 37).

Odstránenie nedostatkov, ktoré sme tu vymenovali, by prispelo k jazykovej správnosti a presnosti inak dobre preloženej knižky. Ján Horecký

Dr. Bohuslav Havránek a Dr. Alois Jedlička, *Stručná mluvnice česká pro střední školu*. Praha 1951. Po Kčs 10.—.

Česká gramatika, o ktorej prvom vydaní sme v Slovenskej reči (XVI, 1951—52, 157—9) referovali, vyšla už v druhom vydaní. Vysoký náklad (130.000 + 150.000) svedčí o tom, že okrem učebníc s mnohými cvičeniami a príkladmi je pre stredné školy potrebný i sústavný prehľad gramatického učiva. Vo vyšších triedach niektoré partie z učebnice sa už v úplnosti neopakujú, často sa len odkazuje na predošlé roky. Keď žiaci aj učitelia budú mať naporúdzi prehľadnú gramatiku po celé tri roky (v tiráži je podtitul: „pro druhou až čtvrtou třídu středních škol“), budú mať prácu hodne uľahčenú.

V druhom vydaní autori opravili niektoré nedôslednosti, napr. v hláskosloví (str. 6 a 9) hovoria už o spoluhláskach záverových a úžinových (m. razených a úžinových), ako sme to radili v spomínanej recenzii. V náuke o slove, kde sa stýka gramatika s lexikológiou, po Stalinových príspevkoch bolo treba spomenúť a stručne vyložiť aspoň pojem slovnej zásoby a základného slovného fondu. Nestalo sa tak asi z technických príčin (ostaly i tlačové chyby; napr. na str. 111 svislá čiarka má byť pred slovom *čte*), lebo v podstate ide o pretlačenie 1. vydania. Niektoré naše poznámky o prvom vydaní platia teda i o tomto druhom. Nám prichodí tu len vysloviť želanie, aby aj naše školy mali už skoro takúto príručku. Kým nevyjde slovenská gramatika pre stredné školy, odporúčame našim učiteľom soznámiť sa s touto českou Stručnou mluvnicom. Chystaná slovenská gramatika bude sa o ňu do istej miery opierať. E. Jóna

Tajovského *Statky* — *zmätky* v jazykovej realizácii činohry ND v Bratislave.

Činohra Národného divadla v Bratislave predviedla dňa 2. decembra minulého roku po štyridsiaty raz hru Jozefa Gregora-Tajovského *Statky* — *zmätky*. I keď táto hra je v repertoári ND už skoro dva roky (Premiéra 8. februára 1950), prejavuje o ňu naša verejnosť stále živý záujem.

Povšimneme si jazykovú realizáciu Statkov — zmätkov.

Tajovský sa nám v tejto hre predstavuje ako dokonalý znalec ľudovej reči vo všetkých jej složkách. — Smysl pre ľudový jazykový prejav mal Tajovský už z rodiska. Ustavičným sledovaním osvojil si ľudovú reč natoľko, že ju mohol prenášať do svojich výtvorov naozaj majstrovsky v celej jej mnohotvárnosti. Schopnosť preniesť ľudovú reč do umeleckého diela dokázal J. G.-Tajovský predovšetkým vo svojej dramatickej spisbe.

Hoci Tajovského hra v štyroch dejstvách *Statky* — *zmätky* vyšla pred tridsiatimi rokmi, činoherný súbor ND urobil z nej pod vedením režiséra K. L. Zachara dielo aj v prítomnosti účinné a životne verné. Zásahu v tom má

najmä rečová stránka hry. Režisér i umelci, ktorí predstavili jednotlivé postavy, mali v tomto prípade vďačnú úlohu, lebo Tajovského prehľadná veta i čo do usporiadania v dialogu je priam uliata na scénu a nepotrebuje podstatnejšie zásahy ani dnes.

Keď si pozorne prezrieme s jazykovej stránky knižné vydanie Tajovského Statkov — zmätkov z roku 1922 a porovnáme si ho s jazykovou realizáciou na našej reprezentačnej scéne, zistíme, že náš činoherný súbor nám podal Tajovského verne a neskreslene. Aby sa u publika zvýraznil živý dojem slovenskej dediny, žiadalo sa vniesť do jazykovej realizácie hry stredoslovenské hovorové prvky z ľudovej reči, ktoré Tajovský čiastočne naznačil použitím adjektív a zámen typu *dobrá, taká*, tvaroslovným archaizmom *dadia* (*Však dievčence mnoho dadia na lichotivé reči*) a daktorými zjavmi v slovníku. Jazyková úprava Tajovského hry dotkla sa len oblasti hláskoslovnia a tvaroslovnia. Vetná stavba ani slovníkové bohatstvo, ktoré sú prvoradá, pokiaľ ide o charakteristiku dediny, zásah nepotrebovaly.

Preberme si postupne tie znaky jazykovej realizácie hry, ktorými sa jej scénické predvedenie odlišuje od znenia knižného. Tu treba podotknúť, že určité znaky priamo vyplývajú zo zvukového podania napísaného textu a možno ich pozorovať pri každom jazykovom prejave, ak ho študujeme v jeho oboch realizáciách (písanej a hovorenej). Takýmto znakom je napríklad výslovnosť koncového *-m* pred predpokladanými spoluhláskami, ktorú môžeme veľmi často zistiť v menej starostlivej bežnej výslovnosti (... *len abi soň_tá ľúbila*, ..., *ke_con_sen_šla*). Pravda, tento pomerne častý znak hovorených prejavov, ktorý vzniká z artikuláčnych príčin, použili herci zámerne. V tomto znaku vidíme výrazný hovorový prvok. — Skoro na tú istú rovinu by sme položili výslovnosť *kciet'* (*kceť*) — *kce* ap. proti spisovnej výslovnosti *chcieť* — *chce*. (*Ja vám jej nekcem*). Výslovnosť *k-* namiesto *ch-* tu stretávame v živej reči veľmi často. Aj tento znak hovorového štýlu pokladáme za vhodný a dobre v hre využívaný. — Namiesto spisovnej výslovnosti typu *maľ* používa sa veľmi rozšírená, ba v hovorovej reči skoro všeobecná výslovnosť *maŕ*, *robiŕ*, *seďeŕ*, *žiŕ*. Namiesto *dievka* používa sa v hre dosť často výslovnosť *d'jouka*. Toho istého druhu je vyslovovanie *šjou*. (Zmena *e > o* vplyvom nasledujúceho *u*.) — Namiesto spisovne slovenského tvaru *zjesť* sa používa hovorove pomerne časté *zest'*. — Skupiny spoluhlások vnútri slova i na hranici slov sa zjednodušujú ako v hovorovom štýle: *Ocpára sa nám s komori. Muž zo ženou, ako ňeři po_ctenou*. ..., *ke_ci pomislím*, *že moja hospoda na takvo viňde* ap. V poslednom prípade máme už aj ďalší hovorový prvok — výslovnosť *viňde* namiesto *vijďe*, ktorá má tiež značnú frekvenciu v slovenskom hovorovom štýle. — Nárečovým stredoslovakizmom je výslovnosť *ukjažať*, *ukjaš* ap., napr. *Ukjaž mi ho, Zuska!*, ..., *že mu dvere ukjažeš*, ... *Ukjažem mu ho*. — Popri týchto zjavoch by sme mohli spomenúť dôslednú výslovnosť *ť* — i v prípadoch pred *e*, *i* — u Palčíka (G. Valach), ktorá je dobre využitá ako charakterizačný prostriedok. Podobným spôsobom — na individuálnu charakteristiku — v prípade Žofy (H. Meličková) je využitý asi v troch prípadoch tvar *čvo* (= čo). Hoci tento prvok pokladáme za najviac osobitný, hodnotíme jeho využitie kladne z týchto dôvodov: 1. Spomenutý nárečový element sa využíva v prejavoch osoby, ktorá má s rečovej stránky do značnej miery osobitné miesto medzi vystupujúcimi osobami (Porovnaj charakteristické používanie dôverného oslovenia „meno moje“!), 2. Ide o taký ná-

rečový znak, ktorý sa vyskytuje spolu s ostatnými využitými znakmi v konkrétnych stredoslovenských nárečiach.

Správne sú vybrané aj tvaroslovné prvky z hovorového štýlu, resp. z nárečia, napr. *takiho*, *dobriho* (genitív sg. adjektív a zámen) a neurčitok sloviess typu kupovať : *zavinšovať* ap. Sem patrí aj tvaroslovný archaizmus *daďja* (= dajú).

Hovorové a nárečové znaky, ktoré sme tu uviedli, sa, pravda, nevyužívajú dôsledne. Ich frekvencia je starostlivo uvážená a vyvážená, aby nepreťažili jazyk hry natoľko, že by pôsobil dojmom nárečia.

K spomenutým hovorovým a nárečovým hláskoslovným a tvaroslovným stredoslovakizmom sa priraduje prízvuk a vetná intonácia. I v tomto ohľade sa vystupujúci umelci usilovali priblížiť úzu v stredoslovenských nárečiach. Zisťujeme, že sa im to podarilo. (Prízvuk na predposlednej slabike slova a bohato melodicky zvlnené vety, najmä v emfázii.) — Vidieť, že režisér i vystupujúci umelci starostlivo študujú jazykové prejavy priamo na našej dedine a usilujú sa výsledky svojho štúdia priliehavo prenášať na scénu. Statky — zmätky sú vďaka dareným dôkazom tohto ich úsilia.

Okrem toho treba podotknúť, že naši umelci v hre náležite dodržiavajú zásady ortoepie. Nezistili sme nedostatky ani pokiaľ ide o zásady medzislovnnej znelostnej asimilácie (neutralizácie). — Napr. *Že sa ňebojíz boha, takto hovoriť!*

Celkove z jazykovej stránky robí hra Statky — zmätky dojem južnostredoslovenskej dediny. Pre južnostredoslovenský typ by svedčily najmä tvary *dobriho*, *takiho*, archaizmus *daďja* (zachovávaný miestami v Novohrade), príslovka *načim* a výslovnosť *-m* ako *-n* pred predpodnebnými spoluhláskami na hraničiach slov, ktorá pripomína južnostredoslovenskú zmenu *m > n* na konci slov.

*

Hovorené slovo, vyslovované v sprievode dramatickej akcie na javisku, je veľmi účinným a priam sugestívnym prostriedkom jazykovej výchovy. Môže byť dobrou školou, ak mu venujeme starostlivú prípravu. Treba, aby sme túto školu jazyka navštevovali čo možno v najhornejšej miere, aby sme ju cieľavedome umožňovali a sprístupňovali všetkým našim pracujúcim. Činohra ND v Bratislave si túto pozornosť slovenskej verejnosti naozaj zaslúži. G. Horák

Techminimá nakladateľstva Práca.

Nakladateľstvo Práca začalo vydávať veľmi potrebnú a užitočnú seriu kratších, vcelku prístupne napísaných príručiek, shrnujúcich základné poznatky z jednotlivých technických a výrobných odborov. Máme v ruke tieto sväzky: 1. *Tehliarske pece a kúreniská, ich konštrukcia a prevádzka* od Dr. P. Jurkoviča a Ing. Dr. P. Mattuša, 2. *Hlina v tehliarstve, jej vznik, rozdelenie a vlastnosti* od tých istých autorov, 4. *Lícovacie tabuľky ISA* od Jaroslava Svobodu, 5. *O rýchlostnom obrábaní kovov* od M. N. Larina v preklade Dr. J. Nosáľa, 6. *Úspechy*

teplofikácie v SSSR od A. S. Gorškova v preklade J. Nazjuta a 7. Výroba umelého hodvábu a striže viskóзовým spôsobom od P. Schramka.

Určením týchto sväzkov pre stredné technické kádre je daný spôsob, akým sa tu má postupovať pri výklade. Požiadavka jasnosti a názornosti výkladu sa v týchto sväzkoch vcelku splňuje. Najmä v 7. sv. je výklad jasný, nekomplikovaný dlhými súvetiami, takže sa ľahko dá čítať a sledovať niť výkladu: *Súkanie hodvábu. Okrem tejto úpravy robí sa ešte súkanie hodvábu. Je to vlastne prevínutie (pretočenie) priadze s jednej cievky na druhú, vhodnejšiu cievku. Presukujeme hodváb vždy na také cievky (dutinky), aby sa na ne dalo natočiť čo najviac priadze* atď. No napr. v 1. sv. sa nájde aj niekoľko miest pomerne nejasne štylizovaných, ako svedčia tieto ukážky: *Pece s prerušovanou prevádzkou sú také, pri ktorých sa tovar, ktorý sa má vypáliť, do pece navezie a uloží, pec sa po navezení tovaru tesne uzavrie, vnútorným alebo vonkajším kúreniskom vhodným vedením ohňa sa tovar predhreje a stálym pridávaním paliva sa stupňuje teplota až po teplotu vypaľovacieu* (str. 37). Je to zrejme súvetie, v ktorom sa prepletá niekoľko myšlienok. Bolo by hneď jasnejšie a prehľadnejšie, keby sa rozbilo na niekoľko samostatných viet. Neobratne sú štylizované aj takéto vety z toho istého sväzku: *Výhody tunelových pecí viedly k snahe ich použitia aj pre malé závody* (str. 58). Lepšie by bolo azda: *Z výhod tunelových pecí vznikla snaha použiť ich aj v malých závodoch. Alebo: Ako možno horúci vzduch odvádzať, v tom nás obmedzuje protipožiarne bezpečnosť a ťahové pomery v peci* (str. 67). Lepšie: *V odvádzaní horúceho vzduchu sme obmedzení ťahovými pomermi v peci a predpismi požiarnej bezpečnosti.*

Treba upozorniť aj na niektoré nedostatky gramatické, resp. pravopisné a terminologické.

Znova tu upozorňujeme na chyby v kladení čiarok. Z nevysvetliteľných príčin sa tu ešte stále, akosi veľmi tvrdošíjne dodržiava zásada písať čiarku pred každým *alebo*, a to aj vtedy, keď sa ním proste spájajú dva rovnocenné vetné členy. Býva to v takýchto prípadoch: *pre teploty nízke(,) alebo nižšie ako 100° C* (1, 9); *tepelné žiarenie sa zachycuje zrkadlom(,) alebo šošovkou* (1, 11); *pri meraní spustí sa tyč meracím(,) alebo pozorovacím... otvorom do pece* (1, 14); *Odvodnenie v hlinisku vykoná sa buď priekopami(,) alebo kanalizáciou* (2, 23), *Osoby(,) trpiace závratmi, záchvatmi, nahluchlosťou(,) alebo inými telesnými nedostatkami* (2, 23); *výroby spojenej bezprostredne(,) alebo nepriamo s elektrifikáciou* (6, 8); *Potom sa plní do sudov(,) alebo vagónových cisterien* (7, 8); *podľa toho, čo ktoré vyrába(,) alebo spracúva* (2, 8). Mala by sa už ujasniť zásada, že pred *alebo* sa dáva čiarka iba vtedy, ak za ním nasleduje celá, úplná, samostatná veta, povedzme takáto: *Pôjdeme do divadla, alebo chceš ísť na prechádzku?*

Podobne nie je potrebné a ani správne klásť čiarku pred každé *čiže* vo významne „rovná sa“, napr. *to umožňuje... výrobu seriovú(,) čiže hromadnú* (4, 12); *škodliviny(,) čiže látky znečisťujúce* (2, 11); *nafta(,) čiže zemný olej* (1, 19). Aj v takomto prípade možno klásť čiarku iba vtedy, ak ide o pripojenie celkom samostatnej, významovo odlišnej vety. Napr.: *Prišiel nový učiteľ, čiže na škole zavládol nový duch.*

Tak isto možno uviesť niekoľko príkladov, kde sa nemiestne kladie čiarka pred *ako*, než pri porovnaní, a to aj vtedy, keď nenasleduje celá veta (aj s urči-

tým slovesom): *A táto výroba je, ako je známe, nepomerne lacnejšia(,) než výroba jednotlivých kusov (4, 12); bude sa deformovať menej(,) než kus z menej pevného materiálu (4, 17).* Na mieste je čiarka iba v prvej citovanej vete, pred vložkou *ako je známe* a za ňou.

Často sa zabúda na zásadu, že ak za čiže, t. j. alebo inou spojkou nasleduje ešte jedna spojka, dáva sa čiarka len pred prvú spojku, nie aj pred druhú: *záleží na tom, aby sme ... docielili najväčšieho výsledku, čiže(,) aby sme takom šetрили (1, 63); ktorá (t. j. sústava) je v danom prípade výhodnejšia, t. j.(,) ktorá umožňuje jednoduchšiu konštrukciu alebo montáž (4, 8); vypaľujú sa (shluky) v peci na pálené vápno, ktoré(,) len čo príde do styku s vodou, zväčšuje svoj objem (2, 14).*

Ďalej nemožno oddeľovať čiarkou príslovkové určenie od ostatných častí tej istej vety: *Pri veľmi pomalej rýchlosti vody(,) odplavujú sa súčiastky (2, 13); Po dokončení stavby takéhoto miliera a po jeho úplnom utesnení hlinenou omietkou(,) založí sa oheň v podlažných kanálikoch (1, 38).* Podobne neslobodno oddeľovať podmet od prísudku: *Na obraze č. 10 znázornený generátor so stupňovitým roštom(,) slúži na splynovanie drobnejších palív (1, 32); Vyrobená para stredných alebo vysokých tlakov(,) prechádza veľkou rýchlosťou lopatkami turbíny (6, 9).*

Nemôžeme tu podrobne vypisovať všetky miesta s podobnými chybami, lebo ich je pomerne veľa. Neuvádžame ani prípady, kde čiarka chýba pred spojkou uvádzajúcou vedľajšiu vetu. Niektoré z týchto chýb vznikli možno pri korektúre.

Zato chceme venovať zvýšenú pozornosť otázkam terminologickým, a to postupne podľa jednotlivých sväzkov technínim.

V 1. sväzku je hneď na prvej strane termín *bod tavenia*. Nemáme námietky proti používaniu termínu *tavenie*, ba naopak, tvrdíme, že treba rozlišovať tavenie a topenie. Chceme však pripomenúť, že po dlhej diskusii sa Komisia pre chemickú terminológiu usniesla na termíne *bod topenia*. K termínu *žiar* chceme pripomenúť, že nemožno zanedbávať rozdiel medzi *žiarom* a *žiarou*, pretože *žiar* je úkaz čisto svetelný, kým *žiar* je úkaz skôr tepelný. Preto by bolo treba hovoriť napr. na str. 9 a n. iba o *vysohom, červenom, žltom, bielom žiare*. Termín *pevné skupenstvo, pevné palivá* (str. 16 a i.) nepokladáme za dosť presný. Lepší je termín *tuhé skupenstvo, tuhé palivá*, pretože tesnejšie súvisí so slovesom *tuhnúť, stuhnúť*, ktorým sa označuje dej pri prechode z tekutého do tuhého stavu.

Na str. 24 je kolísanie medzi tvarmi *vymurovka* — *vymurávka*, resp. *zamu-rovka* — *zamuračka*. Podľa našej mienky toto kolísanie vyplýva z neistoty v otázke, od čoho treba tento názov odvodzovať. Nemožno ho totiž odvodzovať priamo od slovesa, lebo slovesa *vymurávať* niet, máme iba *vymurovať, vymurúvať*. Pri tvorení však možno vychádzať z hotového slova *murovka*, ktoré už znamená nielen dej, ale aj vymurovanú vec, a k nemu pridať predponu *vy-*, resp. *za-*, *ob-*. Tak dostaneme tvary *vymurovka, zamurovka, obmurovka, podmurovka* a pod.

Ďalej sú tu tvary *spiekavý, spiekavosť* (str. 26), ale *spekať sa*. V dnešnej spisovnej slovenčine je mnoho prípadov, v ktorých sa pri opätovacích slovesách korenná dĺžka skrakuje. Podobne, ako sa korenná samohláska skrakuje v dvojiciach *páliť — spaľovať, žiaríť — ožarovať, miesť — vymetať, zametať, tiecť — vytekať, pritekať, stekať*, je skrakovanie aj v dvojici *piecť — vypekať, opekať*, a teda aj *spekať*. Od slovesa *spekať* sú možné len tvary *spekavý, spekavosť*, nie „spekavý“, „spekavosť“.

Za termín *šúpatko* (str. 29) máme výraznejší termín *posúvač* alebo *klinový uzáver* (vo vodnom staviteľstve). Za termín *šnek* (str. 33) máme už zaužívaný termín *skrutkový prevod*.

K termínu *tryskový horiak* máme dve pripomienky. Predovšetkým nie je správne adj. *tryskový*, ale *dýzový*, pretože ide o horák v podobe dýzy. Potom nie je tu správne používať príponu *-iak*. V domácich slovách ako *zvariak*, *moríak* síce máme po *r* príponu *-iak*, ale to sú staré, dávno utvorené slová, ktoré vznikli vtedy, keď sa ešte v slovenčine rozlišovalo tvrdé a mäkké *r*. Dnes už tento rozdiel nejestvuje, preto po *r* v nových slovách môže byť len prípona *-ák*. Vidieť to na slovách *parák*, *varák*, ku ktorým sa priraduje aj *horák*.

Z dvojice *sypákový otvor* (str. 46) — *sypací otvor* (str. 52) by sme dali prednosť termínu *sypací otvor* ako názornejšiemu a významove priezračnejšiemu.

Pravdepodobne nedopatrením ostali v tomto sväzku termíny *topné steny* (str. 50) a *topné šachty* (str. 51, 60). Podľa našej mienky totiž nejde o steny alebo šachty, v ktorých by sa niečo topilo, ale o také steny, ktorými sa vyhrieva navezený materiál. Bolo by preto lepšie hovoriť o *vyhrievacích*, príp. *vykurovacích stenách* a *šachtách*.

V druhom sväzku techminím (podobne ako v prvom) veľmi často sa vyskytuje termín *žiarovzdorné látky*. Podľa toho, čo sme vyššie povedali o rozdieli medzi *žiarom* a *žiarou*, bolo by správnejšie hovoriť o *žiaruvzdorných látkach*, aby sa naznačilo, že sú odolné proti žiaru, nie proti žiare (porov. *mrazuvzdorný*).

Terminologicky je druhý sväzok správnejší než prvý. Vyčítať by sme mohli iba používanie termínu *léra*, ďalej *trúbka* miesto častejšieho *rúrka*, *trakač* miesto *tragač*.

Vo 4. sväzku máme pochybnosti o správnosti predpony *prie-* v termíne *priesah*. Tento tvar predpony totiž býva pri tých slovách odvodených od sloviess, ktoré znamenajú miesto, kde sa niečo deje (napr. *priechod*, *prievoz*), alebo činnosť prechádzajúcu cez niečo (napr. *prietok*, *priesak*, *prienik* = zjav, že niečo preteká, presakuje, preniká cez niečo). V termíne „*priesah*“ však zrejme ide o zjav, že niečo prečnieva, prevyšuje. Dej tu nejde cez niečo, ale ponad niečo, preto je tu správny iba termín *presah*.

V 5. sv. je zbytočné kolísanie v termínoch *záporný uhol čela* (str. 7) — *negatívny uhol čela* (str. 19) — *negatívny čelný uhol* (str. 16, 19). Podľa našej mienky by bol najpresnejší termín *negatívny uhol čela*, a to vzhľadom na paralelné termíny *uhol chrčba* a *uhol rezu*. Podobné kolísanie je v termínoch *rezací nástroj* — *rezný nástroj* (str. 12) a *rezné ostrie* — *rezacie ostrie* — *pracovné ostrie* (str. 12), resp. aj *pomocné rezné ostrie* (str. 25 — o frézach) — *rezná časť frézy*. Tu by bolo najúčelnejšie zaviesť príd. meno *rezný*. Inak treba pripomenúť, že terminológia tokárskych nožov nie je ešte ustálená. Napr. aj norma ČSN 22 1102 navrhuje názvy zčasti odchodné od doteraz používaných názvov. Okrem toho netreba zabúdať, že veľký vplyv má u nás aj sovietska terminológia, ktorá k nám preniká so sovietskou odbornou literatúrou, a to práve tak v origináli, ako v prekladoch.

V 6. sv. nie je správny termín *rovnosmerný prúd* (str. 6) miesto ustáleného *jednosmerný prúd*, *povrchná korózia* (str. 22) miesto *povrchová korózia*. Ďalej je tu kolísanie v termínoch *odpadná* — *odpadová para* (str. 23 n.). Správnejší je termín *odpadová para*. Nejasné sú termíny *odpadný nositeľ tepelnej energie* (str. 23) a *plynosklená pórovitá izolácia* (str. 22).

Napokon v 7. sv. nepokladáme za správne termíny *pradúci kúpeľ*, *pradúca hubica*, resp. *pradúca trubica*. Už v recenzii Besedovej knihy *Výroba viskózového hodvábu* (Slov. reč XVI, 189—190) sme ukázali, že tieto zariadenia vlastne nepradú, ale slúžia na pradenie, spriadanie, preto by sa mali volať *spriadací kúpeľ*, *spriadacia hubica*. Ešte správnejší by však bol termín *zvlákňovací kúpeľ*, lebo je to „tá zázračná vodička, ktorá premieňa kvapalnú viskózu na jemné hodvábné vlákenká“ (str. 12).

Do vysvetlenia výrazov použitých v tejto knižke dostalo sa aj niekoľko chýb. Tak pri mercerizácii sa používa *lúh sodný*, nie *sodnatý*; *sírouhlik* je kvapalina nie príjemne, ale nepríjemne páchnuca; xantogenát nie je *páperovitá*, ale *vložkovitá kaša*, pretože nemá nič podobného s páperom. V niektorých výkladoch sú tu nesprávne použité dokonavé slovesá miesto nedokonavých: *súkanie* nie je *stočenie*, ale *stáčanie*, *súkanie* nie je *presúkanie*, ale *presukovanie*, pretože tu ide o dlhšie trvajúci, resp. opakovaný dej.

Záverom by sme ešte vyslovili želanie, aby sa práve jazykovej úprave technickým venovala ešte väčšia starostlivosť, aby tak naše stredné technické kádre dostávali nielen obsahove, ale aj jazykove bezchybné učebné pomôcky.

Ján Horecký

DROBNOSTI

Píšeme perom, drobným písmom, ale s malým (veľkým) začiatočným písmenom. — Píšeme perom, pracujeme rukami, myslíme mozgom, hovoríme jazykom. Meno nástroja je tu v 7. páde. Nástroj, ktorým niečo robíme, vyjadruje sa v slovenčine 7. pádom bez predložky. Voláme ho inštrumentál nástroja. Inštrumentál bez predložky býva často aj pri príslovkovom určení spôsobu, miesta, zriedkavejšie i času. Napr.: *chodiť rezkým krokom*, *kričať silným hlasom*; *vyhodiť oknom*, *chodiť dverami*; *pracovať dňom i nocou*. Vo výrazoch *písať drobným (úhľadným) písmom*, *tlačiť kurzívou*, *petitom* ap. ide práve o príslovkové určenie spôsobu. Podobne je to aj vo výrazoch *písať (tlačiť) veľkými literami* (majuskulou, verzálkami), resp. *malými literami* (minuskulou), *písať latinkou*, *cyrilikou*, *kurentom* (švabachom).

Naproti tomu v spojení *Slovo sa píše s malým (veľkým) začiatočným písmenom*, používame inštrumentál s predložkou *s*. Ide tu síce tiež o príslovkové určenie spôsobu, ale iného odtienku než v predchádzajúcich prípadoch. Kým v prípadoch typu *písať malým písmom* ide o význam prostriedku, blízky význam nástroja, v druhom prípade (*s veľkým začiatočným písmenom*) ide o význam príslušnosti k niečomu, spolupatričnosti s niečím. Je to podobný prípad ako vo vetách typu *Slovo píšeme s y (i)*, *s mäkkým l* ap. Tu nikdy nepovieme „Slovo píšeme y, mäkkým l“ ap., lebo by nastala kolízia, splynutie s významom nástroja.

Podobný jemný rozdiel cítime napr. vo výrazoch *maľovať strechu červenou*

farbou a maľovať strechu s červenou farbou. V prvom prípade ide o farbu ako prostriedok, v druhom ako vlastnosť strechy. Alebo napr. výraz *nadávať hrubými slovami* má iný významový odtienok než výraz *nadávať s hrubými slovami*. V prvom prípade ide o nadávanie samými hrubými slovami, v druhom o nadávanie, v ktorom sa vyskytujú aj hrubé slová.

Takéto jemné významové a štylistické odtienky neslobodno v spisovnom jazyku zanedbávať, lebo slúžia na štylistickú diferenciáciu, t. j. na obohacovanie spisovného jazyka. —r

Znásobiť, zdvojnásobiť, strojnásobiť, mnohonásobiť. — V Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1940 sú heslá *znásobiť, zdvojnásobiť*. Nie je tam heslo *mnohonásobiť* a miesto *strojnásobiť* je uvedené „*strojnásobniť*“. Podobné nedôslednosti nie sú v starých Pravidlách zriedkavosťou.

Vzniká otázka, či sú správne tvary na *-iť* (*znásobiť*) a či tvary na *-niť* (*strojnásobniť*). Alebo sú azda správne obidvoje?

Základné sloveso je *násobiť*. Príslušný počtový úkon sa volá *násobenie*. Na hodinách matematiky v škole sa často vyskytujú predponové slovesá *vynásobiť, znásobiť*. Sloveso *znásobiť* (*sa*) používa sa často aj v prenesenom smysle „zväčšiť (*sa*), zvýšiť (*sa*) o nejaký násobok“. Napr.: Nová hospodárska základňa mnoho ráz *znásobila* schopnosť obrany sovietskeho štátu. — Silou včelstva sa výnos *znásobí*.

Od slovesa *znásobiť* je utvorené prídavné meno *znásobený*. Napr.: Ťažkosti bezplánovitého hospodárstva sa prejavujú v *znásobenej* miere. — Odvođené opakovacie sloveso znie *znásobovať*. Podobne sú utvorené složeniny *zdvojnásobiť, zdvojnásobený, zdvojnásobovať, strojnásobiť..., zdesaťnásobiť..., mnohonásobiť...*

V dokladovom slovníkovom materiáli SAVU vyskytujú sa, i keď veľmi zriedka, popri uvedených tvaroch aj tvary *znásobnený, zdvojnásobniť, strojnásobniť*. Tieto tvary na *-niť*, ktoré sú zrejme utvorené od príd. mena *násobný*, predstavujú menej časté varianty tvarov na *-iť, -ovať*. Keďže variant na *-niť* pri základnom slovese (*násobiť*) vôbec nejestvuje a je zriedkavý aj pri složeninách, netreba ho v spisovnom jazyku pripúšťať. Za správne budeme teda považovať len tvary *znásobiť, zdvojnásobiť, strojnásobiť, mnohonásobiť, znásobovať* atď. —r

Sovietska armáda. — Istý čitateľ z Dolných Slazian, okr. Zlaté Moravce, sa nás pýta: Prečo sa píše *Sovietska armáda* s veľkým začiatočným písmenom a ako to žiakom odôvodniť, keď pomenovanie ostatných armád sveta sa píše s malým začiatočným písmenom?

Ďalej sa tento čitateľ zmieňuje, že sa v našich časopisoch nepíše *Sovietska armáda* dôsledne s veľkým začiatočným S, ale niekedy aj s malým s, a uvádza dva citáty z Hlasu Nitrianskeho kraja (z 23. dec. 1951): Pod Stalinovým vedením *Sovietska armáda* a ľud vyhnal zo svojej vlasti fašistických okupantov... — Nebyť Sovietskeho svazu, *sovietskej armády*, nebyť stalinskej sovietskej vedy...

Napokon náš čitateľ naznačuje svoj výklad, ktorý podal žiakom. Podľa neho píšeme *Sovietska armáda* s veľkým začiatočným S preto, lebo je to náhrada

za názov *Červená armáda*, ktorý sa preto písal s veľkým začiatočným písmenom, lebo týmto názvom sa vyjadrovala branná moc SSSR. Autor však nie je si istý správnosťou svojho výkladu.

Na uvedenú otázku dívame sa takto:

Názov *Sovietska armáda* je oficiálne pomenovanie armády sovietskeho štátu, sovietskej armády. Je to teda jej v l a s t n é m e n o. Preto ho píšeme náležite s veľkým začiatočným písmenom. Kolísanie v praxi tu vzniká preto, lebo ide o prípad, v ktorom to isté pomenovanie možno raz chápať ako vlastné meno, inokedy ako všeobecné meno. Takých prípadov máme viac. Napr.: Československá automobilová doprava (ČSAD — oficiálny názov príslušnej organizácie) — československá automobilová doprava (napr. vo vete: R. 1951 sa podstatne zvýšila aj československá automobilová doprava), Slovenská univerzita (oficiálny názov slovenskej univerzity), Považské cementárne (úradný názov združenia považských cementární ako socialistického podniku), obdobne Bratislavské mliekárne (úradný názov podniku) — bratislavské mliekárne (napr. vo vete: Kedy bývajú otvorené bratislavské mliekárne?) atď.

Píšeme teda *Sovietska armáda*, ak máme na mysli oficiálny názov armády SSSR, a *sovietska armáda*, ak nám nejde o oficiálny názov, ale o prosté pomenovanie. Napr.: Duchom leninizmu je preniknutá sovietska škola, sovietska literatúra i sovietska armáda.

Správny je tu teda obojaký spôsob písania: s veľkým i s malým začiatočným písmenom. Obyčajne je pritom dôležitá súvislosť a okrem toho i úmysel píšuceho.

Pri pomenovaniach armád iných štátov obyčajne nejde o oficiálne názvy týchto armád, aspoň nie s nášho hľadiska. Preto vždy píšeme s malým začiatočným písmenom napr. výrazy francúzska armáda, americká armáda, resp. armáda USA, nacistická armáda ap.

Oficiálnym názvom sa stáva aj pomenovanie našej ľudovodemokratickej armády: Československá armáda. Toto pomenovanie treba nevyhnutne chápať ako vlastné meno, keď stojí popri oficiálnom pomenovaní sovietskej armády. Napr.: zástupcovia Sovietskej armády i Československej armády, *ale*: zástupcovia sovietskej i československej armády, *nie*: ... „Sovietskej i československej (Československej) armády“.

Starší oficiálny názov sovietskej armády znel *Červená armáda*. Nový názov nie je „náhradou“ za tento starší názov, ale prosto nový oficiálny názov, podobne ako názvy Stalinov štít, Leninovo námestie nie sú náhradami za staršie názvy, ale prosto nové názvy.

Pri otázke písania veľkých písmen sú a stále budú kolísania, ktoré vznikajú s tvorením alebo preberaním nových názvov. V takýchto prípadoch treba vždy uvažovať, či ide o vlastné meno a či o apelatívum. —r

Patricius. — V učebnici dejepisu pre II. tr. stredných škôl sa uvádza nový tvar pre latinské slovo *patricius*. Vo vydaní 1950 je na str. 92 samostatný odsek: *Patriciji*. Vysvetlenie hovorí: Vládnucu vrstvu tvorili v Ríme pôvodní obyvatelia, zvaní patriciji. Predtým je odsek a v ňom veta: Senát sa skladal z 300 najstarších členov rodových sväzkov (*patricijov*).

Takýto tvar nie je v slovenčine správny, lebo odporuje hláskoslovným zá-

koncom slovenčiny. V slovenčine sa nepripúšťa na konci slova skupina *-ij*. Najlepšie to vidno v rozkazovacom spôsobe sloviess, kde je na konci možná skupina *-aj* (volaj), *-ej* (lej), *-uj* (kupuj), *-oj* (doj), ale nie skupina *-ij*, *-yj*. Miesto celého prezéntného kmeňa *pij-*, *žij-*, *ryj-* používame v rozkazovacom spôsobe prostý koreň: *pi*, *ži*, *ry*, *umy*, *zakry* a pod. Pochopiteľne, že je to nie ináč ani pri podstatných menách. Od slova *zmija* nemôže byť gen. pl. „zmíj“, ale *zmijí*.

Koncovku *-ius* v cudzích slovách nemeníme v slovenčine nikdy na *-ij*. Napr. slovo *géníus* nebudeme (a ani nemôžeme) poslovenčovať na „génij“, *rádius* na „rádij“, *nóníus* na „nónij“, *nuncius* na „nuncij“.

Upustili sme už aj od tvarov *Vergíl*, *Horác*, *Ovíd*, ktoré sa používaly od bernolákovcov miesto tvarov *Vergílius*, *Horácius*, *Ovídius*. Podobne nemáme ani tvary „Júlij, Júlija“, ale iba *Július*, *Júliusa* (výnimočne *Júlia Cézara*).

V budúcom vydaní uvedenej učebnice treba rozhodne opraviť neodôvodnený, nesprávny tvar „patricij“ na *patricius*.

V slovenčine toto latinské meno upravujeme podľa bežnej výslovnosti iba v kvantite na *patricius* (tak aj *géníus*, *rádius*, *nóníus*...). vu

Vakcína. — Všimli sme si, že sa slovo *vakcína* niekedy píše nesprávne s krátkym *i*: „vakcina“. Takéto nesprávne písanie sa vyskytlo napr. na plakátoch, ktoré propagovaly očkovanie hydiny, i v dennej tlači v prvej polovici októbra 1951.

V slovenčine cudzie slová na *-ína* vyslovujú sa i píšu s dlhým *í*. Sú to predovšetkým slová románskeho pôvodu, v ktorých prízvuk (s dĺžkou) bol práve na tomto *i*. V spisovnej slovenčine je množstvo takýchto slov. Označujú rôzne výrobky a nástroje, ako napr.: *brilantína*, *drezína*, *gilotína*, *grenadína*, *karabína*, *krinolína*, *latrína*, *limuzína*, *mandolína*, *okarína*, *pagína*, *pelerína*, *tamburína*, *turbína*, *vitrína*... , ďalej sú to niektoré abstraktá, napr.: *disciplína*, *doktrína*, *rutína*, *marína*, *meluzína*... a niektoré termíny z medicíny, napr.: *angína*, *medicína*, *trichína*, *vagína*... (sem patrí aj slovo *vakcína*). Túto koncovku nachádzame aj pri pomenovaniach osôb, napr.: *Celestína*, *Eufrozína*, *Hermína*, *Justína*, *Karolína*, *Katarína*, *Klementína*, *Kristína*, *Malvína*, *Rozína*, *Salamína*; podobne *blondína*, *balerína*... Ojedinele majú túto koncovku aj iné pomenovania, napr.: *kantína*, *georgína*.

Treba teda dôsledne písať *vakcína* s dlhým *í*.

uffa

Ekonom — *ekonomik* — *ekonomista*. — Na otázku, ktoré z týchto troch slov je lepšie, treba dať odpoveď, že sú správne všetky tri. Pravda, každé má iný významový obsah. Chceme tu vymedziť obsah týchto termínov podľa výsledkov, ku ktorým dospela Komisia pre ekonomickú terminológiu pri Jazykovodnom ústave SAVU.

Slovo *ekonomista* možno určiť úplne jednoznačne ako „stúpenec ekonomizmu“, pričom *ekonomizmom* rozumieme „oportunistický smer v ruskej sociálnej demokracii koncom deväťdesiatych rokov 19. stor., ktorého prívrženci boli proti utvoreniu samostatnej politickej strany robotníckej triedy, lebo táto vraj má viesť iba hospodársky boj“, resp. podobný politický smer v iných krajinách. Podobným spôsobom, t. j. príponou *-ista*, tvoria sa názvy stúpenecov temer všetkých smerov, ktorých pomenovania sú zakončené na *-izmus*: *komunizmus* — *komu-*

nista, socializmus — socialista, realizmus — realista, naturalizmus — naturalista, futurizmus — futurista, ba aj hlasizmus — hlasista.

Slovo *ekonomik* je utvorené od podstatného mena *ekonomika*, ktoré má niekoľko významov: 1. súhrn výrobných vzťahov, zodpovedajúcich danému stupňu vývinu výrobných síl spoločnosti (napr. ekonomika feudalizmu, kapitalizmu, socializmu), 2. pomer triednych síl, stav jednotlivých odvetví hospodárstva, úroveň produktivity práce, charakteristická pre určitú krajinu, 3. súhrn osobitných foriem, ktorými sa prejavujú všeobecné zákonitosti politickej ekonomie v určitom úseku a odvetví, 4. veda, ktorá sa zaoberá uvedenými osobitnými formami. Je zrejmé, že slovo *ekonomik* súvisí iba so štvrtým z uvedených významov a má teda význam „odborník v ekonomike“. Podobné tvorenie i podobný význam je v dvojiciach *matematika — matematik, technika — technik, fyzika — fyzik* a pod.

Treba pripomenúť, že aj od podstatných mien na *-ia* sa tvoria podstatné mená na *-ik*, napr. *chémia — chemik, história — historik, akadémia — akademik*. No slovo *ekonomik* je v každom prípade utvorené iba od podst. mena *ekonomika*, nie od *ekonomia*, pretože *ekonomia* má význam „hospodárne vynakladanie živej a mŕtvej práce v materiálnom alebo finančnom vyjadrení“, prípadne ešte veľmi zriedkavý význam „hospodárstvo, hospodársky celok“ (napr. *ekonomia cukrovaru*). *Ekonomia* teda nie je vedný odbor, preto ani *ekonom* nemôže byť odborník v ekonomii; toto slovo sa používa iba vo význame „hospodársky správca“, hoci inak sú bežné tvorenia typu *anatomia — anatom, agronomia — agronom* vo význame „odborník v príslušnej vede“.

Sdruženým pomenovaním *politická ekonomia* sa už označuje veda o vývine spoločensko-výrobných, t. j. hospodárskych vzťahov, ktorej zákony platia všeobecne. Preto aj sdružené pomenovanie *politický ekonom* má význam „odborník v politickej ekonomii“.

Shrnujeme: *ekonomista* je stúpenec ekonomizmu, *ekonomik* je odborník v ekonomike ako vede, *politický ekonom* je odborník v politickej ekonomii, *ekonom* je hospodársky správca. Hý

Preklep — prieklep. — Obidve tieto podstatné mená sú odvodené od slovesa *klepať*, resp. *klepnúť*, ktorým sa označuje úder na písacom stroji. Nemožno ich však pokladať za rovnoznačné. Rôznou podobou predpony sa tu výhodne naznačuje rôzny význam.

Predpona *pre-* v podstatnom mene *preklep*, resp. v slovese *preklepnúť* sa má taký istý význam ako napr. v slovese *prepočítať sa, prepísať sa*, to jest „urobiť chybu v počítaní, v písaní, v klepaní“. Z toho vyplýva, že podstatné meno *preklep* má význam „chyba urobená pri klepnutí pákou na písacom stroji“. Takýto význam je napr. vo vete: *Po napísaní prevodu prečítajte si pozorne text, či nie sú v ňom preklepy alebo gramatické chyby.*

Predpona *prie-* v podstatnom mene *prieklep* zase naznačuje, že ide o niečo, čo vzniklo klepaním cez niečo. Slovo *prieklep* má teda význam „odpis urobený súčasne s písaním originálu, a to preklepaním cez indigový papier“. Tento význam je napr. vo vete: *Rovnomernými údermi sa dosiahne väčšia výraznosť i väčší počet prieklepov.* Okrem toho však má slovo *prieklep* aj význam dejový: „rozmnžovanie preklepaním cez indigový papier“, ako vidieť zo spojenia *rozmnžovanie prieklepom*.

V terajších Pravidlách slovenského pravopisu nie je ani jedno z uvedených

slov, je tam iba slovo *odklep*. Toto sa však vo všetkých významoch nekryje so slovami *preklep* a *prieklep* a nemožno ním ani rozlišovať významy, ktoré majú slová *preklep* a *prieklep*. Preto treba slová *preklep* a *prieklep* zahrnúť do slovníka nových Pravidiel slovenského pravopisu. Hý

Vše, zavše. — Slovenský spisovný jazyk sformoval sa vo svojom slovníku i v gramatike na základe ľudového jazyka stredného Slovenska. Mnohé prvky vnášajú sa doňho i zo západných a východných nárečí. Rôznym pôvodom vysvetlíme si ten zjav, že niektoré slová majú významy protichodné, opačné. Taká je príslovka *vše*.

Na veľkej oblasti východného Slovenska (porov. S. Czambel, *Slovenská reč*, slovník) *vše* má význam „vždy, naveky“. V tomto význame vyskytuje sa i na strednom Slovensku, ba i na Morave (porov. M. Kálal, *Slovenský slovník*). Na strednom Slovensku má toto slovo i význam „niekedy, občas“. V oboch týchto významoch nájdeme ho i v minulosti. J. Palkovič vo svojom slovníku (porov. SR XV, 1950—51, str. 279—281) slovo *vše* uvádza z Gemera vo význame „vždy“. Loos a Pechány majú len tvar *zavše* vo význame „niekedy, občas“, S. Czambel v Rukováti (Abecedný ukazovateľ) pri hesle *vše* má tieto významy: „zavše, naveky, vždycky, vždy“. Takto prevzal toto heslo i P. Tvrdý do svojho slovníka i Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1940 (porov. heslo *naveky*). Vo význame „vždy“ nájdeme príslovku *vše* i u slovenských klasikov, napr. u Kukučína (XIII, 230: Obyčajne *vše* našiel niečo), Hviezdoslava, Jégého a i. Ale u mnohých starších i novších spisovateľov *vše* má význam „niekedy, občas“, ktorý nemožno pokladať za nárečový, napr. u Tajovského (Smutné nôty: Ako korteš prešiel som sa *vše* na blízku dedinu.), u Tatarku (Prvý a druhý úder, str. 16: Donášali sme jej komisárky, *vše* marmaládu) atď. Ako sa nám zdá zo skúsenosti, zo synonymných výrazov *vždy*, *vše* a *naveky* v spis. jazyku všeobecné je *vždy*. Výrazy *naveky* a *vše* majú v takomto význame nárečové zafarbenie. Vo význame „občas, niekedy“ treba pokladať i *vše*, *zavše* za spisovné slovo. Inak vzhľadom na dva významy výrazu *vše* odporúčame používať *zavše* vo význame „občas, niekedy“ a *vždy* vo význame „v každom čase“ vo všetkých jazykových prejavoch, kde záleží na významovej presnosti. Výrazy *vše* a *naveky* pre svoju viacvýznamnosť sú nepresné. E. J.

Pos. vel. či pos. vel.? — Pomenovanie *posádkové veliteľstvo* skrakuje sa zvyčajne ako *pos. vel.* Mnohí miesto *vel.* píšu *vel.* Je takéto písanie správne? Nie. V slovenskom pravopisnom systéme sa totiž spoluhlásky *t*, *d*, *n*, *l* pred samohláskami *e*, *i* osobitne neoznačujú. Spojenia *ti*, *di*, *ni*, *li*, *te*, *de*, *ne*, *le* vyslovujú sa (okrem málo výnimiek) ako *ti*, *di*, *ni*, *li*, *te*, *de*, *ne*, *le*. Píšeme teda *veliteľstvo*, i keď vyslovujeme *veliteľstvo*. Keď pri skracovaní vynecháme určitú časť slova, pravopis slova sa pritom vôbec nemení. Preto správne prichodí skrakovat' *veliteľstvo* na *vel.* Podobný prípad bol so slovom *meštiansky* (pri staršom pomenovaní dnešných stredných škôl — *meštianske školy*), kde sa namiesto skratky *mešt.* písalo často *mešť.* L. D.

Rediguje Dr. Štefan Peciar s redakčným sborom. Zodpovedný zástupca Dr. Štefan Peciar. — Vydáva Štátne nakladateľstvo v Bratislave starostlivosťou Jazykovedného ústavu Slovenskej akadémie vied a umení. — Tlačí Neografia, národný podnik v Martine. — Povolene výmerom PIO č. 21.098/51-II/3-413. — Novinové výplatné povolené čís. 6156-Ba2-1950. Dozerací poštový úrad Bratislava 2. — Toto dvojčíslo vyšlo vo februári 1952.

Knihy a časopisy, ktoré došli do redakcie

Učebnice Štátneho nakladateľstva

Jazyková výchova. Učebné texty pre I. triedu stred. škôl, I. a II. časť.
Jazyková výchova. Učebné texty pre II. triedu stred. škôl, I. a II. časť.
Jazyková výchova. Učebné texty pre III. triedu stred. škôl, I. a II. časť.
Jazyková výchova. Učebné texty pre IV. triedu stred. škôl, I. a II. časť.
Slohová výchova. Učebné texty pre II. triedu škôl III. stupňa.
Slohová výchova. Učebné texty pre III. a IV. triedu škôl III. stupňa, I. a II. časť.

Vydania Slovenskej akadémie vied a umení

Todor Pavlov, Teória odrazu, SAVU 1951
S. N. Abramov, V. P. Čapurskij, Z. I. Škudin, Občiansky proces SSSR, SAVU 1951
Alexander Húščava, Dejiny a vývoj nášho písma, SAVU 1951
Ján Dekan, Začiatky slovenských dejín a ríša Veľkomoravská, SAVU 1951
Ján Dekan, Za stalinské riešenie otázok etnogenezy, SAVU 1951
Jozef Kresánek, Slovenská ľudová pieseň so stanoviska hudobného, SAVU 1951
D. Blaškovič, Boj proti epidemickej chrípke, SAVU 1951
Revolučné dedičstvo rokov 1848—1849, SAVU 1951
Literárnohistorický, zborník VI-VII, SAVU 1940—1950
Prírodovedný zborník V, SAVU 1950
Filozofický zborník V, SAVU 1951
Historický zborník IX, SAVU 1951
Matematicko-fyzikálny zborník I, SAVU 1951
Chemické zvesti V, č. 7, 8, SAVU 1951
Sborník prác. IV. Dňa čl. chirurgov prof. Kostlivého, SAVU 1951
Č. Stepanjan, V. I. Lenin a J. V. Stalin o budovaní komunizmu, SAVU 1951
I. S. Kon, Veda ako forma spoločenského vedomia, SAVU 1951
D. I. Česnokov, Marxizmus-leninizmus o základni a nadstavbe, SAVU 1951
K. M. Frolov, Boj robotníckej triedy za víťazstvo socializmu v ľudovodemokratických krajinách, SAVU 1951
G. E. Glezerman, Trieda a národ, SAVU 1951
Tibor Erényi, Parížska komúna a jej vplyv na robotnícke hnutie v Uhorsku, SAVU 1951
A. Pankratovová, Sovietsky sväz — vzor mnohonárodného socialistického štátu,
K. N. Kornilov-V. I. Selivanov, Výchova vôle a charakteru, SAVU 1951
V. V. Vanslov, Odraz skutočnosti v hudbe, SAVU 1951
Zdenka Bokesová, Mikuláš Schneider-Trnavský, SAVU 1951
Zdenek Urban, Hrdze a sneti v temnosmrečinovej doline vo Vysokých Tatrách, SAVU 1951
Jozef Motyka, Nové metódy v Poľskej geobotanike, SAVU 1951
František Sedláček, Feromagnetické oblasti, SAVU 1951
Ferdinand Lederer, Statika kruhovej dosky s rotačne symetrickým zaťažením SAVU 1951
A. N. Chejfec, Otázky čínskej revolúcie v dielach J. V. Stalina, SAVU 1951

Vydania nakladatelstva Oráč

V. P. Mosolov, Agrotechnika, Oráč 1951

Zvyšujeme výrobu zeleniny, Oráč 1951

Zelený krmovinový pás, Oráč 1951

Ing. Rudolf Kršjak, Čistene a morenie osiva, Oráč 1951

Ing. V. Sloboda, Pestovanie tráv na semeno, Oráč 1951

Družstevná rodina, Oráč 1952

Jazykový koutek Československého rozhlasu, 3. vyd. Slovanské nakladatelství, Praha 1951

Ruskij jazyk v škole XII (1951), 1—6. — Izvestija Akademii nauk SSSR, odt. lit. 1 jaz. X (1951), 1—6. — Sovětská věda-jazykověda I, 6; II, 1. — Język polski XXXI, 5. — Slavia XX, 1, 2—3. — Bežné čísla týždenníkov Kultúrny život a Učiteľské noviny, deníka Východoslovenská pravda.
